

Saksbehandler: Guro Almås

Referanser: MKR/AU 05/13, KISP 12/12

Saksdokumenter:

Dok.dato	Tittel	Dok.ID
20.02.2013	Dnks engasjement for menneskerettigheter MRU 200213.docx	92184
29.08.2012	For-menneskelivets-skyld-Henriksen.pdf (kun på e-post)	83243

KM-sak om menneskerettigheter

Sammendrag

Mellomkirkelig råd og Den norske kirke forøvrig arbeider på mange ulike måter med menneskerettighetene (MR). I nesten 25 år har Mellomkirkelig råd lagt Jan Olav Henriksens utredning "*For menneskelivets skyld...*" *Den norske kirkes internasjonale menneskerettighetsengasjement* (1988) til grunn for sitt engasjement. MKR vedtok den gangen en uttalelse om kriteriene for rådets arbeid med menneskerettighetsspørsmål som avgrenset dette til internasjonalt menneskerettighetsarbeid. Selv om både utredningen og MKRs uttalelse fortsatt legger et godt grunnlag for dette arbeidet, finnes det gode argumenter for at Den norske kirke nå bør gjennomtenke sitt menneskerettighetsengasjement på nytt, både fordi det ikke lenger er så enkelt å skille mellom "nasjonalt" og "internasjonalt" arbeid for MR, og fordi det i løpet av disse 25 årene har dukket opp mange nye utfordringer og problemstillinger innenfor dette feltet.

Mellomkirkelig råds utvalg for menneskerettigheter (MRU) har i de siste 1-2 årene hatt denne saken til drøfting og legger nå fram et dokument forfattet av utvalgets medlemmer og sekretær. Et utkast til dette dokumentet ble behandlet i KISP i oktober 2012, og dokumentet er nå bearbeidet med tanke på å integrere KISPs innspill.

For det første tar dokumentet opp en del viktige, prinsipielle problemstillinger, særlig knyttet til debatten om forståelsen av menneskerettighetene, forholdet mellom religion og menneskerettigheter og kirkens engasjement for menneskerettighetene. Deretter tar dokumentet opp noen eksempler på nye problemstillinger og temaområder som har blitt aktualisert i løpet av de siste tiårene, og som gjør det nødvendig å reflektere prinsipielt

rundt kirkens menneskerettighetsarbeid. Bidragene dekker ikke alle temaer som kan være aktuelle, men gir noen eksempler på nye spørsmål som bør gjennomtenkes i et menneskerettighetsperspektiv.

Forslag til vedtak

1. Mellomkirkelig råd takker Menneskerettighetsutvalget for arbeidet som er gjort med dokumentet *Den norske kirkes engasjement for menneskerettighetene*.
2. Mellomkirkelig råd ber om at kirkens engasjement for menneskerettighetene blir en sak på Kirkemøtet 2014. MRUs dokument bør danne grunnlaget for forberedelsen av KM-saken, og en revidert versjon av dokumentet gjøres tilgjengelig for KM-delegatene som bakgrunnsdokument i saken.
3. I det videre arbeidet med forberedelsen av KM-saken bør det særlig legges vekt på følgende momenter:
 -
 -
 -
4. Til Mellomkirkelig råds septembermøte foreligger et utkast til saksdokument til Kirkemøtet, som konkretiserer hvilke utfordringer Kirkemøtet bes om å ta stilling til. Samtidig legges det frem en revidert utgave av MRUs dokument.
5. Det bør arbeides videre med hvordan et menneskerettslig perspektiv kan integreres i trosopplæring og diakoni.
6. Den norske kirkes nord-sør-informasjon bes om å vurdere hvordan arbeidet som gjøres i forbindelse med KM-saken kan brukes til å styrke arbeidet for menneskerettigheter på bispedømme- og menighetsnivå, og om det er behov for å utvikle nye menighetspedagogiske ressurser på dette området.

Til Mellomkirkelig råds møte 5.-7. mars 2013

Den norske kirkes engasjement for menneskerettighetene

Mellomkirkelig råds menneskerettighetsutvalg, Februar 2013

Innholdsfortegnelse

1. Innledning.....	5
Noen utviklingstrekk	6
Rettigheter under press	6
Noen premisser for en ny gjennomgang av kirkens engasjement.....	7
Pliktbærerne: Hvem kan stilles til ansvar for brudd på menneskerettighetene?.....	8
Kirken som moralsk pliktbærer	8
Sentrale spørsmål for en ny behandling av Den norske kirkes menneskerettighetsengasjement	9
2. Hva er menneskerettigheter?	9
Menneskerettighetssystemet og Norge: Noen aktuelle debatter.....	12
3. Religion og menneskerettigheter.....	14
Forståelsen av menneskerettighetene i ulike religiøse tradisjoner	14
Menneskerettighetene i ulike kristne tradisjoner	15
Menneskeverd og menneskerettigheter	16
4. Det teologiske grunnlaget for Den norske kirkes menneskerettighetsengasjement ...	18
Et luthersk perspektiv.....	18
Utredning om Den norske kirkes internasjonale menneskerettighetsengasjement 1988..	18
Teologisk tydning av menneskerettighetene.....	19
Avgrensninger for kirkens menneskerettighetsarbeid	21
Utfordringer til Den norske kirke	22
5. En moralsk pliktbærer: Den norske kirkes engasjement for menneskerettighetene... 	23
Kirken som moralsk pliktbærer	23
Diakoni og menneskerettigheter: Verdighet, respekt og myndiggjøring	25
En politisk kirke?.....	26
Kriterier for prioriteringer av saker	26
Forslag til kriterier:	27
6. Lokalt menneskerettighetsengasjement i Den norske kirke	29
Begrunnelse for kirkens menneskerettighetsengasjement	29
Planer for Den norske kirke som berører menneskerettighetsspørsmål	29
Gudstjenesten –temadager med menneskerettighetsfokus	30

Menneskerettigheter og misjon.....	31
Menigheten i møte med lokale menneskerettighetsutfordringer	31
Utfordringer til videre engasjement	32
Del II: Tematiske kapitler.....	34
7. Menneskerettigheten til religions- og livssynsfrihet.....	34
De sentrale normene i menneskerettigheten til tros- og livssynsfrihet	35
Menneskerettigheten til religions- og livssynsfrihet: Viktig, alvorlig krenket og stadig omstridt i vår tid.....	36
Hvordan utfordrer tros- og livssynsfriheten Den norske kirke?	36
Utfordringer for Den norske kirke.....	37
8. Menneskerettigheter og miljø	37
Miljørett.....	38
Kollektive rettigheter	38
Rettighetsbrudd	38
Pliktbærere	39
Utfordringer for Den norske kirke.....	39
9. Menneskerettigheter og fattigdom.....	39
Fattigdom som rettighetsbrudd	39
"Respect – protect – fulfill"	40
Fattigdom som global utfordring = flere pliktbærere enn den enkelte stat?.....	40
En kirkelig respons.....	41
Utfordringer for Den norske kirke:.....	42
10. Rettighetsbasert utvikling	42
Skifter i forståelsen av rettigheter og utvikling.....	42
Rettighetsbasert utvikling	42
Konsekvenser for Den norske kirke.....	43
Utfordringer for Den norske kirke:.....	43
11. Menneskerettigheter og migrasjon.....	44
Retten til å søke asyl.....	44
Migrasjon og FNs rettighetsredskaper	44
Non-refoulement.....	44

Asylprosessen i Norge	45
Minoriteter og rettigheter.....	45
Utfordringer til Den norske kirke:	46
12. Urfolksrettigheter	46
Definisjon av urfolk	46
Lovtekstene	47
Urfolks rettigheter.....	47
Det samiske folk i Norge.....	48
Kirkens rolle.....	48
Utfordringer for Den norske kirke:.....	49
13. Kastediskriminering	49
Noen relevante menneskerettsbrudd:	50
Pliktbærerne.....	51
Næringslivssamarbeid	51
Religion og religionskritikk	52
Den norske kirke og kastediskriminering	52
Utfordringer for Den norske kirke.....	53
14. Kjønn og menneskerettigheter	53
Kvinnens rettigheter i kirken.....	54
Seksuell og reprodutiv helse og rettigheter	55
Medisinsk teknologi og kvinnens helse	56
Utfordringer for Den norske kirke.....	57
15. LHBT og menneskerettigheter	57
FNs engasjement	57
LHBT-arbeid i Norge	59
Konsekvenser for Den norske kirke.....	59
Utfordringer for Den norske kirke.....	60
16. Funksjonshemmedes menneskerettigheter	60
FNs arbeid med funksjonshemmedes rettigheter	60
Hovedinnholdet i konvensjonen	61
Aktuelle spørsmål.....	61
Utfordringer for Den norske kirke.....	62

17. Barns rettigheter.....	63
Barns menneskerettigheter	63
Krenkelser av barns rettigheter	64
Barnets rettigheter i kristent perspektiv.....	64
Utfordringer for Den norske kirke.....	65
18. Menneskerettigheter og liv-død-spørsmål	66
Liv/død-spørsmålene – etikk og menneskerettigheter.....	66
Dødsstraff og retten til liv	66
Retten til liv og abort.....	67
Eutanasi og menneskerettigheter	67
Utfordringer for Den norske kirke.....	67

1. Innledning

Den norske kirkes arbeid med menneskerettighetene er bredt og sammensatt. I Mellomkirkelig råds daglige arbeid er menneskerettighetene viktig både som premissleverandør og som verktøy i behandling av en rekke av rådets ansvarsområder, det være seg i arbeid for klimarettferdighet eller økonomisk rettferdighet, papirløses situasjon eller konvertitter som er truet med hjemsendelse til land med store brudd på religionsfriheten, internasjonalt arbeid mot kastediskriminering eller deltakelse i Oslokoalisjonen for tros- og livssynsfrihet. Mange menigheter og enkeltpersoner i Den norske kirke har et direkte engasjement for menneskerettighetene for eksempel i konkrete asylsaker gjennom misjons- eller vennskapsarbeid eller gjennom Kirkens Nødhjelps fasteaksjon.

Mellomkirkelig råd representerer Den norske kirke i ulike sivilsamfunnsfora hvor menneskerettighetsspørsmål behandles, slik som NGO-forum for menneskerettigheter og ForUM for Utvikling og Miljø, og i internasjonale økumeniske organisasjoner som Kirkenes Verdensråd, Det lutherske verdensforbund og konferansen av europeiske kirker. Menneskerettighetsutvalget under KISP holder seg oppdatert på menneskerettslige tema og menneskerettighetssituasjonen internasjonalt og fungerer som faglig rådgivningsorgan for KISP og Mellomkirkelig råd. I ulike organer i Den norske kirke brukes også menneskerettighetene aktivt i det daglige arbeidet. Samisk kirkeråd har for eksempel opparbeidet seg en betydelig kompetanse på urfolksrettigheter, og arbeider for å fremme disse rettighetene både nasjonalt og i internasjonale fora. Menneskerettighetene gir videre viktige premisser og rammer for kirkens arbeid for likestilling, integrering av funksjonshemmede og på andre områder.

Det er likevel snart 25 år siden Den norske kirke, da ved Mellomkirkelig råd, hadde en helhetlig behandling av kirkens arbeid med menneskerettighetene (eller egentlig "de internasjonale menneskerettighetene"). Men mye har skjedd siden den gang, både når det gjelder menneskerettighetssituasjonen internasjonalt, hvordan ulike aktører arbeider, og med menneskerettighetsarbeidet i kirken. Mellomkirkelig råd har derfor sett behovet for en ny helhetlig behandling av dette arbeidet.

Denne utredningen viser at Den norske kirke kan slutte seg til menneskerettighetssystemet slik det er nedfelt i FNs Verdenserklæring om menneskerettigheter og det internasjonale menneskerettighetssystemet. Den søker å vise at menneskerettighetene kan tolkes i lys av kristen teologi og etikk, og at arbeidet for menneskerettighetene er en integrert del av kirkens diakonale oppdrag, slik det blant annet er uttrykt i Diakoniplan for Den norske kirke. Samtidig vil vi vise at menneskerettighetene ikke uttømmer kristen etikk. Kjærlighet, tilgivelse og forsoning er eksempler på kristne verdier som menneskerettighetene ikke dekker. Kirkens diakoni vil derfor strekke seg lenger enn til arbeid for å oppfylle menneskers rettigheter. Menneskerettighetene vil på mange områder utgjøre minstestandarder, som har sitt grunnlag i en bred internasjonal enighet og som derfor er et viktig verktøy i arbeidet for sosial rettferdighet og mot urett og undertrykkelse.

Samtidig som Den norske kirke kan og bør fundere sitt menneskerettighetsengasjement i sin egen teologi, vil andre religioner og livssyn ha sine egne tolkninger av menneskerettighetene og egne begrunnelser for sitt menneskerettighetsengasjement basert på egen lære. Et mangfold i tolkninger av menneskerettighetene kan styrke arbeidet for menneskerettighetene, og menneskerettigheter

kan dermed være et område som egner seg godt for gjensidig forståelse og samarbeid på tvers av livssyn.

Noen utviklingstrekk

I de siste tiårene har politisk og annen normativ argumentasjon basert på menneskerettighetene blitt enda mer dominerende enn de var tidligere, i alle fall i Norge og andre vestlige land.

Menneskerettighetene har på mange måter fått en sterkere stilling, idet rettigheter tas som utgangspunkt i svært mange samfunnsmessige debatter. Samtidig kan en slik omfattende bruk av rettighetsbegrepet innebære en risiko for at begrepet blir utvannet og brukes uten en bevissthet om hva det innebærer. Samtidig har skarpere debatter om forståelsen av kontroversielle rettigheter som torturforbudet, prinsippet om barns beste eller retten til helse gitt større klarhet om deres reelle betydning.

Internasjonal utvikling og bistand er kanskje det området hvor vi tydeligst har sett at en rettighetsbasert tilnærming har overtatt fra en mer tradisjonell tilnærming basert på veldedighet. Rettighetsbasert tilnærming til utvikling har i løpet av 1990- og 2000-tallet blitt den dominerende tilnærmingen til internasjonalt utviklingsarbeid fra aktører som UNDP, UNICEF, vestlige lands bistandsorganer som DFID og Norad og en rekke frivillige utviklingsorganisasjoner. Endringen innebærer en endring fra å se på utviklingsarbeidets formål som å dekke udekte behov hos mottakere til å fokusere på fattige menneskers rettigheter og å gjøre mennesker i stand til å ivareta og kjempe for rettighetene sine.

Rettighetstilnærmingens innpass i utviklingsfeltet har samtidig bidratt til at økonomiske og sosiale rettigheter (retten til mat, bolig, helsehjelp osv.) har kommet høyere på agendaen i tillegg til de sivile og politiske rettighetene som religionsfrihet, ytringsfrihet, forsamlingsfrihet osv. Store internasjonale menneskerettighetsorganisasjoner som Human Rights Watch og Amnesty International har i løpet av 2000- og 2010-årene utvidet sitt arbeid fra å dekke de sivile og politiske rettighetene til i større grad å inkludere økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter, og dermed bidratt til tilnærming og økt samarbeid mellom utviklings- og menneskerettighetsmiljøer.

Det internasjonale menneskerettighetssystemet i FN har de senere årene blitt reformert bl.a. ved opprettelsen av FN høykommissær for menneskerettigheter (1994), opprettelsen av FNs menneskerettighetsråd (2006) som avløste den tidligere menneskerettighetskommisjonen, og ikke minst ved de årlige landgjennomgangene under rådet (UPR – Universal Periodic Review) fra 2007. Under UPR gjennomgås hvert år en firedel av FNs medlemsland med hensyn til hvordan landets menneskerettighetsforpliktelser overholdes, og alle FNs medlemsland blir dermed gjennomgått i løpet av en fireårssyklus¹.

Rettigheter under press

Samtidig som menneskerettighetene er styrket både i retorikken og i noen grad i når det gjelder gjennomføringsmekanismene, er menneskerettighetene også under økende press på noen områder. I Russland og Sentral-Asia er for eksempel situasjonen for menneskerettighetsforkjempere mange steder svært kritisk, og i USA har vi etter 11. september 2001 sett en utvanning av torturbegrepet,

¹ <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/UPRMain.aspx>

økt bruk av tortur og fengsling uten lov og dom, og til og med utenomrettslige henrettelser. Kongo, Eritrea og Colombia er bare noen eksempler på land der store befolkningsgrupper daglig får sine rettigheter krenket i skyggen av internasjonale mediers søkelys.

I Norge har det de siste årene vært en økt skepsis i politiske miljøer mot internasjonale menneskerettigheter og tilsynsmekanismer, noe som kan ha bidratt til at Norge foreløpig ikke har ratifisert sentrale konvensjoner og tilsynsmekanismer som konvensjonen om funksjonshemmedes rettigheter eller tilleggsprotokollene til henholdsvis barnekonvensjonen og konvensjonen om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter. En slik utvikling kan gjøre det vanskeligere for Norge å opprettholde sin autoritet som forsvarer av menneskerettighetene, et område som har stått sentralt i norsk utenrikspolitikk.

Noen premisser for en ny gjennomgang av kirkens engasjement

Behandlingen av menneskerettighetsspørsmål i kirken har historisk vært preget av et skille mellom "nasjonale" og "internasjonale" menneskerettighetsspørsmål, der Mellomkirkelig råd har sett som sitt mandat å arbeide med de "internasjonale" sakene. Denne inndelingen preger for eksempel Mellomkirkelig råds behandling av Jan Olav Henriksens utredning i 1988, som avgrenser seg til å behandle de "internasjonale" sakene.

I dag er det imidlertid vanskelig å opprettholde en klar avgrensning av hva som er "internasjonale" menneskerettighetssaker. For det første er menneskerettighetene i sin natur internasjonale, og mye av deres styrke ligger i at de innebærer en behandling av saker på internasjonalt nivå og etter internasjonalt godkjente prinsipper og mekanismer. Samtidig gjør globaliseringsprosesser, økende migrasjonsstrømmer, europeisk integrasjon og åpning av grenser et slikt skille mindre naturlig i dag enn for 25 år siden.

Et eksempel: Når en gruppe romfolk fra Romania slår seg ned med sine telt utenfor en kirke i Oslo sentrum, blir både den lokale menigheten og Den norske kirke utfordret på grunnleggende spørsmål som gjelder både menneskesyn, nestekjærlighet og menneskerettigheter – helt nær oss. Samtidig er romfolkets vanskelige situasjon et europeisk problem, og utfordringene for romfolk i Oslo, inkludert de menneskerettslige som retten til en adekvat levestandard og retten til mat og bolig, må antagelig også løses på et internasjonalt europeisk nivå.

Menneskerettighetsutvalget har derfor lagt opp til at Den norske kirkes engasjement for menneskerettigheter skal behandles under ett og bli fremmet som en egen sak for Kirkemøtet. Utvalget ønsker at Kirkemøtet skal ha en selvstendig behandling av saken, og at ambisjonen skal være at den legger føringer for hele det arbeidet for menneskerettigheter som gjøres av kirken fra sentralt hold, og samtidig være en ressurs for lokalt arbeid. Det betyr at mens saken "eies" av Mellomkirkelig råd og rådets fagorganer KISP og Menneskerettighetsutvalget (MRU), vil det også være naturlig å involvere andre i Den norske kirkes organer som arbeider med menneskerettighetsrelaterte saker. I tillegg er det et ønske om at arbeidet som gjøres skal være nyttig også for andre aktører i kirken som engasjerer seg i menneskerettighetsspørsmål, for eksempel menigheter, bispedømmer og organisasjoner tilknyttet Den norske kirke.

Pliktbærerne: Hvem kan stilles til ansvar for brudd på menneskerettighetene?

I det internasjonale menneskerettighetssystemet er det først og fremst individer som er rettighetsbærere og stater som er pliktberere. Det er altså stater som har det rettslige ansvaret for å overholde menneskerettighetene og som kan holdes ansvarlig for menneskerettighetsbrudd i henhold til det internasjonale menneskerettighetssystemet. Men i en del tilfeller er statenes makt begrenset, og dermed også deres mulighet til å beskytte mot menneskerettighetsbrudd. I økende grad er statene også bare én type aktør blant flere, og både transnasjonale selskaper, internasjonale organisasjoner (mellomstatlige og ikke-statlige), opprørsgrupper og private sikkerhetselskaper kan ha langt større makt og innflytelse over menneskers liv enn stater. Dermed har vi fått en diskusjon om hvilke forpliktelser ikke-statlige aktører har overfor menneskerettighetene. Et eksempel er den såkalte Ruggie-kommisjonen i FN, som hadde i oppdrag å utrede private selskapers menneskerettighetsforpliktelser. Ifølge kommisjonenes rapport har bedrifter et selvstendig ansvar for å sikre at deres virksomhet ikke bryter menneskerettighetene, samt å søke å hindre alvorlige menneskerettighetsbrudd knyttet til deres virksomhet, også når de selv ikke har bidratt til disse. Ruggie-rapporten gir også stater et ansvar for å hindre at bedrifter hjemmehørende i deres territorium bryter menneskerettighetene².

Kirken som moralsk pliktberer

Særlig innenfor utviklingsdebatten har en del de siste årene begynt å snakke om begrepet *moralsk pliktberer*, i motsats til begrepet *juridisk pliktberer* som er reservert for stater og for opprørsbevegelser som har effektiv kontroll over et territorium der statsmakten ikke finnes. Begrepet moralsk pliktberer er ment å dekke privatpersoner, organisasjoner og institusjoner i sivilsamfunnet, som anses å ha et moralsk ansvar for å fremme rettighetene til mennesker som utsettes for krenkelser. Kirken vil være en typisk aktør som kan ha en slik moralsk pliktbererfunksjon, hvor oppgaven for eksempel vil være å styrke menneskers evne til å forsvare sine egne rettigheter og bistå dem i å stille den juridiske pliktbereren (staten) til ansvar for menneskerettighetsbrudd.

Da Mellomkirkelig råd i september 2010 hadde oppe spørsmålet om ratifisering av tilleggsprotokollen til konvensjonen om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter, ble begrepet moralsk pliktberer diskutert, og rådet ba "*sekretariatet, i samarbeid med Kirkerådet, å vurdere muligheten for et samarbeidsprosjekt med relevante kirkelige og diakonale institusjoner for å vurdere kirkens diakonale ansvar som moralsk pliktberer i møte med Det internasjonale menneskerettighetssystemet.*" Dette er en av grunnene til at Menneskerettighetsutvalget ble bedt om å starte et bredere arbeid med kirkens engasjement for menneskerettighetene, og denne utredningen forsøker derfor å nærme seg en forståelse av hva dette diakonale ansvaret innebærer.

² A/HRC/17/31: Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie. Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework

Sentrale spørsmål for en ny behandling av Den norske kirkes menneskerettighetsengasjement

I arbeidet med denne utredningen har Menneskerettighetsutvalget tatt utgangspunkt i hvilke nye utfordringer og problemstillinger som kirken bør ta stilling til når den utformer sitt menneskerettighetsengasjement for en ny tid.

Dette dokumentet er delt inn i en *generell* del og en *tematisk* del. I den generelle delen gis det i kapittel 2 en presentasjon av menneskerettighetene og menneskerettighetssystemet. Kapittel 3 reflekterer så rundt religionenes forhold til menneskerettighetene, før Kapittel 4 drøfter hvordan en teologisk tolkning av menneskerettighetene fra et luthersk perspektiv kan gi et grunnlag for Den norske kirkes engasjement for menneskerettighetene. Kapittel 5 tar så for seg kirkens moralske pliktberolle og diskuterer prioriteringer for Den norske kirkes arbeid med menneskerettighetene, før kapittel 6 dr det lokale engasjementet spesielt.

Den tematiske delen identifiserer noen temaområder der Menneskerettighetsutvalget mener det kreves særskilt refleksjon omkring det kirkelige engasjementet. Her kunne flere tema vært tatt med, men utvalget har særlig valgt å fokusere tema der nye problemstillinger er reist de siste tiårene: religions- og livssynsfrihet, miljø, fattigdom, rettighetsbasert utvikling, migrasjon, urfolk, kastediskriminering, kvinners rettigheter, LHBT-rettigheter, funksjonshemmedes rettigheter, barns rettigheter og retten til liv.

2. Hva er menneskerettigheter?

Ideen om menneskerettigheter er historisk nokså ny. Iallfall er ideen ny om den skal innbefatte:

- rettigheter som rangerer høyt, er allment respektert og har spesifikt og konkret innhold,
- rettigheter som skal beskytte menneskers vitale interesser mot alvorlige trusler og farer,
- rettigheter som forplikter politikk og rettsorden med gyldighet også ut over positiv rett (faktisk gjeldende rett),
- rettigheter begrunnet i en omforent anerkjennelse av alle menneskes like verdighet
- og som gjelder alle mennesker i verden uansett deres nasjonalitet, kjønn, tro, last eller dyd.

Et verdensomspennende system av universelle menneskerettigheter oppsto først etter annen verdenskrig, med bakgrunn i verdenskrigens menneskeskapte redsler og dyrekjøpte erfaringer. Dette moderne menneskerettssystemet tilfredstiller alle ovennevnte kjennetegn, til forskjell fra tidligere kodifiserte og institusjonaliserte systemer, hvorav de viktigste er de ti første tillegg til USAs grunnlov, "the Bill of Rights", og den franske Erklæring om menneskets og borgerens rettigheter, begge fra 1789. Denne framstillingen avgrenser seg til vårt globale menneskerettssystem.³

FN-pakten (1945) og *Verdenserklæringen om menneskerettighetene* (1948; nedenfor forkortet V) ble utarbeidet av statsrepresentanter, med overvekt av vestlige stater, selv om folk fra alle "store sivilisasjoner" deltok. Befolkningene i verdenskrigens tapende stater og i vestmaktens koloniriker

³ En god og knapp framstilling er Thomas Buergenthal, Dinah Shelton, David P. Stewart, *International Human Rights in a Nutshell, Fourth Edition*, West Publishing: St. Paul MN, 2009

var ennå ikke representert i verdensorganisasjonen. Men situasjonen var blitt endret da FNs hovedforsamling behandlet de to sentrale, rettslig bindende globale menneskerettighetstraktatene: *Internasjonal konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter (ØSK)* og *Internasjonal konvensjon om sivile og politiske rettigheter (SP)*. Da disse to konvensjonene ble vedtatt i 1966, var avkolonialiseringen fullført og Japan og Tyskland igjen blitt fullverdige medlemmer av det internasjonale samfunn.

FNs Verdenserklæring og de to sentrale FN-konvensjonene (de ble rettskraftige fra 1976) blir under ett kalt "the International Bill of Rights". Dette er dokumenter som ble til gjennom omfattende internasjonale diskusjoner og møysommelige forhandlingsprosesser, der ulike fagtradisjoner og rivaliserende verdiperspektiver ble gjort gjeldende og brynt mot hverandre. Utvalget av de menneskerettslige goder som til slutt ble innlemmet i disse dokumentene, er uttrykk for overveide verdiprioriteringer, og i noen utstrekning verdikompromisser, inngått av representanter fra land med vidt forskjellige regimer, religioner, kulturtradisjoner og økonomisk utviklingsnivå.

Nedenfor følger en liste over 40 samfunns-goder som etter V, ØSK og SP skal være rettighetssikret for alle mennesker i stater som er bundet av dokumentene (tallene i parentes viser til artikler i V, ØSK eller SP):⁴

- 1 Likhet i rettighetsvern for alle uten diskriminering (V 2, ØSK 2, ØSK 3, SP 2, SP 3, SP 26)
- 2 Liv (V 3, SP 6)
- 3 Personlig frihet og sikkerhet (V 3, SP 9)
- 4 Beskyttelse mot slaveri (V 4, SP 8)
- 5 Anerkjennelse som person overfor loven (V 6, SP 16)
- 6 Lik beskyttelse av loven (V 7, SP 14, SP 26)
- 7 Tilgang til rettsmidler mot krenkelse av rettigheter (V 8, SP 2)
- 8 Beskyttelse mot vilkårlig arrest og varetekt (V 9, SP 9)
- 9 Framstilling for en uavhengig og upartisk domstol (V 10, SP 14)
- 10 Bli ansett uskyldig inntil det motsatte er bevist (V 11, SP 14)
- 11 Beskyttelse mot tilbakevirkende lover (V 11, SP 15)
- 12 Beskyttelse av privatliv, familie og hjem (V 12, SP 17)
- 13 Fritt kunne bevege seg og velge oppholdssted innenfor egen stat (V 13, SP 12)
- 14 Frihet til å søke asyl mot forfølgelse (V 14)
- 15 Statsborgerskap (V 15)
- 16 Kunne gifte seg og stifte familie etter egen avgjørelse (V 16, SP 23, ØSK 10)
- 17 Ha eiendom (V 17)
- 18 Tanke-, samvittighets-, religions- og livssynsfrihet (V 18, SP 18)
- 19 Menings-, uttrykks- og pressefrihet (V 19, SP 19)
- 20 Forsamlings- og foreningsfrihet (V 20, SP 21, SP 22)
- 21 Politisk deltaking som ledd i å utøve retten til demokratisk selvbestemmelse for alle folk (V 21, SP 25)
- 22 Sosial trygghet (V 22, ØSK 9)
- 23 Arbeid under anstendige vilkår (V 23, ØSK 6, ØSK 7)
- 24 Frie fagforeninger (V 23, ØSK 8, SP 22)

⁴Ideen til denne listen over MR-goder er lånt fra J. Donnelly, *International Human Rights, 2nd ed.*, Boulder 1998:6

- 25 Hvile og fritid (V 24, ØSK 7)
- 26 Mat, klær og bolig (V 25, ØSK 11)
- 27 Helsestell og sosial omsorg (V 25, ØSK 12)
- 28 Utdanning (V 26, ØSK 13, ØSK 14)
- 29 Deltakelse i kulturelt liv (V 27, ØSK 15)
- 30 En sosial og internasjonal orden som er slik at øvrige menneskerettigheter kan bli realisert (V 28)
- 31 Selvbestemmelse under et demokratisk regime for *de jure* statsborgere (ØSK 1, SP 1; sml. nr. 21)
- 32 Human behandling under frihetsberøvelse eller fengsling (SP 10)
- 33 Beskyttelse mot gjeldsfengsel (SP 11)
- 34 Beskyttelse mot vilkårlig utvisning av utlendinger (SP 13; sml. nr. 14 ovenfor)
- 35 Beskyttelse av minoriteters kultur, språk og religion (SP 27)
- 36 Beskyttelse mot folkemord (egen konvensjon vedtatt 1948; pr juni 2009 ratifisert av 140 stater)
- 37 Beskyttelse mot hets som vekker religiøst hat eller rasehat (SP 20; egen konvensjon 1966; 167 stater)
- 38 Særlig beskyttelse av kvinner mot alle former for diskriminering (egen konvensjon 1979; 185 stater)
- 39 Beskyttelse mot tortur, grusom eller umenneskelig straff (V 5, SP 7; konvensjon 1984; 136 stater)
- 40 Særlig beskyttelse for barn (V 25, ØSK 10, SP 24; egen konvensjon 1989; 191 stater)

Da Verdenserklæringen ble vedtatt uten motstemmer av FNs hovedforsamling 10. desember 1948, fastsatte den en politisk tungtveiende "common standard of achievement" for alle verdens stater. Men den var ikke folkerettslig bindende. Senere, etter at de to sentralkonvensjonene ØSK og SP og andre viktige globale menneskerettighetsavtaler var kommet på plass, har deler av Verdenserklæringen blitt oppgradert til *jus cogens*, folkerettsnorm som binder stater uansett hvordan de ellers måtte forplikte seg. Gjennom FN har et flertall av verdens stater framforhandlet og bundet seg til en rekke særskilte menneskerettighetskonvensjoner, herunder Rasekonvensjonen (CERD, 1965/1969), Kvinnekonvensjonen (CEDAW, 1979/1981), Torturkonvensjonen (CAT, 1984/1987) og Barnekonvensjonen (CRC, 1989/1990). De fleste slike menneskerettighetstraktater oppretter særskilte traktatorganer ("treaty bodies") som monitorerer og bistår medlemsstatene i å overholde sine traktatforpliktelser. Gjennom egne protokoller, som medlemstatene står fritt til å slutte seg til eller ikke, er det etter hvert skapt adgang for at deres innbyggere kan klage eventuelle menneskerettsbrudd inn for traktatorganet. Også SP og ØSK har egne traktatorganer: henholdsvis Menneskerettskomiteen og (fra 1986) Komiteen for sosial, økonomiske og kulturelle rettigheter, hver med egne protokoller for klager fra innbyggerne i land som har valgt å godta klagemekanismen.

Under FNs menneskerettighetsportefølje fins det en rekke andre erklæringer, programmer og spesialverv. Systemet er etter hvert blitt komplisert og noe uoversiktlig. Et framskritt var opprettingen av FNs høykommissær for menneskerettigheter i 1994. Høykommissærens kontor har oppsyn med alle FNs programmer for vern av menneskerettighetene og med gjennomføringen og samordning av rettighetsavtaler, samt ansvar for publikasjoner, publikumskontakt og media (se: www.ohchr.org)

Dersom vi ordner FNs menneskerettighetssystem etter graden av overnasjonale maktmidler, har vi i det ene ytterpunktet menneskerettighetsmekanismer som har strafferettslige kompetanser: Folkemordskonvensjonen (som ikke har vært aktivert som rettsinstans), krigsforbrytelsesdomstolene i Nürnberg og Tokyo (1946), de to ad hoc-domstolene for krigsforbrytelser for henholdsvis det tidligere Jugoslavia (1993) og Rwanda (1994) og den permanente Internasjonale straffedomstol i Haag, basert på Romatraktaten (1998/2002).

Derneft kommer alle traktatene og konvensjonene med deres traktatorganer som har visse overnasjonale myndigheter alt etter de særprotokoller medlemstatene har forpliktet seg på.

Endelig kommer den store mengden av erklæringer, programmer og andre rettslig ikke-bindende instrumenter.

I en mellomstilling kommer de organer og institusjoner i FN hvis menneskerettslige kompetanse framgår av selve FN-pakten eller som senere er opprettet av Hovedforsamlingen: Først og fremst FNs sosiale og økonomiske råd (ECOSOC) som har overordnet ansvar for menneskerettigheter, Menneskerettighetsrådet (fra 1946 til 2006 Menneskerettighetskommisjonen) og Høykommissæren for menneskerettigheter. Sikkerhetsrådet, Generalsekretæren og Hovedforsamlingen har viktige oppgaver og kompetanser også når det gjelder FNs beskyttelse av menneskerettighetene.

Den i praksis viktigste internasjonale menneskerettighetsavtale for norsk rett er regional: Den europeiske menneskerettighetskonvensjon (1950/1953), EMK, som håndheves av Den europeiske menneskerettighetsdomstol, EMD, i Strasbourg. Til forskjell fra FN-konvensjonenes traktatorganer, som har kompetanse til å vedta rettslig ikke strengt bindende "views" i saker reist av borgere i stater som har bundet seg ved en tilleggsprotokoll, har EMD kompetanse til å fastsette avgjørelser som er rettslig bindende for den stat en sak er reist mot. Alle medlemsland i Europarådet er underlagt EMDs kompetanse og plikter å rette seg etter dens avgjørelser. Europarådet rår ikke over betydelige maktmidler. Men medlemslandene har hittil i det store og hele etterlevd Strasbourgdomstolens avgjørelser.

Det er bare stater som kan være part til konvensjonene, og konvensjonene gjelder bare for de statene som har sluttet seg til dem. En stat som vil slutte seg til en konvensjon, signerer først konvensjonen (ved regjeringen), senere ratifiseres konvensjonen (vanligvis av nasjonalforsamlingen) og først da er den juridisk bindende. For at en konvensjon skal tre i kraft, kreves det at den er ratifisert av et visst antall stater. Dette er for eksempel årsaken til at det tok ti år fra de to sentrale menneskerettighetskonvensjonene, SP og ØSK, ble signert (i 1966) til de trådte i kraft (i 1976). Protokoller er gjenstand for tilsvarende prosedyrer.

Nasjonal gjennomføring av menneskerettighetene gjøres både gjennom nasjonal lovgivning og andre virkemidler som ombudsordninger, klagenemnder, opplæring og kvalitetssikring av ansatte, undervisning, og støtte til frivillige organisasjoner.⁵

Menneskerettighetssystemet og Norge: Noen aktuelle debatter

I 1994 ble det innarbeidet en ny paragraf i den norske Grunnloven, som slår fast at statens myndigheter skal respektere og sikre menneskerettighetene. I 1999 kom så den såkalte menneskerettighetsloven, som har som formål å styrke menneskerettighetenes stilling i norsk rett. Loven gjør fem konvensjoner gjeldende som norsk lov: SP, ØSK, Kvinnekonvensjonen,

⁵ Høstmølingen 2010: *Hva er menneskerettigheter?* s. 92

Barnekonvensjonen og EMK, i tillegg til noen tilleggsprotokoller. Disse skal ifølge loven gå foran norsk lov ved motstrid. Unntaket er i tilfelle motstrid med Grunnloven.

Et stortingsutvalg ledet av Inge Lønning fikk i 2009 i oppdrag å utrede og foreslå grunnlovsendringer for å inkorporere sentrale menneskerettigheter i Grunnloven. Utvalget, som leverte sin rapport i januar 2012, foreslo å inkludere et nytt kapittel i Grunnloven hvor sentrale menneskerettigheter inkluderes. Forslaget har vekket stor interesse, men også debatt. Det har møtt kritikk fra enkelte juridiske fagmiljøer. Stortinget har foreløpig ikke tatt stilling til utvalgets anbefalinger.

Norge har tradisjonelt hatt et aktivt forhold til det internasjonale menneskerettighetssystemet og vist stor vilje til å slutte seg til nye konvensjoner og protokoller. De siste årene har det imidlertid kommet til uttrykk en økt skepsis i politiske miljøer mot å inngå nye menneskerettslige forpliktelser, noe som kan ha bidratt til at Norge foreløpig ikke har ratifisert konvensjonen om funksjonshemmedes rettigheter eller tilleggsprotokollene til henholdsvis barnekonvensjonen og konvensjonen om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter.

Denne skepsisen henger sammen med en mer generell skepsis mot rettsliggjøring av samfunnet. En utvikling mot at stadig flere samfunnsområder underlegges jusen, anses å føre til en forvitring av demokratiet ved at demokratiske organers handlingsrom innskrenkes. Denne debatten skjøt særlig fart i kjølvannet av Makt- og demokratiutredningens rapport *Makt og demokrati* fra 2003⁶.

I Norge har vi blant annet sett at sentrale myndigheter tilsynelatende har snudd i vurderingen av tilleggsprotokollen til ØSK-konvensjonen. Tilleggsprotokollen ble vedtatt i FNs generalforsamling i 2009. Den inneholder blant annet en individuell klagemekanisme for brudd på økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter. Norge har støttet arbeidet med tilleggsprotokollen fra starten, men det er nå skapt stor usikkerhet rundt om Norge kommer til å ratifisere protokollen. En slik tilbakeholdende holdning kan gjøre det vanskeligere for Norge å opprettholde sin autoritet som forsvarer av menneskerettighetene, et område som har stått sentralt i norsk utenrikspolitikk. Mellomkirkelig råd har sammen med en rekke organisasjoner i NGO-forum for menneskerettigheter uttrykt bekymring for en slik utvikling, og på det grunnlaget anbefalt at Norge ratifiserer protokollen. En lignende debatt har vi i forbindelse med spørsmålet om ratifikasjon av tilleggsprotokollen til Barnekonvensjonen.

En annen, men relatert sak, er at Norges Nasjonale Institusjon for menneskerettigheter, som skal overvåke menneskerettighetssituasjonen i Norge, i 2012 ble nedgradert fra A- til B-status i FNs organer fordi den som del av et universitetssenter ved et offentlig universitet ikke lenger ble ansett som uavhengig nok.⁷ For en del kritikere, både fra frivillige organisasjoner og akademien, føyer disse og andre relaterte saker seg inn i et bilde hvor norske myndigheter risikerer å miste noe av den statusen landet har hatt internasjonalt som forsvarer av menneskerettighetene. For Den norske kirke vil det være viktig å følge denne utviklingen i forberedelsene til, og oppfølgingen av, en kirkemøtebehandling. En kirkelig respons på disse utfordringene bør ta på alvor de reelle

⁶ NOU 2003: 19: Makt og demokrati. Sluttrapport fra Makt- og demokratiutredningen

⁷ For bakgrunn om denne saken, se for eksempel artikkel i Morgenbladet 31. august til 6. september: *Risikerer å miste A-status*

spenningene mellom demokrati og jus, og samtidig fastholde den sterke forpliktelsen Norge bør ha på å styrke menneskerettighetene som internasjonalt normsystem.

3. Religion og menneskerettigheter

I de siste 10-20 har temaet religion og menneskerettigheter kommet sterkere på dagsorden også i en rent samfunnsmessig kontekst. Dette har sammenheng med det som har vært kalt «religionens tilbakekomst» i den offentlige sfære. I dag ser vi tydeligere hvordan mange av de spørsmålene som står i sentrum for diskusjonen både om menneskerettighetene generelt og om spesifikke rettigheter har en viktig religiøs dimensjon.

Et uttrykk for denne interessen er at mange religiøse grupperinger både nasjonalt og internasjonalt har engasjert seg for menneskerettighets spørsmål, samtidig som religiøse trossamfunn i økende grad har forsøkt å implementere menneskerettslige normer i sin egen virksomhet.

Forståelsen av menneskerettighetene i ulike religiøse tradisjoner

Temaet religion og menneskerettigheter har flere ulike sider. Et sentralt spørsmål dreier seg om hvordan de ulike religiøse tradisjoner ut fra sitt eget grunnlag kan begrunne et engasjement for menneskerettighetene. Særlig i de siste 20 årene har det vært arbeidet mye med dette spørsmålet, både innad i ulike religiøse tradisjoner og i samtale og dialog på tvers av religionene. Et eksempel på hva denne samtalen har ført til, er erklæringen *Universal Declaration of Human Rights by the World's Religions* som har blitt utarbeidet gjennom en fellesreligiøs dialog som startet i USA på midten av 1990-tallet.⁸ Dette arbeidet tok utgangspunkt i fire temakretser: 1. Religion og røtter til konflikt, 2. Militant eller "fundamentalistisk" religion, 3. Universalisme vs. relativisme i MR, 4. Religionens positive ressurser for MR. Erklæringen om MR i verdensreligionene kan karakteriseres som en "top-down"-tilnærming til problematikken, i motsetning til en "bottom-up"-tilnærming, ettersom dokumentet er blitt til ved at en mindre gruppe har laget et dokument som de ulike religioner inviteres til å slutte seg til.

Et viktig bidrag i tilknytning til denne prosessen er Abdullahi A. An-Na'ims artikkel "The synergy and interdependence of human rights, religion and secularism"⁹, der han argumenterer for at disse tre elementene bør stå i et fruktbart vekselvirkningsforhold til hverandre, og at alle tre trenger korrektiver fra de to andre. An-Na'im anvender dette spesielt på MR-diskursen i islam, men mener at alle religiøse tradisjoner trenger å bli korrigert av menneskerettighetsdiskursen og av sekularismen, samtidig som sekularismen trenger den religiøse tilnærmingen for ikke å bli ensporet.

⁸ <http://gcwr2011.org/universal-declaration-of-human-rights-by-the-worlds-religions.htm>. Se også *Human rights and responsibilities in the world religions*, eds. Joseph Runzo, Nancy M. Martin & Arvind Sharma, Oxford: Oneworld Publications, 2008, s. 131-147.

⁹ *Ibid.*, s. 27-49.

Et annet interessant bidrag er Arvind Sharmas artikkel "The religious perspective: Dignity as a foundation for human rights discourse"¹⁰, som argumenterer for at "human dignity" er en basis for MR som verken er for snever juridisk eller for "luftig", slik det lett kan bli når MR er basert på religion eller moral. Sharma hevder at "human dignity" også kan bidra til å bygge bro mellom det sekulære og det religiøse området i forhold til MR-diskursen. Samtidig peker han på sammenhengen mellom "human dignity", "human rights" og "human duties", som kan føre til et nytt og utvidet engasjement for MR.

Menneskerettighetene i ulike kristne tradisjoner

Det er også kommet flere viktige bidrag til forståelsen av menneskerettighetene ut fra et kristent perspektiv. Som eksempel kan nevnes boken *Christianity and Human Rights: An Introduction*.¹¹ Første delen av denne boken inneholder en rekke bidrag av mer historisk karakter, der fremveksten og utviklingen av MR i jødedommen og i kristendommen blir behandlet. Andre del tar for seg den moderne MR-institusjonen ut fra kristne perspektiver og ser på bestemte utfordringer, som religiøs proselyttisme, religionsfrihet, barns og kvinners rettigheter, retten til rent vann, osv. Desmond Tutu bidrar med åpningsartikkelen med temaet "to be human is to be free", mens Robert Bellah i sin avsluttende artikkel stiller spørsmålet "can Christianity contribute to a global civil religion?" I siste del av artikkelen, skrevet i 2009 under inntrykket av finanskrisen, kommer han med følgende konklusjon: "It is possible, though by no means certain, that the present crisis might provide the environment for a major step forward in the creation of a global civil society and a global cultural consensus with a religious dimension".

Et generelt trekk innenfor kristne tradisjoner i dag er at argumentasjonen for MR på basis av teorier om en naturrett er mindre utbredt enn tidligere. Heller ikke i katolsk sosiallære har den klassiske naturretslige tenkningen samme vekt som før, men er til en viss grad avløst av en begrunnelse av MR i menneskeverdet, i det enkelte menneskets verdi som skapt i Guds bilde og gjenstand for Guds frelse. Det tales nå om at fornuften er "opplyst av åpenbaringen", og i de fleste kristne tradisjoner er det enighet om at MR må fortolkes i lys av troen på den treenige Gud. Samtidig er det vanlig å hevde at det er stor overensstemmelse mellom den moralske innsikt som finnes i menneskers fornuft og kristne etiske prinsipper og verdier, og at det er viktig for kristne å samarbeide med alle mennesker «av god vilje» for å forsvare og å styrke MR.¹²

Men fortsatt finnes det forskjeller mellom ulike teologiske begrunnelser for MR innenfor kristne tradisjoner. Vi kan identifisere fire ulike posisjoner i det økumeniske arbeidet med MR, ortodokse, romersk-katolske, lutherske og reformerte begrunnelsesstrategier. Ortodoks teologi legger vekt på en trinitarisk teologi som begrunnelse, mens katolsk teologi betoner skapelsen og naturretten som basis for MR. Luthersk teologi har ofte tatt utgangspunkt i rettferdiggjørelseslæren som grunnlag for den kristnes frihet og ansvar for sin neste, mens reformert teologi har vektlagt den nye pakten i Kristus som kriterium for vurdering av aktuelle naturlige rettigheter og MR. Likevel er det en økende

¹⁰ Ibid., s. 67-76.

¹¹ Eds. John Witte, Jr. & Frank S. Alexander, Cambridge: Cambridge University Press 2010.

¹² *Christianity and Human Rights: An Introduction*, eds. John Witte, Jr. & Frank S. Alexander, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

tendens i alle tradisjoner til å fortolke MR i lys av en kristen antropologi som legger vekt på mennesket som skapt i Guds bilde, og dermed på menneskets ukrenkelige verdighet. I kristen teologi er det derfor vanlig å forstå MR ikke som basert på en forståelse av menneskets "iboende" godhet eller på menneskelige egenskaper eller handlinger, men på en teologisk tolkning av Guds virksomhet i skapelse og forløsning.

Fortsatt er det forskjeller i måten å forholde seg til MR på i et økumenisk perspektiv. Men enten vekten i den teologiske fortolkning ligger på nåden eller pakten, skapelsen eller forløsningen, er det stor grad av enighet innenfor de store teologiske tradisjoner om at kristne har et ansvar for å støtte og forsvare MR, fordi MR i lys av kristen tro kan forstås som uttrykk for nestekjærligheten og våre forpliktelser overfor andre mennesker i fellesskapet. Dette fører gjerne til en betoning av fellesskapets betydning og en kritisk holdning til å forstå MR som uttrykk for det autonome individets rettigheter, løst fra fellesskapet.

Den teoretiske diskusjonen om forholdet mellom menneskerettigheter og religiøse tradisjoner viser at det fortsatt eksisterer forskjellige og til dels motstridende holdninger innad i de ulike religionene. Tradisjonelt har de fleste religiøse tradisjoner inntatt en skeptisk eller avvisende holdning til menneskerettighetene. Både den katolske kirke og mange protestantiske kirkesamfunn stilte seg kritiske til idealene fra opplysningstiden og den franske revolusjon om "frihet, likhet og brorskap", og også i de andre verdensreligionene har det vært – og er til dels fortsatt – mange skeptiske røster som advarer mot en positiv anerkjennelse av menneskerettighetene. Men vi ser også, i økende grad, en bevegelse i retning av å anerkjenne og implementere menneskerettighetene i de aller fleste religiøse tradisjoner i dag, selv om religiøse ekstremister fortsatt inntar en avvisende holdning.

I tillegg til den teoretiske interessen for forholdet mellom menneskerettighetene og de ulike religiøse tradisjoner, kommer det konkrete menneskerettighetsengasjement som finner sted innenfor ulike trossamfunn både lokalt, nasjonalt og globalt. En rekke ulike kristne samfunn og grupper har engasjert seg i kampen for demokrati, menneskerettigheter og trosfrihet, for kvinners og barns rettigheter, for minoriteters og underprivilegertes rettigheter, for avskaffelse av dødsstraff og tortur, for klimarettigheter og kamp mot fattigdom.

Den utviklingen som er skissert her, peker i retning av at Den norske kirke bør arbeide videre med de mange nye perspektiver som kommer fra den store internasjonale samtalen både innenfor ulike kristne tradisjoner og mellom representanter for ulike religioner – og sekulære livssyn – om religionens rolle for MR – både som teoretisk fundament og praktisk motivasjonsfaktor.

Menneskeverd og menneskerettigheter

Tanken om menneskeverdet (*human dignity and worth*) som begrunnelse for menneskerettighetene har spilt en viktig rolle for den mer positive vurderingen av MR både innenfor religiøse tradisjoner generelt og innenfor mange kristne tradisjoner, for eksempel innenfor katolsk og ortodoks teologi. Det henger naturligvis sammen med at vi finner formuleringer om menneskets iboende verdighet (*inherent dignity*) som begrunnelse for menneskerettighetene i den såkalte «Preamble» til FNs Verdenserklæringen om menneskerettighetene av 10. desember 1948: « the inherent dignity and [...] equal and inalienable rights of all members of the human family [...] ». Det innebærer at alle, i betydningen hvert menneske har iboende verdighet og "like og umistelige rettigheter".

Men det er ikke bare i religiøse tradisjoner menneskeverd er et viktig begrep. I vår vestlige humanistiske tradisjon er det vanlig å bruke begrepene *menneskeverd*, *integritet* og menneskets *objektive verdighet* som synonyme begreper. Når Immanuel Kant bruker begrepet menneskets uttrykket *iboende verdighet*, mener han nettopp *menneskeverdet* eller menneskets *objektive verdighet*. Både i kantiansk betydning og i klassisk humanisme generelt er *menneskeverdet* en *verdi* (verd/verdighet, eng. *worth and dignity*) som er absolutt og uendelig og derfor ikke kan erstattes med noe annet.¹³ Det som har andre former for *verdi* eller *pris* er derimot byttbart og reduserbart, i følge Kant.¹⁴ De ting eller fenomener som er byttbare, har bare instrumentell verdi. De kan brukes som middel for å oppnå visse mål som anses å ha iboende verdi.

Den «*objektive verdigheten*» er også i følge den klassiske humanismen konstant, lik for alle mennesker, ikke-graderbar, ikke-empirisk, ukrenkelig, umistelig og ubetinget. At menneskets objektive verdighet ikke kan graderes, betyr at alle mennesker har samme objektiv verdighet, dvs., menneskeverd, uavhengig av for eksempel rase, kjønn, alder, helsetilstand, funksjonsnivå og kultur (se art 1 i FNs erklæring om MR). At menneskets verdighet er ikke-empirisk, betyr at menneskeverdet verken kan observeres eller måles kvantitativt. Egenskapen ukrenkelig må forstås i etisk betydning, dvs. at menneskeverdet ikke *bør* krenkes, selv om vi vet at den faktisk krenkes hver dag over alt. At menneskets objektive verdighet er umistelig, innebærer at menneskeverdet aldri kan fratras et menneske; også en død person har verdighet og skal derfor behandles med respekt og gis en verdig begravelse. At menneskets objektive verdighet er *ubetinget*, betyr at en ikke trenger å oppfylle noen vilkår/betingelser (rase, kjønn, religion, sosial status, osv.) for å oppnå den. Mennesket har således sin *objektive verdighet, betingelsesløst, dvs., utelukkende i kraft av å være mennesket* (lat. *homo sapiens*).¹⁵

Kants kategoriske imperativ har sin etiske grunn i menneskets objektive verdighet (menneskeverdet). Imperativet i dets «humanitetsform» foreskriver: «*Handle slik at du alltid bruker menneskeheten både i egen og i enhver annen person samtidig som et formål og aldri bare som et middel.*» Den etiske grunnvoll for dette imperativet finnes logisk implisitt i menneskerettigheter, enten forfatterne av FN-erklæringen fra 1948 hadde den i tankene eller ikke.

Med «*subjektiv verdighet*» menes det samme som med *opplevd verdighet*, som er en subjektiv verdiopplevelse. Beteignelsen brukes iblant for å uttrykke opplevelse av at man er respektert som menneske eller person. *Opplevd verdighet* et uttrykk for ens selvbilde og positive vurdering av seg selv som person. Denne opplevelsen innebærer blant annet en følelse av selvrespekt, stolthet over ens egen verdi og identitet og rett til slik respekt.¹⁶ Den kan også være uttrykk for det motsatte, dvs. at en person kan oppleve seg selv som uverdigg og som en person som verken fortjener rettigheter,

¹³ Jf. Ulla Schmidt, «Menneskeverd og Kommunikasjon. En rasjonell begrunnelse for menneskeverdet i teologisk perspektiv», *Tidsskrift for teologi og kirke*. nr. 3(1995), s. 177-196.

¹⁴ Se António Barbosa da Silva, "Autonomy, dignity and integrity in healthcare ethics – a moral philosophical perspective.", i Aasen, Henriette S., Halvorsen, Rune og Barbosa da Silva, Antonio (eds.), *Human rights, dignity and autonomy in health care and social services: Nordic perspectives*. Antwerp, Oxford, Portland: Intersentia, 2009, s. 13- 51.

¹⁵ A. Barbosa da Silva (2011), Michael J. Sandel, *Justice, What's the right thing to do?* New York: Farrar, Straus and Giroux, 2009.

¹⁶ Barbosa da Silva 2009: 26, Charles Taylor, *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 15.

respekt eller anerkjennelse. Av denne subjektive opplevelse følger ikke at personen mangler menneskets objektive verdighet.

Den *subjektive verdigheten* er i motsetning til den objektive verdigheten foranderlig, graderbar, ulik fra person til person, og den er en empirisk egenskap som kan erverves eller mistes, i motsetningen til den objektive. Derfor sammenfaller ikke en enkeltes opplevde verdighet alltid med dennes objektive verdighet. Det innebærer at man bør respektere en persons objektive verdighet (menneskeverd) uansett personens opplevelse av sin verdighet eller uverdighet.

Det er ulike syn på spørsmålet om menneskeverdet og menneskerettighetene har et religiøst og/eller humanistisk grunnlag. Men uansett kan både religiøse og ikke-religiøse livssyn knytte til tanken om menneskets verdighet for å begrunne og motivere et engasjement for å fremme og forsvare menneskerettighetene.

4. Det teologiske grunnlaget for Den norske kirkes menneskerettighetsengasjement

Et luthersk perspektiv

Også de lutherske kirker har i årene etter 2. verdenskrig i økende grad blitt opptatt av spørsmålet om kirkens engasjement for menneskerettighetene og hva som er det teologiske grunnlaget for et slikt engasjement. I arbeidet med FNs menneskerettighetserklæring spilte lutheraneren Frederick Nolde, professor ved Lutheran Theological Seminary i Philadelphia, en viktig rolle som representant for Kirkenes Verdensråds kommisjon for internasjonale spørsmål (CCIA). Han hadde tilgang til møtene i FNs menneskerettighetskommisjon og øvde særlig en betydelig innflytelse på formuleringene i artikkelen om religionsfrihet, der han bidro til å unngå en innskrenket forståelse av religions- og trosfrihet.

Det Lutherske Verdenforbund, som ble grunnlagt i 1947, har flere ganger behandlet spørsmålet om det teologiske grunnlaget for menneskerettighetene. Særlig viktig var LVFs sjette generalforsamling i Dar es Salaam i 1977, som avga en uttalelse om lutherske kirkers sosiopolitiske funksjon og ansvar: "Forsvaret for rettferdighet er en essensiell og integrert del av kirkens oppdrag, som hører med til forkynnelsen av ordet. Rettferdighet under Guds lov er et vitnesbyrd om Guds lovs universelle herredømme over hele hans skaperverk." En viktig bakgrunn for dette var oppgjøret med det sør-afrikanske apartheid-systemet som uforenlig med kristen tro og teologi. Arbeidet for menneskerettigheter er blitt stadig sterkere understreket i LVFs virksomhet. Gjennom sitt kontor for internasjonale spørsmål og menneskerettigheter gir LVF veiledning og støtte til medlemskirkenes engasjement for menneskerettighetene.

Utredningen om Den norske kirkes internasjonale menneskerettighetsengasjement 1988

Også i Den norske kirke har engasjementet for menneskerettighetene fått stadig bredere plass i årene etter 2. verdenskrig. Et gjennombrudd kom i 1968, "menneskerettighetenes år", 20 år etter at

FNs menneskerettighetserklæring ble vedtatt. Da vedtok bispemøtet en uttalelse med tittelen "I menneskerettighetenes år", der det blant annet heter at kirken ut fra sitt budskap om skapelsen, frelsen og nestekjærligheten ikke kan "stå likegyldig overfor vold, urett og nød":

"Vi må derfor spørre på ny hva Kristi kirke her hjemme og ute kan gjøre for å lindre menneskelig nød, stanse overgrepene mot nasjoner, folkegrupper og individer og endre de samfunnsforhold som holder menneskene nede i uverdige sosiale kår. Vi må spørre hva kirken kan gjøre for å få slutt på opprustningen og krigens blodsutgydelser og bidra til at jordens ressurser kan bli utnyttet til fordel for alle og ikke til gevinst for de få."

Innenfor Den norske kirke ble det voksende engasjementet for MR særlig kanalisert gjennom Mellomkirkelig Råd. Da Kirkemøtet i 1985 behandlet årsmeldingen fra MKR, ble det blant annet uttalt at det er "viktig at rådet arbeider videre med kriterier for vurdering av hvilke forhold både i øst og vest, nord og sør som krever rådets oppmerksomhet, herunder hvilke sosial-etiske og politiske konkretiseringer som det er rimelig at en kirke foretar". Dette var bakgrunnen for at det ble satt i gang et utredningsarbeid om Den norske kirkes internasjonale menneskerettighetsengasjement. Denne utredningen ble skrevet av Jan-Olav Henriksen, i samarbeid med en rådgivningsgruppe, og ble utgitt i 1988 under tittelen "*For menneskelivets skyld...*" *Den norske kirkes internasjonale menneskerettighetsengasjement*. I MKRs vedtak sak 26/88 sluttet rådet seg til utredningens innhold og anbefalte den for alle nivåer i DNK som grunnlag for videre refleksjon om og handling for menneskerettighetene.

Utredningen gir en fylldig behandling av spørsmålet om det teologiske grunnlaget for DNKs menneskerettighetsengasjement. De synspunktene som kommer fram i utredningen, er fortsatt gyldige i dag, og det er neppe behov for å gjennomføre et tilsvarende grundig utredningsarbeid på dette punktet. Derfor skal vi i dette dokumentet begrense oss til å gjengi hovedpunkter fra 1988-utredningen og supplere med momenter fra den senere debatten om teologi og menneskerettigheter, særlig innenfor en luthersk kontekst

Teologisk tydning av menneskerettighetene

Utredningen peker på at det ikke uten videre er lett å overta den moderne menneskerettighetstenkningen for kirken (s.35f): For det første inneholder ikke Bibelen noe begrep som tilsvarer vårt menneskerettighetsbegrep. For det andre er det blitt hevdet at menneskerettighetene bunner i en individualistisk, svært optimistisk antropologi som det er vanskelig å forsvare ut fra et teologisk menneskesyn. For det tredje har det vært pekt på spenningen mellom menneskets rettigheter og plikter. Utviklingen av den moderne menneskerettighetstenkningen har delvis skjedd i klar opposisjon til kirkelige og teologiske oppfatninger. Derfor er det viktig at kirken i sitt engasjement for menneskerettighetene ikke "kristeliggjør" dem, men heller forsøker å tyde dem innenfor en teologisk kontekst. Utredningen hevder at kristen teologi kan ha «et kritisk-aksepterende forhold» til utformingen av menneskerettighetene. De enkelte menneskerettigheter må prøves kritisk på kristen etikk, samtidig som kristen teologi kan ha en aksepterende forståelse av menneskerettighetene ut fra tanken om den allmenne åpenbaring av Guds skapervilje for alle (Rom 1,19f; 2,14f) og den lutherske toregimentslære (s.36f).

Det er likevel mulig å se forbindelseslinjer mellom deler av den moderne menneskerettighetstenkningen og det etiske materialet i Bibelen (s.37-42). Tanken om at mennesket er skapt i Guds bilde peker mot en universell forståelse om alle menneskers likeverd. Lovgivningen i GT inneholder mange eksempler på at rettsvernet for svake og utsatte gruppe er betont, og profetenes kritikk av undertrykkelse og urett forsterker dette inntrykket. GT inneholder også allmenntisk tankegods, særlig i visdomslitteraturen, som uttrykker omsorg og rettighetstenkning. Også i NT finnes universalistiske trekk, både i lys av skapelsen og frelsen i Kristus. Et tilknytningspunkt er også Bergprekenens ord om fred og rettferdighet, barmhjertighet og forsoning. Solidaritetstanken kommer tydelig til uttrykk i NTs formaninger, og teksten om øvrigheten i Rom 13 kan leses som et bidrag til utviklingen av rettsstaten.

I utredningen blir Den norske kirkes MR-engasjement derfor sett i lys av en teologisk tyding av menneskerettighetene, som gjør det mulig å sette dette engasjementet i relasjon til en kristen virkelighetstolkning og livsforståelse, med utgangspunkt i de bibelske tradisjoner. Utredningen peker på at MR-engasjementet systematisk-teologisk kan motiveres ut fra alle de tre trosartiklene: menneskets verd som skapt i Guds bilde, troen på Jesus Kristus, og Kirkens kall og oppgave (s.42-53).

At mennesket er skapt i Guds bilde, gir en sterk begrunnelse for menneskets særskilte verd, ettersom menneskeverdet ikke er begrunnet i spesielle evner eller egenskaper, men forstås som Guds gave til alle mennesker. Det innebærer et klart nei til enhver krenkelse av menneskeverdet. Ut fra et skapelsesteologisk grunnlag kan menneskerettighetene dermed forstås som forsøk på å konkretisere normer som skal beskytte menneskeverdet. Menneskets gudbilledlighet er en gave, men også en oppgave som krever aktiv engasjement for å beskytte menneskeverdet i en verden der Guds skapervilje stadig krenkes. Å fremme menneskerettighetene kan derfor forstås som en måte å fremme menneskets bestemmelse og Guds skapervilje på.

En slik måte å tolke menneskerettighetene på, åpner opp for å forstå dem som allmenne og fornuftige, ut fra en teologisk forståelse av den allmenne lovåpenbaring, selv om de også kan tydes ut fra en spesifikk kristen forståelse i lys av kristologi og ekklesiologi. Det engasjement som vi finner hos mennesker på tvers av livssyn og tro, kan teologisk forstås i lys av skapelsesteologien og den allmenne eller «naturlige» åpenbaring som Bibelen taler om (Rom 2,14). Dette åpner for en samtale på tvers av tro og livssyn, der kirken også kan gjøre nytte av etiske innsikter fra annet hold, og der kristne kan engasjere seg for menneskerettighetene både i en kirkelig kontekst og gjennom et generelt samfunnsengasjement.

Den annen trosartikkel handler om frelsen i Jesus Kristus, som må forstås på bakgrunn av tanken om syndefallet og dets negative konsekvenser både for gudsforholdet og for forholdet til andre mennesker og til naturen. I Kristus gjenoprettes menneskets gudsforhold, og her vil også menneskets forståelse av seg selv og av sitt ansvar for medmennesker og skaperverk komme til uttrykk. Gjennom åpenbaringen i Kristus blir skapelsesteologien utdypet og nytolket. Jesu liv og gjerninger viser at alle sider ved menneskelivet, ikke bare den åndelige, men også de psykiske, sosiale og fysiske dimensjoner ved mennesket, er omfattet av Guds omsorg, slik vi for eksempel ser det i Jesus undere og hans seier over dødskreftene og det onde.

Menneskerettighetene kan også tydes teologisk i lys av den tredje trosartikkel og læren om kirken: «Den kristne Kirke skal ikke stå passiv i forhold til uretten. Den er forpliktet på Guds ord som lov og

evangelium til å kjempe for å realisere Guds vilje og å formidle frelsen i Jesus Kristus til alle mennesker» (s.48). Kampen mot synden innebærer et kall til kirken om å ta oppgjør med undertrykkelse, ulikhet og urett, på tvers av alle ideologiske grenser. Kirken kan være et tegn for verden og foregripe det eskatologiske fellesskapet som er målet for Guds skaperverk. Kampen for menneskerettigheter er også nært forbundet med arbeidet for å styrke utviklingen av demokratiet og alle menneskers likeverd. Kirkens engasjement er forankret både i skapelsen og frelsen. Den lutherske toregimentslæren må fortolkes slik at verken det «verdslige» eller det «åndelige» regimente er unndratt forkynnelsen av Guds vilje for hele skaperverket. Selv om menneskerettighetene er foreløpige og ufullstendige i lys av det kommende og fullkomne Gudsriket, er det kirkens plikt å påtale brudd på menneskerettighetene, selv om dette innebærer at den må ta stilling til konkrete politiske alternativer. Gjennom sitt vitnesbyrd i ord, handling og diakoni deltar kirken i kampen for å virkeliggjøre Guds skapervilje. En slik forståelse innebærer at kampen for menneskerettighetene må bli en integrert del av kirkens forkynnelse, også i den enkelte lokalmenighet,

Utredningen formulerer følgende grunnlinjer for en teologisk forståelse av de grunnleggende menneskerettigheter (s.54f):

- Mennesket kan ikke ha rettigheter overfor Gud, men kan som skapt av Gud påberope seg rettigheter overfor andre mennesker
- Fordi Gud gir mennesket liv og menneskeverd, må vi avvise alle former for krenkelser av menneskelivet og menneskeverdet
- Menneskerettighetene gjelder for alle mennesker, og derfor må alle former for diskriminering avvises
- Innsikten i menneskets syndighet forplikter Kirken på en særlig måte til å fremholde menneskerettighetene som vern om mennesket
- Mennesket er skapt av Gud til fellesskap, og derfor må ikke menneskerettighetene innsnevres ut fra en individualistisk oppfatning
- Menneskerettighetene kan heller ikke forstås som ubegrensede forvaltningsrettigheter overfor naturen
- En kristen kan i visse situasjoner gi avkall på å hevde sine menneskerettigheter, men dette må ikke forstås som et allment krav
- Den frihet man krever i menneskerettighetssammenheng er ikke identisk med den kristne frihet, men den kristne frihet er samtidig innholdsbestemt til kamp mot synd og urett

Avgrensninger for kirkens menneskerettighetsarbeid

Også i dag er det viktig å være klar over rammene og begrensningene for Den norske kirkes menneskerettighetsengasjement. På den ene side kan man havne i en sosialetisk "reduksjonisme" og "kristelig monopolisering". På den andre side kan man frykte at et misforstått menneskerettighetsengasjement kan utløse en motreaksjon som fører til demonisering av menneskerettighetene fra enkelte kirkelige grupperinger.

Det ville være sosialetisk *reduksjonisme* å redusere kristen sosialetikk til et menneskerettighetsengasjement. Skjønt menneskerettigheter utvilsomt krever nytenking, ny årvåkenhet og ny praksis innenfor Den norske kirke, av menighetene og av kristne enkeltvis, så

omfatter kristen sosialetikk noe langt mer enn det menneskerettighetsnormene isolert sett dekker: for eksempel trofasthet, samvittighetsfullhet, kjærlighet og viljen og evnen til å tilgi. Kristen etikk går langt ut over kravene menneskerettighetene stiller, og mange av spørsmålene som står sentralt i kristen etikk, kan ikke besvares bare gjennom å vise til bestemte menneskerettigheter. Et nærliggende eksempel er vernet om det ufødte liv, som ikke bare kan begrunnes ut fra menneskerettighetene, men krever en dypere begrunnelse i et kristent menneskesyn og kristne etiske normer (se kap. xx).

En *kristelig monopolisering* ville derimot bli resultatet dersom man hevder at menneskerettighetene bare kan begrunnes og motiveres gjennom kristendommen, eller hevder at de har eksklusivt historisk opphav i kristen tradisjon. I utredningen fra 1988 blir det uttrykkelig advart mot en slik kristelig monopolisering (s. 53):

“Et kristent engasjement for menneskerettighetene må tydes på en måte som får frem at engasjementet oppleves som riktig enten vi tror eller ikke, at vi opplever det som riktig i kraft av at vi er mennesker, og ikke bare i kraft av den kristne tro. Den kristne tro utdyper imidlertid dette og gir den kristne den ramme det er naturlig å søke etter for ham eller henne når man ser hvordan det er mulig å realisere sitt kall til tjeneste for verden og nesten.”

Menneskerettigheter kan, som alle gode ting, misbrukes. De er noen ganger blitt opphøyet til sekularistisk ideologi og er av religiøse stemmer blitt “demonisert” og blitt utpekt til sekulært livssynssurrogat. Rett forstått kan menneskerettighetene ikke utgjøre noe alternativt og selvstendig livssyn. De åpner tvert om et viktig felt for forpliktende felles innsats for menneskeverd, for samarbeid og solidaritet i dagens verden, på tvers av religions- og livssynsforskjeller. Et slikt solidarisk menneskerettighetsengasjement forutsetter at hver part bevarer forankringen i egen tradisjon og respekterer de andres forankring i sin.

Utfordringer til Den norske kirke

Den utviklingen som er skissert her, peker i retning av at Den norske kirke bør arbeide videre med de mange nye perspektiver som kommer fra den store internasjonale samtalen både innenfor ulike kristne tradisjoner og mellom representanter for ulike religioner (og sekularister) om religionens rolle for MR – både som teoretisk fundament og praktisk motivasjonsfaktor.

Samtidig er det god grunn til å videreføre den teologiske tydingen av MR som vi finner i 1988-utredningen, som ikke først og fremst sikter mot å gi en teologisk begrunnelse for kristnes menneskerettighetsengasjement, men heller vil bidra til å “sette engasjementet i relasjon til den livsforståelse som en kristen livstolkning innebærer” (s. 37).

I lys av en slik forståelse kan vi i dag særlig peke på følgende grunnleggende utfordringer for Den norske kirkes menneskerettighetsengasjement:

- Hvordan kan kirken gjennom sitt menneskerettighetsengasjement best ivareta det skapelsesteologiske anliggende som ligger i tanken om at mennesket er skapt i Guds bilde, med vern om menneskets verd som en ufravikelig konsekvens?

- Hvordan kan kirken ta på alvor menneskerettighetenes allmenne karakter, som innebærer en utfordring om samarbeid på tvers av religions- og livssynsgrenser om å fremme menneskerettighetene og å forebygge og hindre krenkelser av disse rettighetene?
- Hvordan kan kirken i lys av evangeliet om Jesus Kristus bidra til å tolke kampen for menneskerettighetene som en konsekvens av kristendommens sentrale budskap om frelse, forsoning og frigjøring?
- Hvordan kan kirken synliggjøre at engasjementet for menneskerettighetene hører hjemme i det kristne fellesskapet, som et tegn på det fullkomne Gudsriket som bare er til stede i en foreløpig og ufullkommen skikkelse i vår verden?
- Hvordan kan kirken gjennom ord og diakonal handling bidra til at kampen for menneskerettighetene blir et håpsteget og et uttrykk for at den kristne tro innebærer et engasjement for alle menneskers livssituasjon her og nå.

5. En moralsk pliktberer: Den norske kirkes engasjement for menneskerettighetene

Grunnlovsendringen i 2012 innebærer at Den norske kirke ikke lenger er en del av statsapparatet, men i større grad kan sees som en del av det sivile samfunn. I en del av kirkens menneskerettighetsarbeid, særlig på det internasjonale plan, har kirken allerede hatt en relativt selvstendig stemme og dermed ligget tett opp til en slik funksjon til tross for de formelle båndene til staten, men kirkens rolle som sivilsamfunn blir tydeligere når kirken formelt løsrives fra staten. En forståelse av kirken som en aktør i det sivile samfunn åpner opp for en utforskning av kirken som moralsk pliktberer. Det sivile samfunn kan beskrives som en «tredje sektor» ved siden av stat og marked som er de to andre grunnleggende sektorene i samfunnet. Det sivile samfunn har i løpet av de siste tiårene vokst frem som en viktig arena for å fremme folkelig deltakelse og sosial endring.

Diakonidokumentet *Diakoni i kontekst*¹⁷ fra Det lutherske verdensforbund omtaler kirken som en del av det sivile samfunn:

Å styrke det sivile samfunn betyr å skape en motvekt mot makten i de to andre sektorene (...) Kirker og trosbaserte organisasjoner er viktige aktører i det sivile samfunn. Denne arenaen gir kirken en ny mulighet til å spille en aktiv rolle i samfunnet, noe som ofte ikke var tilfellet tidligere –særlig i Europa –da kirken var en del av statsmakten. Som aktør i det sivile samfunn søker ikke lenger kirken makt som del av en hegemonisk modell, men ser etter muligheter til å engasjere seg i viktige offentlige saker og tjene med tanke på befolkningens beste.

Diakoni i kontekst: 64

Kirken som moralsk pliktberer

Ut fra den teologiske tolkningen som ble presentert i forrige kapittel, forstår vi kampen for menneskerettighetene ikke bare som et kall for den enkelte kristne, men også som en del av kirkens kall, jamfør tolkningen av tredje trosartikkel. Ut fra kristen etikk kan altså både den enkelte og kirken

¹⁷ Det lutherske verdensforbund 2009 (norsk oversettelse 2010) :Diakoni i kontekst. Forvandling, forsoning, myndiggjøring

som fellesskap og institusjon sies å ha et ansvar overfor menneskerettighetene. I juridisk forstand har vi sett at det først og fremst er stater som er ansvarlig for at menneskerettighetene oppfylles. Gir det da mening å snakke om at også kirken har ansvar –eller plikter –overfor menneskerettighetene?

I juridisk forstand er det stater som er ansvarlig for å oppfylle menneskers rettigheter –staten er den juridiske pliktbereren. Statens forpliktelser som juridisk pliktberer kan sammenfattes i begrepene *respekttere –beskytte –oppfylle*. For det første skal staten *respekttere* menneskerettighetene, altså ikke selv bryte menneskerettighetene. For det andre skal staten *beskytte* mennesker mot rettighetsbrudd fra andre. Forpliktelsen til å *oppfylle* rettigheter angir en positiv plikt til å sørge for at mennesker får oppfylt sine rettigheter. Mens det er relativt uproblematisk å si at både privatpersoner og ikke-statlige institusjoner også skal *respekttere* menneskerettighetene, er det vanskeligere å definere hva slags ansvar ikke-statlige aktører har for å *beskytte*, og ikke minst for å *oppfylle*, andre menneskers rettigheter. Den juridiske pliktbererfunksjonen er nemlig av gode grunner forbeholdt staten, og et vellykket arbeid for menneskerettighetene vil ha som effekt å styrke statens evne til å oppfylle befolkningens rettigheter. Ikke-statlige aktører som går inn og «overtar» statens rolle der staten ikke oppfyller sin pliktbererfunksjon, risikerer å undergrave statens autoritet og ansvar, slik vi blant annet har sett i bistandens tidlige historie.

Kirkens rolle er en annen. Vi har valgt å kalle kirken en moralsk pliktberer, for å understreke at motivasjonen og ansvaret er moralsk, ikke juridisk. Samtidig viser begrepet at engasjementet for menneskerettigheter ikke kan velges bort, men i moralsk forstand er bindende og forpliktende.

Hva innebærer det å være moralsk pliktberer for menigheten som opplever at en familie med avslag på asylsøknaden søker kirkeasyl? Bistandsorganisasjonen som ser at mennesker systematisk diskrimineres i nødhjelpsarbeidet etter en katastrofe, fordi de tilhører feil kaste, folkegruppe eller kjønn? Hva slags ansvar har Den norske kirke når man opplever at den kristne tro brukes for å forsvare dødsstraff, for eksempel i afrikanske stater som opererer med dødsstraff for homofili?

En moralsk pliktberer vil søke å oppfylle krenkede menneskers rettigheter ved å henvende seg både til rettighetshaveren og den juridiske pliktbereren. Den moralske pliktbereren vil i første omgang kanskje søke å avhjelpe situasjonen for den krenkede rettighetshaveren: Ved å gi henne mat, tilby kirkeasyl, bygge en skole for jentebarn på landsbygden som vanligvis ikke tilbys skolegang. Men en slik tilnærming alene vil ofte enten være svært kortsiktig, eller bidra til å opprette en uønsket avhengighet av den som gir, og undergrave ansvaret til den egentlige pliktbereren. Derfor må man samtidig adressere den som har det juridiske ansvaret for at rettigheten oppfylles.

Den moralske pliktbereren kan holde den juridiske pliktbereren til ansvar ved direkte henvendelser til myndighetene om en enkeltsak, eller gjennom koordinert og langsiktig beslutningspåvirkning eller kampanjer. Men målet for rettighetsarbeidet er at rettighetshaverne selv skal stå opp for sine rettigheter. Informasjonsarbeid, rettighetsutdanning og kapasitetsbygging kan hjelpe den som før var krenket til selv å stå frem å kjempe for sine rettigheter, og til å bli en som selv kjemper for andres rettigheter.

Diakoni i kontekst beskriver denne prosessen som *myndiggjøring*. I dette dokumentet brukes begrepene forvandling, forsoning og myndiggjøring for å angi retningen i det diakonale arbeidet.

Som teologisk begrep viser myndiggjøring til den bibelske skapelsesforståelsen der hvert eneste menneske er skapt i Guds bilde, med evner og ferdigheter, uavhengig av nåværende sosial situasjon (...) Det er kirkens overbevisning at Gud fortsetter å utruste og myndiggjøre mennesker, ikke bare apostlene og andre som har påtatt seg lederverv, men spesielt de som sjelden eller aldri får mulighet til å tale (...) Man må huske at myndiggjøring alltid innebærer et maktskifte, noe som betyr en kritisk omgang med skjev maktfordeling. Diakonien bør stadig ta opp slike forhold, ikke bare i samfunnet og i relasjonene mellom hjelpere og dem som blir hjulpet, men også med hensyn til diakonal praksis og hvordan makt blir gitt og utøvd i kirken.

Diakoni i kontekst: 46

Samtidig advares det mot motsatsen til rettighetsbasert diakoni:

Det er helt sikkert tilfelle at mye diakoni har blitt organisert som veldedighet, som de rike og mektiges innsats for de fattige. Slik praksis bør det stilles alvorlige spørsmål ved. Slik hjelp har en tendens til å være formynderisk og fremmedgjørende.

Diakoni i kontekst: 49

Advocacy er en betegnelse på en metode for å kjempe for menneskers rettigheter gjennom koordinert og systematisk beslutningspåvirkning, som samtidig innebærer myndiggjøring av de som får sine rettigheter krenket. Advocacy innebærer ofte at en aktør (kirke, organisasjon, nettverk, som her er kalt den moralske pliktbereren) taler på vegne av de som er mest marginalisert i et samfunn (rettighetshaverne, som får sine rettigheter krenket) for å endre politikk eller praksis som gjør at menneskers rettigheter brytes. Samtidig innebærer advocacy at den som taler på vegne av noen andre har en direkte relasjon til denne gruppen og også selv står ansvarlig overfor dem de taler på vegne av. Advocacy skiller seg dermed fra lobbyvirksomhet som kan være påvirkning på vegne av særinteresser og ikke forutsetter en slik forankring til rettighetshavere. Målet for advocacy-arbeid vil alltid være at rettighetshaverne selv skal bli myndiggjort og dermed i stand til å ivareta egne rettigheter og delta som aktive og ansvarlige samfunnsborgere.

Diakoni og menneskerettigheter: Verdighet, respekt og myndiggjøring

Plan for diakoni for Den norske kirke definerer nestekjærlighet, inkluderende fellesskap, vern om skaperverket og kamp for rettferdighet som innholdet i kirkens diakoni. Den forståelsen av diakoni som presenteres i planen ligger tett opp til en menneskerettslig tilnærming med sin betoning av gjensidighet og respekt for menneskets verdighet. Marginaliserte mennesker blir i en slik forståelse sett som aktører heller enn som passive mottakere av omsorg, og diakoniens oppgave blir å myndiggjøre mennesker til å kjempe for sine egne rettigheter. Samtidig gjøres mennesket i stand til å ta ansvar som medborger og dermed også være med å kjempe for at andre menneskers rettigheter blir oppfylt.

Innenfor området *kamp for rettferdighet* er den menneskerettslige tilnærmingen spesielt viktig, slik også diakoniplanen reflekterer. Et arbeid for rettferdighet må alltid ha menneskerettighetene som utgangspunkt. En anvendelse av menneskerettighetene på diakonalt arbeid innebærer at man har et sett med internasjonalt anerkjente standarder som virkeligheten kan måles opp imot. Dersom menneskers rettigheter ikke er oppfylt, har man da et konkret verktøy som kan brukes til å stille de juridiske pliktbererne –statlige eller kommunale myndigheter, eller i noen tilfeller internasjonale

organisasjoner eller institusjoner- til ansvar. En god kjennskap til menneskerettighetssystemet vil gi de diakonale aktørene et viktig verktøy i det diakonale arbeidet.

Diakonien sin visjon strekker seg lenger enn det som menneskerettighetene tilbyr: Ingen kan med menneskerettighetene i hånd kreve å bli del av et inkluderende fellesskap eller å oppleve medmenneskelig omsorg og kjærlighet, mens dette er mål for det diakonale arbeidet. Menneskerettighetene utgjør minimumsstandarder for menneskeverdige livsvilkår for alle, mens diakonien vil ha større ambisjoner. Ikke alt diakonalt arbeid kan eller bør defineres som rettighetsarbeid.

Men nettopp som minimumsstandarder kan menneskerettighetene anvendes for å kvalitetssikre det diakonale arbeidet: Der diakonien i sitt virke står overfor menneskerettighetsbrudd vil det alltid være en sentral oppgave for diakonien å kjempe for at menneskers rettigheter oppfylles. God kjennskap til menneskerettighetene vil være et viktig verktøy for å kunne ivareta grunnleggende menneskelige behov, samtidig som en rettighetsbasert tilnærming ivaretar menneskets verdighet og bidrar til å reise mennesker opp i stedet for å bli passive mottakere av andres omsorg.

En politisk kirke?

Ifølge den forståelsen av diakoni som er beskrevet over, er det en selvsagt og sentral oppgave for kirken å engasjere seg i samfunnet og i samfunnsdebatten på vegne av og sammen med alle som får sine rettigheter –og dermed sin verdighet –krenket. Et slikt engasjement vil noen ganger føre kirken inn i debatter som også er politiske debatter. Det er viktig å understreke at kirkens engasjement i konkrete samfunnsspørsmål alltid har sitt opphav i etiske vurderinger som bygger på en bibelsk virkelighetsforståelse. Partipolitiske vurderinger og hensyn har ingen plass i et kirkelig menneskerettighetsengasjement, men det at et etisk fundert standpunkt kan sammenfalle med standpunktet til politiske aktører eller partier, kan heller ikke hindre kirken i å uttale seg. Hvor konkrete anbefalinger en kirke ut fra sitt etiske engasjement skal komme med i en aktuell sak, må vurderes fra tilfelle til tilfelle ut fra vurderinger om hva som er hensiktsmessig.

Jan Olav Henriksen oppsummerer sin diskusjon om forholdet mellom etikk og politikk i kirkens menneskerettighetsengasjement på denne måten: *Etikk (reglene for det gode liv) har klare implikasjoner for politikk (statsstyret). I det moderne samfunn er kirken en formidler av etisk ressursmateriale, og vil i forkynnelsen av dette alltid få en funksjon som medfører politiske konsekvenser. Men det er først der hvor man lar kirkens engasjement gå opp i statsstyret, at Kirken driver politikk på en måte som ikke er legitim. Det vil skje i de tilfeller der Kirkens påståtte etiske råd ikke lar seg forankre i den bibelske virkelighetsforståelse og i stedet bestemmes av partipolitiske hensyn, eller der dens politiske maktfunksjoner blir restløst identisk med utøvelsen av statsstyrets politiske herredømme.* (Henriksen:67f).

Kriterier for prioriteringer av saker

Rent prinsipielt er det vanskelig å se for seg menneskerettighetsbrudd som ikke har krav på oppmerksomhet fra Den norske kirke. Gitt at brudd på menneskers rettigheter i teologisk forstand krenker det gudgitte menneskeverdet, vil det være en kristen plikt å bestrebe seg på å gjenopprette det krenkede menneskets verdighet i alle situasjoner hvor dette er krenket. Gitt at kamp for

rettferdighet er en sentral del av kirkens diakoni, slik det blant annet er uttrykt i Diakoniplan for Den norske kirke, vil diakoniens oppdrag omfatte kamp mot alle krefter og strukturer som skaper urettferdighet, både i vår umiddelbare nærhet og på det globale plan.

I praksis er det likevel vanskelig å se for seg at et engasjement fra Den norske kirke mot absolutt alle menneskerettighetsbrudd som skjer i verden. I realiteten gjøres det kontinuerlig valg og prioriteringer av hvilke saker man bruker tid og ressurser på. Det kan være nyttig å forsøke å systematisere noen kriterier for hvordan man gjør slike prioriteringer. Å sette opp kriterier for prioriteringer innebærer ikke noen rangering av rettighetsbrudd der noen rettighetsbrudd ses som mer alvorlige enn andre, men heller en realistisk erkjennelse av behovet for å prioritere ressurser, og ønske om å basere slike prioriteringer i størst mulig grad på prinsipielle avveininger.

Kriteriene som er nevnt under er ikke satt opp i prioritert rekkefølge. Det er heller ikke mulig å basere strategiske valg på en skjematisk bruk av slike kriterier. Kriteriene må sees samlet og er ment som et hjelpemiddel til å vurdere hvert enkelt saksområde som det er aktuelt å ha et engasjement for.

Forslag til kriterier:

1 Omfang av rettighetsbrudd

Selv om hver enkelthendelse av rettighetsbrudd i prinsippet har krav på oppmerksomhet og engasjement, er det rimelig at omfanget av problemet, dvs. hvor mange som rammes av en situasjon, gjelder som ett av flere kriterier for hvor man skal sette inn mest ressurser. En for streng bruk av dette kriteriet over alle andre vil føre til en kald utilitarisme som legitimerer å snu ansiktet bort fra urett som rammer enkeltmennesker fordi «det er mange flere som lider andre steder», evt. «folk har det verre andre steder». Ignorerer vi derimot dette kriteriet helt, risikerer vi å overse store rettighetsbrudd som rammer store mengder mennesker fordi de befinner seg utenfor det umiddelbare synsfeltet.

2 Særlig grove og sammensatte menneskerettighetsbrudd

Mange steder i verden er mennesker utsatt for brudd på en rekke menneskerettigheter samtidig, og deres situasjon vil fremstå som spesielt graverende. Slike situasjoner kjennetegnes også ofte av en mangel på muligheter til å kjempe for sine egne rettigheter. Eksempler på dette er slaveri eller tilfeller der mennesker lever under slavelignende forhold. I slike situasjoner vil kirkens ansvar for å spille en "talsmannsrolle" og gjøre mennesker i stand til selv å kjempe for sine rettigheter, ekstra stor.

3 Saker der den norske stat eller andre norske aktører er ansvarlig for menneskerettighetsbrudd

Dersom norske myndigheter eller andre norske aktører kan sies å være ansvarlig for, eller medansvarlig for, at menneskers rettigheter brytes enten i Norge eller andre steder i verden, har både den enkelte norske borger og kirken som en del av det norske sivilsamfunnet et ansvar for å påvirke myndighetene til å respektere menneskers rettigheter. En grunn til dette er etisk: Myndighetene i Norge handler «på vegne av» befolkningen, og som del av et demokratisk samfunn har vi både mulighet og ansvar for å påvirke det myndighetene gjør på vegne av landet. Rent pragmatisk vil det også som oftest være langt lettere for Den norske kirke å påvirke norske

myndigheters adferd enn å påvirke andre lands aktører. Også der andre norske aktører er involvert i menneskerettighetsbrudd, vil det gi kirken i Norge et spesielt ansvar og en mulighet for å påvirke.

4 Mulighet for gjennomslag

Dersom menneskerettighetsengasjementet ikke er rent teoretisk, men har en klar endringsagenda, blir vurderinger av hvor og hvordan vi som kirkelige aktører i størst grad har mulighet til gjennomslag, et sentralt kriterium for hvor vi skal sette inn innsatsen. Hva som bestemmer muligheten til gjennomslag, vil kunne endre seg over tid og mellom ulike situasjoner, men noen faktorer kan være:

- Nærhet til beslutningstakere (som for eksempel til norske myndigheter som nevnt over)
- Relasjon til berørte aktører, kjennskap til saksområde, eller godt kirkelig nettverk
- Momentum i en sak: Oppmerksomhet om eller politisk bevegelse i en sak kan gjøre handlingsrommet for påvirkning større
- Saker der religiøs kompetanse og tilgang til et religiøst språk er en spesielt viktig ressurs

5 Geografisk og saklig bredde i det samlede engasjementet

Et helhetlig og troverdig menneskerettighetsarbeid fra Den norske kirke bør over tid representere en viss bredde både i type saker og i hvilke områder i verden man fokuserer på. Et slikt «breddekriterium» bør likevel ikke brukes til å hindre eller stoppe et arbeid som er vellykket, men heller inspirere til å rette blikket mot nye steder som kan ha blitt oversett tidligere.

6 Nærhet

Når kirken konfronteres med menneskerettighetsbrudd i sin nærhet, har dette krav på kirkens oppmerksomhet. En dimensjon ved dette er at hvis der finnes menneskerettighetsbrudd innen kirken, er det et opplagt ansvar for kirken å ta et oppgjør med dette. En annen dimensjon er den geografiske: menneskerettighetsbrudd i Norge har krav på Den norske kirkes oppmerksomhet selv om situasjonen måtte være verre for folk andre steder, og når mennesker som er utsatt for menneskerettighetsbrudd andre steder søker tilflukt i Norge, kan ikke dette avvises med at «andre har det verre» andre steder.

7 Saker som glemmes av andre og ikke er på dagsorden internasjonalt

Noen saker faller utenom både medias søkelys og den politiske dagsorden, til tross for graverende og omfattende krenkelser av menneskerettighetene. Dette kan i seg selv være en grunn til at kirken skal ta opp en sak. Jesu lære gir kristne og kirken et spesielt ansvar for å ta vare på de aller mest marginaliserte. Dette punktet innebærer også en forpliktelse til å holde seg bredt orientert om menneskerettighetssituasjonen i verden.

8 Saker der kristen tro brukes for å legitimere menneskerettighetsbrudd

I tilfeller der de som bryter menneskerettighetene gjør dette med henvisning til kristen tro, påhviler det kristne kirker et spesielt ansvar for å kritisere dette og kjempe for menneskerettighetene.

9 Henvendelser fra økumeniske organisasjoner som Den norske kirke er medlem av, samt henvendelser fra andre kristne kirker og organisasjoner

Som medlem i internasjonale økumeniske organisasjoner har Den norske kirke en sterk institusjonell og moralsk forpliktelse til å følge opp utfordringer som kommer til oss fra andre kirker gjennom disse organisasjonene. Samtidig har Den norske kirke gjennom medlemskapet i de økumeniske organisasjonene en mulighet for å arbeide sammen i et globalt økumenisk fellesskap og dermed ha

større gjennomslag. Også andre henvendelser fra kirker og kristne trossøsken andre steder i verden har krav på vår oppmerksomhet, selv om slike henvendelser må vurderes på selvstendig grunnlag.

6. Lokalt menneskerettighetsengasjement i Den norske kirke

Lokalmenighetene i Den norske kirke viser konkret engasjement for menneskerettigheter på mange ulike måter. Gjennom planer for diakoni og trosopplæring har Den norske kirke pålagt seg selv et utstrakt engasjement for menneskeverd og menneskerettigheter. Arbeidet med å tilrettelegge for temagudstjenester med spesielt fokus på menneskerettigheter og global rettferdighet er kommet langt, med godt samarbeid mellom kirken og ulike organisasjoner. Kirkens Nødhjelps årlige Fasteaksjon markeres i de fleste menigheter. Misjonsavtaler kan også være et godt verktøy for menigheten til selv å ta del i, og bli inspirert av, det rettighetsbaserte arbeidet flere misjonsorganisasjoner driver.

Gjennom sin kontakt med utsatte grupper i eget lokalmiljø, opplever noen menigheter også menneskerettighetsutfordringer tettere på kroppen. Å etterleve de tydelige oppfordringene til engasjement for menneskeverd og menneskerettigheter er utfordrende, både for lokalmenigheter og Den norske kirke sentralt.

Begrunnelse for kirkens menneskerettighetsengasjement

Menneskerettigheter er ingen fullstendig utforming av kristen etikk, og de er springer ikke ut fra en kristen etisk kontekst alene. Menneskerettighetene gir likevel et godt startpunkt for å definere et behovsminimum, og er en effektiv sjekkliste over grunnleggende menneskelig rettferdighet. De har både et moralsk språk for rettferdighet, samtidig som deres status i internasjonal rett og i en global bevissthet gjør dem unike som håndfaste størrelser. Dette muliggjør også et bredt rom for samarbeid om menneskerettighetsspørsmål mellom Dnk sentralt, lokalmenigheter, staten og sivilsamfunnet. I sin Manual for menneskerettighetsopplæring skriver Conference of European Churches (CEC) at kirkene står i førstelinjen overfor behovene i sine samfunn, og er derfor ofte i stand til å avdekke menneskerettighetsbrudd i lokalmiljøet. Samtidig har kirkene gjennom sin synlighet adgang til å påvirke politiske ledere, "speak truth to power"¹⁸.

Planer for Den norske kirke som berører menneskerettighetsspørsmål

I 2007 ble Den norske kirkes **Plan for diakoni** vedtatt. Her slås det fast at alle mennesker som lider, både i nærmiljøet og i andre land, angår oss som kirke. *Kampen for rettferdighet innebærer å stille seg ved siden av medmennesket, ikke som passiv tilskuer, men i aktivt engasjement.*¹⁹ I definisjonen av diakonien trekkes det fram fire arbeidsområder hvor menighetene spesielt skal ha sin oppmerksomhet: *nestekjærlighet, inkluderende fellesskap, vern om skaperverket og kamp for rettferdighet.* På menighetsnivå er det menighetsrådet i hver enkelt menighet som har ansvar for at diakonien innarbeides og utvikles i soknet, og bispedømmerådene har ansvar for at dette skjer i samsvar med nasjonale strategier og planer.

¹⁸ <http://csc.ceceurope.org/issues/human-rights/csc-human-rights-traing-manual/>

¹⁹ <http://www.kirken.no/?event=doLink&famID=18778>

Menneskeverd og menneskerettigheter tas fram som tverrgående perspektiver som skal tas med i alt arbeid innenfor kirken og prege det lokale planarbeidet. I arbeidet med diakoniplanen oppfordres menighetene til å engasjere seg i den lokale samfunnsdebatten når en ser at mennesker får sitt menneskeverd krenket. Lokalmenighetene kan også engasjere seg i menneskerettighetsspørsmål i globalt perspektiv, gjennom misjonsavtaler, eller støtte kampanjer gjennom Kirkens Nødhjelp eller Amnesty Internasjon.

I **Plan for trosopplæring, *Størst av alt***, legges det opp til at barn og unge i menigheten skal få ta del i kirkens diakonale utfordringer. Planen understreker at barn og unge må inviteres inn i et medarbeiderskap, der troen praktiseres gjennom aktiv deltakelse i kirke og samfunn for å fremme menneskeverd og en mer rettferdig verden. Tekster fra Bibelens profetlitteratur med fokus på krav om sosial rettferdighet trekkes fram. I likhet med Plan for diakoni er det menighetsrådet som har ansvar for å utarbeide og gjennomføre en lokal plan for trosopplæring²⁰. I tillegg til diakoni, er blant annet misjon og gudstjenesten fremhevet som sentrale dimensjoner ved trosopplæringen. Dette utfordrer menighetene til å tenke helhetlig, og fokusere på barn og unges inkludering i arbeidet for rettferdighet og menneskeverd gjennom ulike perspektiver. De siste årene har tilgjengelig ressursmaterieill med fokus på menneskerettigheter til bruk i trosopplæring og konfirmantundervisning blitt utarbeidet av flere organisasjoner, og mye er tilgjengelig i *Størst av alt* sin ressursbank.

Gudstjenesten –temadager med menneskerettighetsfokus

I arbeidet med ny liturgireform har menneskerettighetsfokus i gudstjenesten fått ny oppmerksomhet gjennom to nye temadager med egne tekstrekker: *For rettferdighet og fred* og *For forfulgte*. I løpet av høstsemesteret har menighetene flere muligheter til å markere disse temadagene:

Nord/sør- søndag

Den norske kirkes nord/sør-søndag foregår tradisjonelt på TV-aksjonsdagen i oktober. I 2012 ble TV-aksjonen tildelt Amnesty International, med temaet "*Stå opp mot urett*". Materiale til gudstjenesten utarbeides av Den norske kirkes nord/sør-informasjon og Mellomkirkelig råd for Den norske kirke.

Søndag for de forfulgte

2. søndag i november markeres den internasjonale bønnedagen for forfulgte kristne over hele verden. Stefanusalliansen utarbeider materieill til gudstjenesten, bl.a. Messe for de forfulgte.

Stefanusdagen

2. juledag, Stefanusdagen, er også en naturlig dag for menigheten til å rette blikket utover mot brudd på trosfriheten i verden i dag.

Freds- og menneskerettighetssøndagen

Mellomkirkelig råd og Den norske kirkes nord/sør-informasjon løfter også frem 2. søndag i advent

²⁰ <http://www.kirken.no/?event=doLink&famID=38865>

som kirkens freds- og menneskerettighets søndag. Det er vanligvis lagt til søndagen nærmest FNs menneskerettighetsdag og utdelingen av Nobels Fredspris 10. desember.

Fasteaksjonen

Kirkens Nødhjelp oppfordrer menighetene til å være med på den årlige Fasteaksjonen, som hvert år belyser menneskerettighetsbrudd og fattigdomsproblematikk. Fasteaksjonen kan markeres gjennom en egen gudstjeneste og i konfirmantundervisningen, i tillegg til selve innsamlingsaksjonen og underskriftskampanjen.

Menneskerettigheter og misjon

Kirkemøtevedtaket om Misjon fra 2012 oppfordrer Den norske kirkes medlemmer til "disippelskap og etterfølgelse: Søke Kristus, dele troen og vise omsorg for vår neste og skaperverket. Kirken utfordrer derfor alle sine medlemmer til personlig givertjeneste og forbruksmønstre som bidrar til global rettferdighet og vern om skaperverket."²¹ Menighetene utfordres til å konkretisere disippelskap og etterfølgelse, gjennom blant annet bønn for den globale kirken, inngå misjonsavtaler, engasjere seg i internasjonal diakoni gjennom ulike organisasjoner, og bli "Grønne menigheter".

Misjon er et av grunntrekkene ved kirkens identitet. Retten til misjonsvirksomhet er sikret gjennom § 18 i Menneskerettighetserklæringen, som gir enhver rett til å utøve sin tro, og til å skifte tro. De senere årene har også norske misjonsorganisasjoner fått et større fokus på arbeid for å sikre menneskerettigheter i sine samarbeidsland, gjennom prosjekter som for eksempel bidrar til å sikre retten til mat, skolegang, helse, miljø sikkerhet, trosfrihet og forsamlingsfrihet. Misjonsavtaler kan være et godt verktøy for menigheten til selv å ta del i, og bli inspirert av, det rettighetsbaserte arbeidet flere misjonsorganisasjoner driver, og inkludere det i sitt arbeid med trosopplæring, diakoni og i gudstjenestene.

Samarbeidsråd for Menighet og Misjon (SMM) ønsker sammen med blant andre Kirkens Nord/ Sør-informasjon å bevisstgjøre menighetene i Den norske kirke på deres ansvar i arbeidet for klimarettferdighet. Gjennom kampanjen Klimavalg 2013 blir alle menighetene oppfordret til å øke sitt klimaengasjement. Daglig leder i Frikirkens barn og unge, Eli Dorthea Taunton, oppsummerer hvorfor kristne organisasjoner og menigheter bør arbeide for å sette klimapolitikk på dagsorden: *"Kristne organisasjoner jobber for menneskeverd og fremtidshåp. I dagens situasjon er dette utenkelig uten at vi har en bærekraftig klimapolitikk. Derfor hører vi hjemme i Klimavalg 2013. Dessuten er vi svært opptatt av en rettferdig fordeling av godene og bekjempelse av fattigdom. Og vi veit jo hvem som rammes hardest av global oppvarming."*²²

Menigheten i møte med lokale menneskerettighetsutfordringer

Gjennom ansattes og frivilliges arbeid og gjennom dem som selv oppsøker kirkene, kommer menighetene ofte i direkte kontakt med mennesker som opplever urett, har fått eller får sitt menneskeverd krenket. Slik kan menigheter spille en viktig rolle når det gjelder å avdekke og synliggjøre brudd på menneskerettighetene lokalt, men også over landegrensene gjennom kontakt

²¹ KM 07/12 Misjon til forandring – Utfordringene fra Edinburgh 2010, <http://www.kirken.no/?event=doLink&famID=218698>

²² <http://klimavalg2013.no/hvem-er-vi/samler-seg-til-klimavalg-article5246-559.html>

med f. eks innvandrere og flyktninger. Kirkene i Oslo har de siste årene blitt dratt inn i store og viktige menneskerettighetsspørsmål, både gjennom sine fysiske arealer, og fordi flere utsatte grupper direkte har henvendt seg til kirken med forventning om å bli tatt på alvor og sett. Sommeren 2011 slo etiopiere og iranere med avslag på sine asylsøknader opp telt utenfor Oslo Domkirke, og palestinske flyktninger uten oppholdstillatelse holdt i halvannet år til utenfor Jakob kirke. Sommeren 2012 slo romfolk i Oslo leir utenfor Sofienberg kirke, mens en familie bodde i hagen til biskop Tor Jørgensen. Situasjonen for papirløse innvandrere har også vakt engasjement fra kirken, sentralt og lokalt. I desember 2012 uttrykte alle biskopene stor skuffelse over at Høyesterett avviste ankesaken til to langtidsboende, papirløse barn. Et samlet bispekollegium kritiserte det de mente var flertallet i Høyesteretts vektning av innvandringspolitiske hensyn på bekostning av barns rettigheter. Avgjørelsen vil sannsynligvis bli anket til menneskerettighetsdomstolen i Strasbourg.

I tillegg til både sentralt og lokalt engasjement for papirløse flyktninger og barns rettigheter, har kirken vist et engasjement for asylsøkere som har konvertert til kristen tro. Flere prester har ytret seg offentlig om det de opplever som stadig strengere krav i slike asylsaker. Sokneprest Øystein Wang sier til Oppland Arbeiderblad: *Gjennom de titalls asylsaker jeg har vært inne i de siste 20 årene, ser jeg at situasjonen i norsk asylpolitikk har gått fra vondt til verre, og Wang er ikke er i tvil om at UDI og UNE handler i strid med menneskerettighetene.*²³

Utfordringer til videre engasjement

Plan for diakoni slår fast at: *Alle mennesker har rett til å leve et menneskeverdig liv. Vi kan ikke stille oss likegyldige til mennesker som kjemper for livet. I denne kampen må vi stå på rettferdighetens og solidaritetens side sammen med dem.*

Kirken står overfor mange utfordringer når den som lokalmenighet og fra sentralt hold skal etterleve disse tydelige oppfordringene fra sine egne, vedtatte planer. På alle plan i kirken er det utfordrende å finne balansen og sammenhengen mellom vedtatte planer om kamp for rettferdighet og solidaritet, og hvordan kirken i praksis er, eller strever med å være, et handlende fellesskap. Likevel, Den norske kirke og mange organisasjoner har utviklet gode verktøy for menigheten til å dra inn menneskerettighetsproblematikk i sitt arbeid med gudstjenester, diakoni og trosopplæring, selv om gjennomføringskraften ikke alltid samsvarer med planer og uttalelser.

Samtidig som mange menigheter er vant til å engasjere seg overfor brudd på menneskerettighetene i andre land gjennom kampanjer som Fasteaksjonen, menneskerettighets søndager eller gjennom misjonsavtaler, kommer menneskerettighetsrelaterte utfordringer stadig tettere på menigheter i Norge.

Mange innvandrere og asylsøkere møter et tøffere innvandringspolitisk klima i Norge, preget av uavklarte prosesser og utilgjengelige avgjørelser²⁴. Lokalmenigheter opplever ofte at de blir stående alene i sitt møte med enkeltsaker og enkeltmennesker.

²³ <http://www.aa.no/nyheter/article6189498.ece>

²⁴ Se Rapporten *I god tro* (2009) for en gjennomgang av UDI/UNEs praksis i saker relatert til beskyttelse pga. religiøs tro. http://www.stefanus.no/filestore/Rapporter_notater_blader_etc/IGodTro.pdf

Det er nødvendig med en gjennomgang av norsk asylpraksis i et menneskerettighetsperspektiv, nettopp for å avgjøre om menneskerettighetene brytes i slike saker, slik det ofte hevdes at er tilfelle. Dette temaet behandles nærmere i kapittel 11. Fra et lokalkirkelig perspektiv er det nødvendig å understreke behovet for veiledning i konkrete saker og opplæring i praktisk menneskerettighetstenkning og -bistand dersom kirken skal kunne ta sine egne planer for diakoni og trosopplæring på alvor, også i vårt land.

Del II: Tematiske kapitler

Innenfor enkelte tema er det skjedd en spesielt stor endring de siste 25 år – enten i menneskerettighetssituasjonen på verdensbasis, i konvensjonsvernet eller i debatten rundt menneskerettigheter. På andre områder har kanskje menneskerettighetsbrudd forekommet lenge, uten at kirken eller andre samfunnsaktører i tilstrekkelig grad har tatt sakene inn over oss tidligere. I de tolv følgende kapitlene presenterer noen tematiske områder hvor Den norske kirke i dag utfordres på måter som krever en ny refleksjon over teologi og praksis.

7. Menneskerettigheten til religions- og livssynsfrihet

Kort fortalt: Nyere studier tyder på at religions- og livssynsfriheten er på tilbakegang internasjonalt. Dette berører både kristne og medlemmer av de fleste andre religioner, og i noen tilfeller er også kristne deltakende i å innskrenke andre troendes rettigheter. Den norske kirkes internasjonale arbeid på feltet skjer i stor grad i rammen av økumeniske organisasjoner og i samarbeid med andre tros- og livssynssamfunn og andre aktører.

Det er omstridt hvorvidt menneskerettigheten til religionsfrihet er blant de eldste eller er av nyere dato; svaret avhenger mye av hvordan vi definerer. En omfattende menneskerettighet til religions- og livssynsfrihet, slik den er fastsatt i moderne internasjonale menneskerettighetstraktater, fikk folkerettslig utforming først etter 2. verdenskrig.

Etter reformasjonen med påfølgende religionskriger i Europa ble et minimum av trosfrihet sikret i folkerettslige avtaler mellom katolske, lutherske og reformerte stater (Freden i Augsburg 1555, Westfalensfreden 1648). Men ingen av de angjeldende kirkene framla noen teologisk begrunnelse for trosfrihet; med unntak av anabaptistene nøyde de seg med realpolitiske kompromisser, uten klargjort støtte i egen lære.

I 1789 sikret de nordamerikanske og franske revolusjoner offisielt, gjennom konstitusjon eller erklæring, prinsipielt begrunnet vern om religionsfrihet. I USA ble dette konstitusjonelle grunnlaget opprettholdt fram til i dag. I Frankrike kom fort politiske tilbakeslag som i mange generasjoner reverserte rettsgrunnlaget for trosfrihet.

De norske grunnlovsfedrene våren 1814 hadde amerikanske og franske forbilder. De vedtok først (i april) at den nye norske grunnloven skulle følge liberale prinsipper også på religionens område. Men å avskaffe statsreligionen i Norge viste seg snart å være en uoverkommelig utfordring – dertil var den evangelisk-lutherske kirke for tungt innlemmet i statsforvaltningen. Storparten av grunnlovsfedrene var for eksempel valgt fra lokale kirkesamlinger, etter avholdt høymesse og patriotisk edsavleggelse, i februar og mars.

Først med Verdenserklæringen om menneskeretter 1948, Den europeiske menneskerettskonvensjonen (EMK) 1951 og FNs internasjonale konvensjon om sivile og politiske rettigheter (SP) 1966/1976 er prinsipiell tros- og livssynsfrihet folkerettslig sikret som universell

menneskerettighet. Norge måtte i de første årene ta forbehold overfor EMK på grunn av Grunnlovens utelukkning av jesuitters adgang til riket, inntil jesuittparagrafen ble opphevet 1957. Norges problematiske statsreligion ble ofte anfektet, men Strasbourgdomstolen anså ikke statsreligionen i seg selv som menneskerettighetsbrudd.

De sentrale normene i menneskerettigheten til tros- og livssynsfrihet

De sentrale normene i menneskerettigheten til tros- og livssynsfrihet, er fastlagt i Verdenserklæringens artikkel 18, Den europeiske menneskerettskonvensjon (1950/1953) artikkel 9 og FNs internasjonale konvensjon om sivile og politiske rettigheter (1966/1976) artikkel 18. Innbyrdes stemmer de godt overens. De folkerettslig forpliktende normene i menneskerettigheten til tros- og livssynsfrihet kan sammenfattes slik:

1. *Intern frihet.* Enhver har rett til tanke-, samvittighets- og religionsfrihet; denne rett omfatter frihet for alle til å bekjenne seg til, anta, beholde eller skifte religion eller livssyn.
2. *Ekstern frihet.* Enhver har frihet til alene eller sammen med andre, offentlig eller privat, å utøve sin religion eller sitt livssyn gjennom gudstjeneste, overholdelse av regler, praksis eller undervisning.
3. *Ingen tvang.* Ingen skal underkastes tvang som ville hindre hennes eller hans frihet til å bekjenne seg til eller anta en religion eller et livssyn etter eget valg.
4. *Ingen diskriminering.* Stater er forpliktet til å respektere og sikre for alle individer på deres territorium og under deres jurisdiksjon retten til religions- og livssynsfrihet uten noen forskjell, slik som rase, kjønn, språk, religion eller livssyn, politisk eller annen mening, nasjonalt eller annet opphav, eiendom, fødsel eller noen annen status.
5. *Foreldres og vergers rett.* Stater er forpliktet til å respektere foreldre og, hvis aktuelt, lovlige vergers frihet til å sikre sine barn en religiøs og moralsk oppdragelse overensstemmende med deres egen overbevisning, i samsvar med barnets alder og modenhet.
6. *Organisasjonsmessig frihet og rettsstatus.* Tros- og livssynsorganisasjoner har tros- eller livssynsfrihet, herunder autonomi i egne saker. Ett aspekt er frihet til å ha juridisk status som organisasjon og kunne fremme sine rettigheter og interesser som tros- eller livssynssamfunn.
7. *Grenser for tillatelige begrensninger på ekstern frihet.* Frihet til å utøve sin egen religion eller sitt eget livssyn kan bare underlegges begrensninger som
 - (a) er foreskrevet ved lov og
 - (b) blir iverksatt av staten med det formål å beskytte (i) offentlig sikkerhet, (ii) orden, (iii), helse, (iv) moral eller (v) andres grunnleggende rettigheter og
 - (c) er forholdsmessige, dvs. ikke går lenger enn det som er nødvendig for å sikre formålet.

8. *Ufravikelighet.* Stater kan ikke fravike rettigheten til religions- og livssynsfrihet, selv ikke i unntakssituasjoner.

At tros- og livssynsfrihetsnormene har status som ufravikelige, følger av SP og ikke av EMK. Men siden alle stater som har ratifisert EMK også har ratifisert SP, gjelder ufravikelighetsnormen også for disse.

Menneskerettigheten til religions- og livssynsfrihet: Viktig, alvorlig krenket og stadig omstridt i vår tid

Vår religion eller vårt livssyn medbestemmer hvem vi er og hva vi står for som mennesker, enkeltvis og sammen, og er grunnlag for hva vi kan bidra med overfor andre og samfunnet.

Den menneskerettsbeskyttede frihet på dette området er i dag grovt krenket i mange land og på mange måter. Demografi og politikk gjør særlig minoriteter utsatt: bahai'ere i Iran, ahmadiyaere i Indonesia og Pakistan, muslimer i mange (også europeiske) land, tibetanske buddhister, uiguriske muslimer, og kristne i Kina, kristne og jøder i Egypt og i andre arabiske land. Det fins tallrike alvorlige krenkelser der statene ikke etterlever menneskeretten til religions- og livssynsfrihet. Ofte forvrenger eller neglisjerer stater sine folkerettslige forpliktelser: bl. a. ved overdrevne begrensninger på religions- og livssynsutøvelse, drakoniske registreringsbetingelser, demonisering av tros- eller livssynssamfunn, eller ved forfølgelse, fengsling, forvisning av religiøse ledere.

Den norske kirke er i dag ikke medansvarlig, ved det vi gjør, for å krenke menneskerettigheten til religions- og livssynsfrihet. utfordringene ligger i hva vi forsømmer å gjøre.

Hvordan utfordrer tros- og livssynsfriheten Den norske kirke?

På det globale nivå har omfanget og styrken i statlige innskrenkninger av religions- og livssynsfrihet vært økende de siste år. En grundig undersøkelse publisert av The Pew Forum on Religion and Public Life i september 2012, *Rising Tide of Restrictions on Religion*²⁵ viser at de siste fire til fem årene har statlig lovgivning og andre politiske tiltak verden over blitt klart mer restriktiv overfor religiøs tro og praksis, samtidig som den påviser at religionsfiendtlige handlinger utført av enkeltmennesker, av organisasjoner og av enkelte samfunnsgrupper (sekterske voldshandlinger, angrep på gudshus og lignende, mobbing pga. religiøs bekledning) også har tiltatt betydelig i omfang. Den norske kirke har ansvar for å følge med, holde seg informert og ikke unndra seg sin forpliktelse på å støtte tros- og livssynsfrihet i full bredde, for kristne som for ikke-kristne, for livssynsminoriteter som for majoriteter.

Den norske kirke deltar i arbeid for å forsvare tros- og livssynsfriheten internasjonalt gjennom en rekke ulike kanaler. I Norge skjer arbeidet blant annet gjennom Oslokoalisjonen for tros- og livssynsfrihet, gjennom NGO-Forum for menneskerettigheter og ved direkte myndighetspåvirkning. Internasjonalt arbeider Den norske kirke med trosfrihet gjennom organisasjoner som Kirkenes Verdensråd, Det lutherske verdensforbund og Konferansen av europeiske kirker. I tillegg er trosfrihet et viktig aspekt ved annet rettighetsarbeid, slik vi ser det blant annet i kirkens engasjement i asylsaker (se kap. 11).

²⁵ <http://www.pewforum.org/Government/Rising-Tide-of-Restrictions-on-Religion-findings.aspx>

I Norge har utredningen *Det livssyns åpne samfunn: En helhetlig tros- og livssyns politikk* NOU 2013:1²⁶ åpnet for en omfattende og engasjert offentlig debatt også om viktige spørsmål om religions- og livssynsfrihet. Den norske kirke er her berørt i full bredde og noen spørsmål vil være kontroversielle også innenfor kirken.

Utredningens analyser og anbefalinger er i all hovedsak i samsvar med de sentrale menneskerettighetsnormene som vedrører tros- og livssynsfrihet. Enkelte spørsmål kan likevel reises, for eksempel hvorvidt det er rimelig av Den norske kirke å støtte flertallsforslagene om at et tros- eller livssynssamfunn for å være kvalifisert til å motta statlig støtte (etter den alminnelige kompensasjonsordningen til tros- og livssynssamfunn) må ha minst 100 medlemmer eller at det ikke må utelukke kvinner fra deltakelse i egne interne styringsorganer²⁷. Det er viktig å understreke at det debatten her dreier seg om ikke berører menneskerettigheter i streng forstand, siden det ikke er ne menneskerettighet å motta statsstøtte. Det vil likevel være snakk om en mulig forskjellsbehandling av tros- og livssynssamfunn som kan oppfattes som diskriminerende. På den andre siden er det heller ingen menneskerettighet (for eksempel for kvinner eller homofile) å være valgbar til styrende organer i et selvstendig trossamfunn, men også her dreier det seg om en vurdering av om staten skal støtte trossamfunn som ikke likebehandler sine egne medlemmer. Dette er altså politiske vurderinger som ikke er menneskerettslige i streng forstand, men som ligger så tett opp til menneskerettslige normer at det er naturlig å anvende slike normer i en etisk vurdering av spørsmålene.

Andre forslag i livssynsutredningen går langt i å beskytte fri religionsutøvelse i samfunnets offentlige rom. Flertallet går for eksempel inn for at bare praktiske hensyn eventuelt bør begrense bruk av plagg og symboler med religiøs eller livssynsmessig opprinnelse, også når det gjelder "politi og dommere" (side 19).

Den norske kirke bør i sin stillingtagen til spørsmål om statlig regulering av trospraksis fokusere på hvorvidt internasjonalt anerkjente menneskerettsnormer for tros- og livssynsfrihet er godt ivaretatt og ikke uforvarende og ubegrunnet bidra til å påføre andre trossamfunn Den norske kirkes interne normer, verdier og interesser. Den gylne regel er her en god rettesnor.

Utfordringer for Den norske kirke

- Hvordan forholder Den norske kirke seg til saker der religions- og livssynsfriheten brynes mot kvinners rettigheter i diskusjoner om statsstøtte til tros- og livssynssamfunn?
- Hvordan kan Den norske kirke best støtte opp om tros- og livssynsfriheten i land der denne rettigheten er alvorlig krenket?

8. Menneskerettigheter og miljø

Kort fortalt: Miljø- og klimaproblemer tangerer mange rettighetsspørsmål. Fordi de er kollektive problemer aktualiserer de behovet for kollektive rettigheter og virkemidler. De er dessuten også ofte internasjonale, og utfordrer derfor en klassisk suverenitetstankegang der hvert land er ansvarlig for sitt territorium og sine innbyggere. Kirkelig miljø- og klimaengasjement vil finne støtte i

²⁶ NOU 2013.1, *Det livssyns åpne samfunn. En helhetlig tros- og livssyns politikk*. Utredning fra utvalg oppnevnt ved kongelig resolusjon 25. juni 12010. Avgitt til Kulturdepartementet 7. januar 2013

²⁷ Ibid. s. 23, s.353-354 og s. 345

rettighetsperspektiv på temaene, men arbeidet for klimarettferdighet går utover det som rommes i et rettighetsrammeverk.

Miljørett

I både nasjonal og internasjonal lovgivning finnes lovgivning for beskyttelse av miljøet. Dette omfatter og regulerer spørsmål som liv og helse, ressurstilgang, biodiversitet, landskapsutforming, og etikk og verdier.

Miljørett er først og fremst nasjonal. Det er en økende forståelse for at miljøproblemer er internasjonale, men internasjonal miljørett er fortsatt ad hoc preget og svak på konkrete virkemidler og institusjoner.

I miljøretten finner vi en grunnlagsdebatt om forståelser av miljø som et gode²⁸:

- Miljø som privat retts gode (antroposentrisk), hvor eiendomsrett er sentralt
- Miljø som felles gode – utløser problemstillinger som allmenningens tragedie
- Miljø som «gode i seg selv» (naturesentrisk) – biologisk mangfold kan sees i dette perspektivet

Kollektive rettigheter

Menneskerettighetene er tenkt og utarbeidet antroposentriske, det vil si med fokus på mennesket, og i stor grad enkeltindividet. I de tre siste tiårene er dette utfordret og videreutviklet, gjennom arbeid med kollektive rettigheter, som råderett over naturressurser, rett til utvikling, rett til fred og sikkerhet, og rett til et trygt miljø.

Den afrikanske menneskerettighetskonvensjonen (1981) stadfester en rekke kollektive rettigheter, og er den internasjonale konvensjonen som har utviklet dette mest. ILOs konvensjon 169 om urfolks rettigheter (1989) og andre lovtekster som beskytter urfolk er særlig sterke på kollektive rettigheter til land og naturressurser. Dette er relevant i møte med for eksempel Statoils tjæresandprosjekter i Canada, og forurensende gruveindustri i forskjellige deler av verden, som Statens Pensjonsfond Utland har investeringer i.

Rio-erklæringen om miljø og utvikling fra 1992 og andre ikke-bindende avtaler bygger også opp om retten til og ansvaret for å sikre bærekraftige samfunn. Noen framstøt er gjort for å gjøre dette mer bindende, men fortsatt er dette et initiativ som står sterkest i NGOer – som i det internasjonale samarbeidet om en Earth Charter²⁹.

Rettighetsbrudd

Noen situasjoner, som overtramp mot (ur)folks råderett over naturressurser, er direkte brudd mot menneskerettighetsnormer. Ofte, når vi snakker om miljø- og klimaproblemer, er brudd på rettigheter en indirekte følge. Noen eksempler: Forurensete elveløp eller jordsmonn innebærer at mulighetene til å dyrke mat drastisk reduseres og retten til mat og helse er under press. Økning i naturkatastrofer fører til økte flyktningstrømmer i verden. Lengre tørkeperioder på grunn av klimaendringer truer matsikkerheten, og unge jenter uteblir fra skolen fordi de må gå lengre for å hente vann. Uvanlig sterke flommer fratrukker mennesker hus og levebrød. Beboere på øyer i Stillehavet

²⁸ Ole Kr. Fauchald,

<http://www.uio.no/studier/emner/jus/jus/JUR2000/v10/JUR2000MIL1/undervisningsmateriale/Miljorett.ppt>

²⁹ <http://www.earthcharter.org/>

risikerer å miste hele territoriet som er grunnlag for den staten som skal garantere for deres rettigheter.

Menneskerettighetsperspektiv på miljø- og klimaspørsmål henger derfor tett sammen med en rekke andre rettigheter, særlig økonomiske og sosiale, men også i noen grad politiske, sivile og kulturelle.

Pliktbærere

Når Kirkenes Verdensråd snakker om klimarettferdighet, er det forenklete budskapet: det er de rike landene som forårsaker klimautslipp, mens de fattige landene må betale prisen. De rike landene må derfor ta mer ansvar for situasjonen til innbyggere i fattige land som rammes av klimaendringer. Menneskerettighetene har vanskelig for å inkludere slike perspektiv. Når en snakker om rettigheter er det statene som er pliktbærere og har ansvar for å beskytte rettighetene til sine innbyggere og andre på deres territorium. Politiske avtaler som framforhandles, som Kyoto-avtalen, blir del av internasjonal rett, men er ikke en menneskerettighetsavtale.

Globale rettferdighetsperspektiv reflekteres i noen grad i FNs menneskerettighetserklæring (1948). Artikkel 28 lyder: *Enhver har krav på en sosial og internasjonal orden som fullt ut kan virkeliggjøre de rettigheter og friheter som er nevnt i denne erklæring.* Men, denne bestemmelsen er i veldig liten grad utviklet eller konkretisert.

Utfordringer for Den norske kirke

- Kirkelig miljøengasjement bærer preg av den samme debatten som preger miljøretten: Er vårt utgangspunkt i naturens nytteverdi for mennesker, eller i naturens egenverdi? Ofte er det rom for begge, men kirkene i Vesten er også blitt kritisert for å ha glemte menneskeverdet i sitt miljøarbeid.
- Hva har det godt innarbeidede bildet av et skille mellom menneske (forvalteren) og naturen (objektet å forvalte) medvirket til i vår verden – i retning bærekraft eller mangel på den?
- En rekke av spørsmålene om ansvar på tvers av land og kontinenter kan kirken finne teologiske resonnement rundt – men det gir ikke nødvendigvis mening å snakke om dette i rettighetsterminologi. Hva er koblingene mellom arbeid for rettferdighet og arbeid for oppfyllelse av rettigheter?

9. Menneskerettigheter og fattigdom

Kort fortalt: Fattigdom er ofte både en konsekvens av manglende implementering av en rekke rettigheter, og dessuten i seg selv et brudd på menneskerettighetene. Den enkelte stat er ansvarlig for å sikre sine innbyggers økonomiske og sosiale rettigheter, men en rekke faktorer spiller inn som gjør at både andre stater, næringsliv og sivilsamfunn her har en medvirkende rolle.

Fattigdom som rettighetsbrudd

FNs konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter slår fast (art. 11) at enhver har rett til en "tilfredsstillende levestandard for seg selv og sin familie". Artikkelen sier dessuten videre noe

om hva dette innebærer: "... herunder tilfredsstillende mat, klær og bolig, samt fortløpende å få sin levemåte forbedret." Tett knyttet til dette er også helserettigheter og rett til utdanning.

Fattigdom har ofte konsekvenser for menneskers mulighet til å delta i samfunnet og i politiske prosesser som angår dem. Mennesker som lever i fattigdom vil ofte oppleve diskriminering og marginalisering. Fattigdom er ikke bare et spørsmål om økonomiske rettigheter, det griper inn i mange sider av livet – det kan handle om muligheten til å gifte seg med den en vil, til å velge et arbeid som er trygt og anstendig, eller til å hyre en advokat som styrker ens rettssikkerhet. Fattigdom er på mange måter en negasjon av det helt grunnleggende menneskeverdet som slås fast i Verdenserklæringens art.1. Fattigdom slår dessuten ulikt ut: den rammer de sårbare hardest, om det er kvinner, minoriteter, handikappede, barn eller andre grupper.

Fattigdom er ofte et symptom, ikke på manglende ressurser, men på skjev fordeling av rikdom. Dette sees i dag særlig i det som kalles mellominntektsland, der en stor andel av befolkningen fortsatt lever i ekstrem fattigdom. Nyvunnet økonomisk vekst konsentreres på få hender, og bidrar ikke til fattigdomsreduksjon. Fordelingspolitikk er politikk, ikke juss, men den har samtidig så tydelige konsekvenser i form av manglende oppfyllelse av rettigheter for fattige mennesker at en menneskerettslig analyse av ressursfordeling er viktig og nødvendig.

"Respect – protect – fulfill"

Mange av rettighetene nevnt over kan ikke vedtas i en lov og dermed bli virkelighet. De må implementeres gjennom langsiktige nasjonale planer, tiltak, budsjettallokeringer osv. Fattigdom er kanskje det fremste eksemplet på det. Det kan ikke avskaffes gjennom signaturer og ratifiseringer. Komiteen for økonomiske, sosiale og kulturelle (ØSK) rettigheter hadde forstått dette da de utmeislet kjøreregler for staters oppfyllelse av nevnte gruppe rettigheter:

- *Respekter!* er det første og det mest grunnleggende ansvaret stater har: de skal ikke selv bryte innbyggers rettigheter, som å ta fra dem bolig eller jobb urettmessig, eller hindre jenter fra å gå på skole.
- *Beskytt!* er staters andre ansvar. De skal beskytte sine innbyggere mot andre som kan skade deres rettigheter. Det gjelder beskyttelse av individer og grupper mot vold. Det kan også gjelde multinasjonale selskap og gruveselskap som bryter arbeiderrettigheter eller skader lokalbefolkningers helse. Det er ikke vanlig å tenke – juridisk sett – at det gjelder ved forhandlinger om frihandelsavtaler, klimaavtaler og lignende prosesser som har betydelige konsekvenser for mange menneskers livsvilkår og levestandard.
- *Oppfyll!* er det tredje ansvaret stater har. Der det trengs må de aktivt gå inn og planlegge og investere for at rettigheter skal oppfylles. Dette kan for eksempel gjelde å bygge opp helse- og skolevesen. Det gjelder også å bygge opp et rettssystem, og å sikre infrastruktur for demokratiske valg. (De tre kjørereglene for ØSK-rettigheter gjelder også i høy grad sivile og politiske rettigheter.) Det kan argumenteres for at dette også betyr et ansvar for å bruke statens (natur-)ressurser fornuftig og til glede for alle som bor i landet.

Fattigdom som global utfordring = flere pliktberere enn den enkelte stat?

I ØSK-konvensjonen, fortsatt artikkel 11, står det: "Konvensjonspartene skal treffe de nødvendige

tiltak for å sikre virkeliggjørelsen av denne rett, og erkjenner i den anledning den vesentlige betydning av internasjonalt samarbeid grunnet på frivillighet.”

Fattigdom er, som klima og miljø, så tydelig en global utfordring at beskyttelse av mennesker mot fattigdom, og beskyttelse av fattige mennesker, er helt avhengig av flere aktører enn den enkelte stat. FN har innsett dette med noen av sine satsinger: Tusenårsmålene, prosesser rundt bedrifters samfunnsansvar (bl.a. Ruggie-prinsippene: *protect – respect – remedy*), og svære operasjoner gjennom UNDP og andre for å støtte opp om arbeid for utvikling og mot fattigdom.

Den internasjonale responsen butter likevel på noen punkter, som for eksempel handelsavtaler som favoriserer de rikeste landene, ekstremt lave skattenivå for multinasjonale selskap i fattige land, unndragelse av skatt i skatteparadiser, mangel på midler til klimatilpasning i de landene som ikke har forårsaket klimaendringene, ugunstige patentlover for verdens fattige, m.m.

En kirkelig respons

For det verdensvide kirkefelleskapet har fattigdom vært en stor utfordring og oppdrag lenge før menneskerettighetene ble skrevet. Kirkens diakonale tjeneste har i stor grad vært rettet mot å lindre fattigdom og nød. Men også kritikk og opprør mot undertrykkelse og maktmisbruk har vært og er del av kirkelig involvering mot fattigdom.

I Norge sørger staten i stor grad for en minimum levestandard, men fattigdommen finnes like fullt. Den går ofte hånd i hånd med sosiale og relasjonelle utfordringer, og veien ut av fattigdom kan handle om livsmestring og om verdighet, heller enn om penger. Frivillige organisasjoner, som de kirkelige, kan ha andre bidrag inn i disse situasjonene enn staten har, og gir avgjørende støtte til utsatte mennesker. Samtidig kan de melde ifra om politiske løsningsmuligheter som de mener kan bedre situasjonen.

I Kirkenes Verdensråd har kampen mot fattigdom særlig blitt løftet fram i AGAPE-prosessen (Alternative Globalization Addressing Peoples and Earth) som fikk sitt mandat fra generalforsamlingen i Harare i 1998. Agape-dokumentet (2006) er både lovprist og kritisert for sitt oppgjør med vår tids økonomiske system. Dokumentet løfter fram troen på en livsøkonomi (*economy of life*) og rettferdige globale handels- og finanssystemer. Komiteen for Internasjonal Spørsmål i Mellomkirkelig Råd ga i 2007 en respons til Agape-dokumentet, kalt *Kirken og den økonomiske globaliseringen*, med en analyse av økonomisk globalisering og kirkens rolle, og Kirkemøtet gjorde i 2008 vedtaket *Økonomisk globalisering som utfordring til kirkene*. I vedtaket bekjenner Kirkemøtet «...at vi som kirke i nord har del i en arv som gjør oss tydelig medansvarlige i en politisk og økonomisk utvikling basert på grov utbytting av mennesker og naturressurser i sør.» Ifølge vedtaket vil kirken «stå solidarisk med dem som lider under den urett dagens globale handels- og finanssystem skaper», og vedtaket foreskriver en rekke konkrete utfordringer til politiske myndigheter og til kirken selv for hvordan denne solidariteten kan uttrykkes³⁰

Et mangfold av kirkelige organisasjoner er med på den globale kampen for å gjøre fattigdom til historie, og å sikre fattige menneskers rettigheter. Mange av disse organisasjonene driver

³⁰ VEDTAK KM-sak 10/07 (www.kirken.no)

utviklingsarbeid. Neste avsnitt ser på hvordan dette arbeidet kan gjøres med basis i menneskerettighetene.

Utfordringer for Den norske kirke:

- Hvordan lever kirken i spennet mellom tradisjonen av å gi keiseren det som keiserens er, og behovet for å stille myndigheter til ansvar?
- Hva skal Den norske kirkes videre bidrag være inn i AGAPE-prosessen i KV, med tanke på samtale og samarbeid med kirker som har andre analyser av fattigdom og hvilke responser fattigdom krever av oss?
- Hva kan kirkens grunnleggende arbeid for menneskers verdighet tilføre kampen mot fattigdom, både nasjonalt og globalt?

10. Rettighetsbasert utvikling

Kort fortalt: I løpet av de to siste tiårene er menneskerettighetsnormer i større og større grad tatt i bruk i utviklingsarbeid. Dette gir seg utslag både i det normative rammeverket og i praktiske konkretiseringer av utviklingsarbeid. For kirkelig, diakonalt arbeid er dette nyttige verktøy som går godt overens med en forståelse av hvert menneskes iboende verdighet. Det åpner også for noen nye brytningsfelt som er verdt å utforske videre.

Skifter i forståelsen av rettigheter og utvikling

Etter den kalde krigens slutt har det internasjonale menneskerettighetsarbeidet gjennomgått betydelige endringer. Særlig viktig i forhold til utviklingsarbeid er nedtoningen av skillet mellom politiske og sivile rettigheter på den ene siden og økonomiske, sosiale, og kulturelle rettigheter på den andre siden. Det er økt internasjonal enighet om at alle kategorier av rettigheter er grunnleggende, og at de er gjensidig avhengige av hverandre.

I 1986 vedtok FNs Generalforsamling «Declaration on the Right to Development» som nedtegner både individuelle og kollektive rettigheter til utvikling. I 1997 startet Kofi Annan en prosess hvor menneskerettigheter skulle inkluderes i alt FNs arbeid («mainstreaming human rights»). For FNs utviklingsarbeid betød dette at målsettinger for og gjennomføring av utviklingsprosjekter ble knyttet tettere til menneskerettighetsnormer.

Samtidig pågikk det et skifte fra veldedighetsbaserte til rettighetsbaserte begrunnelser for utviklingsarbeid i mange sivilsamfunnsorganisasjoner. Dette er fortsatt en høyst levende brytning. I Norge sees den for eksempel i debatter om hvilke verdensbilder organisasjoner og media formidler: afrikanere som fattige offer, nordmenn som godhjertede redningsmenn?. I kristen tradisjon kan vi kjenne igjen begge spor: diakonalt arbeid begrunnet i giverens ønske om å gjøre godt, og diakonalt arbeid begrunnet i det enkelte menneskets iboende verdighet – og ofte en kombinasjon av disse.

Rettighetsbasert utvikling

En rettighetsbasert forståelse av utvikling er et rammeverk for utviklingsarbeid som *normativt*

baserer seg på internasjonale menneskerettsstandarder og *operasjonelt* har som mål å fremme og beskytte menneskerettigheter.³¹ Dette innebærer blant annet:

- at mål for utviklingsarbeid bygger på menneskerettsstandarder
- at ulikheter analyseres for å avsløre diskriminerende systemer og praksiser, og søke å endre disse
- at mennesker, og særlig de mest marginaliserte, utrustes til deltakelse og innflytelse i prosesser som angår dem
- at kapasiteten til de som har plikt til å beskytte og oppfylle menneskerettighetene økes og styrkes

Konsekvenser for Den norske kirke

Mange kirker og kirkelige organisasjoner bruker en rettighetsbasert tilnærming i sitt utviklingsarbeid. Det passer godt sammen med forståelsen av at alle mennesker er skapt i Guds bilde, og med oppdraget om å ivareta de minste i samfunnet.

For Den norske kirke kan en rettighetsbasert forståelse av utvikling være særlig viktig i kampen for rettferdighet (jfr Diakoniplan for Den norske kirke). Rettighetsperspektiv er relevante:

- i analyser av urettferdighet både innenfor det norske samfunn, innenfor andre samfunn der en har kontakt med søsterkirker, og globalt
- i Den norske kirkes innspill og responser til myndigheter angående identifiserte urettferdige strukturer /situasjoner
- i hvordan utviklingsspørsmål kommuniseres i menigheter og kirkenettverk

Den norske kirke implementerer ikke selv utviklingsprosjekt, men både Kirkens Nødhjelp og mange misjonsorganisasjoner med tilknytning til Den norske kirke har ansvar for prosjekter der dette er høyst relevant. Relevante spørsmål til slikt arbeid kan være om et rettighetsspråk brukes, og om en er med på å stille myndigheter (norske eller andre) ansvarlige for implementering av menneskerettighetene.

Utfordringer for Den norske kirke:

- På hvilke måter kan Den norske kirke være en medspiller i kirkelige fagsamtaler om utvikling og menneskerettigheter?
- Hvor plasserer kirker og kirkelige aktører seg i spennet mellom veldedighet og rettferdighet? Hva kan kirkenes bidrag være i norsk offentlig samtale om utvikling og bistand?
- I noen tilfeller vil rettighetsperspektiv problematiseres av kirkelige utviklingsaktører. Et eksempel: I internasjonalt hiv-arbeid har noen kirker, med menneskeverd som begrunnelse, stilt seg kritiske til retten til reproduktiv helse, og derfor også være kritiske til bruk av rettighetsspråk overhodet i møte med hiv. Hvilke samtaler har vi i kirken og mellom kirker om disse spørsmålene?

³¹ OHCHR: Frequently Asked Questions to a Human Rights Based Approach to Development Cooperation (2006)
<http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FAQen.pdf>

11. **Menneskerettigheter og migrasjon**

Kort fortalt: Alle mennesker har i utgangspunktet bevegelsesfrihet, men stater kan legge noen restriksjoner på den friheten. Mange av rettighetsspørsmålene for migranter er knyttet til hva som er legitime begrensninger på deres rett til å bevege seg, til å være i sikkerhet, til å søke asyl, til å stifte familie, søke jobb og få utdanning, m.m. Migranter er ofte sårbare grupper og et brennende spørsmål er hva et kirkelig bidrag i møte med både mennesker og rettsprosesser kan være.

Retten til å søke asyl

Verdenserklæringen om menneskerettigheter, §14, slår fast at *Enhver har rett til i andre land å søke og ta imot asyl mot forfølgelse*. I §13 står det dessuten: *1. Enhver har rett til å bevege seg fritt og til fritt å velge oppholdssted innenfor en stats grenser. 2. Enhver har rett til å forlate et hvilket som helst land innbefattet sitt eget og til å vende tilbake til sitt land.*

Flyktningkonvensjonen (1951) var en av de første som ble vedtatt i FN. En flyktning forstås juridisk som en person som har flyktet fra sitt hjemland i frykt for å bli forfulgt på grunnlag av rase, religion, nasjonalitet, tilhørighet til en spesiell sosial gruppe eller politisk oppfatning.

De fleste asylsøkere som gis opphold i Norge oppnår ikke flyktningstatus, men gis opphold på humanitært grunnlag.

Migrasjon og FNs rettighetsredskaper

*International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families*³² ble vedtatt i 1990 og søker å styrke rettighetene til migrantarbeidere. Konvensjonen er i liten grad ratifisert av land som er mottakere av migrantarbeidere, og er derfor i liten grad håndhevet. Churches' Commission for Migrants in Europe (CCME) og Mellomkirkelig Råd har tidligere bedt Norge og EU-stater om å ratifisere konvensjonen.

I denne saken kan derfor ikke-bindende prosesser være vel så interessante, som for eksempel FNs Menneskerettighetsråd *Special Rapporteur on the human rights of migrants* som har mandat til å rapportere på situasjonen i alle FNs medlemsland.

FNs menneskerettighetsråd har også en *Special Rapporteur on trafficking in persons, especially in women and children*.

Non-refoulement

Et sentralt prinsipp i flyktningrett er at mennesker ikke skal returneres til områder hvor deres liv er i fare, hvor de risikerer tortur, m.m. *Hvilke rettighetsbrudd som er grunnlag for at dette prinsippet skal trå i kraft er til stadig diskusjon.*

Et eksempel: En hivpositiv kvinne sendes tilbake til Angola der hivmedisinene hun er avhengig av koster flere ganger den lønnen hun kan forvente å kunne få. Skal dette da forstås som en situasjon hvor den angolanske staten ikke er i stand til å beskytte hennes rett til liv, og hvor den norske stat derfor bør gi opphold i Norge?

³² <http://www2.ohchr.org/english/law/cmw.htm>

En annen problemstilling som norske kirker har vært involvert i de siste årene, er situasjonen for konvertitter. I noen tilfeller er konvertitter returnert til hjemland der de ikke vil kunne praktisere sin nye tro uten risiko for forfølgelse – med begrunnelse fra norske myndigheter at trosfriheten er sikret så lenge de har rett til sin indre overbevisning, uten å praktisere den. EU-domstolen i Luxemburg avgjorde i 2012 en sak hvor de derimot slo fast at manglende mulighet til å praktisere sin trosfrihet offentlig skal være gyldig grunnlag for asyl i EU.

Lignende problemstillinger kommer opp for asylsøkere som tilhører seksuelle minoriteter. Dette er i endring, og forståelsen av risiko for forfølgelse er et viktig og spennende felt å følge.

Asylprosessen i Norge

I konverteringssaker vurderes asylsøkers troverdighet. I noen tilfeller har kirkelige aktører kunnet bevitne asylsøkers involvering i menigheten, men ikke blitt trodd eller tillagt vekt i behandling av saken.

En hver stat står fritt til å etablere sine prosedyrer for behandling av asylsøknader, og ta avgjørelser på bakgrunn av dette. Fra et rettighetsperspektiv vil det da være viktig at informasjon er tilgjengelig om prosedyrene og at de er de samme for alle. FN har en rekke anbefalinger om behandling av søknader om flyktningstatus – men som altså er retningsgivende, ikke bindende.

Spørsmål om hvordan norske utlendingsmyndigheter håndhever egne prosedyrer, som i etablering av asylsøkers troverdighet, er viktige prosesser for kirkene å ha et kritisk blikk på, men vil ikke nødvendigvis være tilfeller av brudd på menneskerettighetsnormer.

Et særlig relevant rettighetsperspektiv er barns rettigheter. FNs barnekonvensjon slår fast at "Ved alle handlinger som berører barn, enten de foretas av offentlige eller private velferdsorganisasjoner, domstoler, administrative myndigheter eller lovgivende organer, skal barnets beste være et grunnleggende hensyn." Hvordan dette skal praktiseres, blant annet i asylsaker, er det delte meninger om. Høyesterett avgjorde i desember 2012 to saker om asylbarn, hvor prinsippene for innvilgning av asyl (som gjaldt deres foreldre) ble veiet mot vurderinger av barnets rettigheter. Prinsippet om barns beste ble av flertallet ikke funnet å være tungtveiende nok til å snu tidligere avgjørelser om utsending, selv om et mindretall gikk inn for å endre vedtakene.

Et annet relevant rettighetsspørsmål er retten til å stifte familie. Asylsøkere som søker familiegjenforening, og de som venter på dem i Norge, må ofte gjennom lange og tunge prosesser før de kan starte sine liv sammen.

På generelt grunnlag har stater ansvar for alle mennesker som befinner seg på deres territorium, hvorvidt de er borgere eller ikke. De grunnleggende menneskerettighetene gjelder derfor også migranter, "lovlige" eller "ulovlige", men det vil være forskjeller i tolkningen av hvor mye det vernet omfatter. Hvordan sikrer den norske stat en verdig levestandard for alle mennesker som oppholder seg i Norge, for eksempel?

Minoriteter og rettigheter

Migrasjon er også tett forbundet med minoriteters rettigheter, diskriminering og rasisme. I Norge er dette synliggjort i debatter rundt migrantgrupper som romfolk, afrikanske kvinner og muslimer fra ikke-vestlige land. Det er mange lag av etiske problemstillinger knyttet til minoriteters situasjon. Fra

et rettighetsperspektiv er det særlig viktig å se på hva den norske stat tilbyr av rettssikkerhet, garanti av minimum levestandard, beskyttelse mot utnyttning, og beskyttelse mot hets og vold.

Dette settes på spissen i møte med papirløses situasjon i Norge, der helsehjelp, juridisk hjelp, m.m. tilbys av frivillige organisasjoner, i mangel på tilgang til statens ordninger.

Utfordringer til Den norske kirke:

- Hva kan kirkenes rolle være i utviklingen av norske myndigheters forståelse av beskyttelsesgrunnlag for flyktninger og asylsøkere?
- Hvordan forholder vi oss som kirke til en flyktningdefinisjon som ikke rommer mennesker som flykter på grunn av dyp økonomisk krise?
- Hva er kirkenes rolle i arbeidet for juridisk beskyttelse for utsatte migrantgrupper i Norge? Hvilke andre typer beskyttelse kan kirkene stille opp med?

12. Urfolksrettigheter

Kort fortalt: Nesten alle verdens urfolk har opplevd ekstrem diskriminering og brudd på en rekke rettigheter, ofte gjennomført av staten og storsamfunnet de er del av. Den norske kirke har historisk vært en del av undertrykkningen av det samiske folket, og har de senere år tatt et oppgjør med sin egen historiske rolle. Kirken utfordres i dag både av det samiske folks fortsatte erfaringer og i møte med undertrykking av urfolk internasjonalt.

Definisjon av urfolk

Det gis sjelden eksakte definisjoner av "urfolk", og i menneskerettighetene legges det vekt på at selvforståelse som urfolk er vel så viktig som ytre definisjon. Men noen kjennemerker identifiseres i 1. artikkel av ILOs konvensjon nr. 169, "Konvensjon om urfolk og stammefolk i selvstendige stater", som er en viktig normgiver på urfolks rettigheter:

1. Denne konvensjonen gjelder for:

(...)

b) folk i selvstendige stater som er ansett som opprinnelige fordi de nedstammer fra de folk som bebodde landet eller en geografisk region som landet tilhører, på det tidspunkt da erobring eller kolonisering fant sted eller de nåværende statsgrenser ble fastlagt og som, uavhengig av sin rettslige stilling, har beholdt noen eller alle av sine egne sosiale, økonomiske, kulturelle og politiske institusjoner.³³

2. Egen-identifisering som urfolk eller stammefolk skal være et grunnleggende kriterium for å bestemme hvilke grupper bestemmelsene i denne konvensjonen skal gjelde for.

Det er altså snakk om opprinnelige innbyggere i et land eller område. De har opplevd kolonialisme, invasjon, eller på andre vis blitt marginalisert. De er ofte minoriteter (ikke alltid), men langt fra alle nasjonale minoriteter er urfolk. De har en særegen kultur, språk, tradisjon og tro, og ofte egne politiske og juridiske tradisjoner og institusjoner.

³³ ILO-konvensjonen er fra 1989. I dag vil det nok legges mindre vekt på "opprinnelighet" og mer på utsatthet / marginalisering.

Mange urfolk vil også framheve sin særlige tilknytning til jorda og naturen der de hører til. Dette er ikke inkludert i ILO-definisjonen, men vi kan finne det implisitt i konkretiseringene av urfolks rettigheter. For eksempel lyder artikkel 25 av FNs erklæring om urfolks rettigheter slik:

Urfolk har rett til å opprettholde og styrke de spesielle spirituelle forbindelsene de har med landområder og territorier, vann, kystfarvann og andre ressurser de tradisjonelt har eid eller på annen måte har befolket eller brukt, og til å ivareta deres ansvar overfor fremtidige generasjoner.

Lovtekstene

De to mest sentrale internasjonale lovtekstene er allerede nevnt: *ILO konvensjon nr.169*, som ble vedtatt i 1990. Norge var det første landet som ratifiserte den. Fortsatt har et fåtall av verdens land (22 land i 2012) ratifisert den. Den har allikevel vært svært viktig som standardsetter på feltet urfolks rettigheter, og var den første internasjonale lovteksten mot assimilering av urfolk.

FNs erklæring om urfolks rettigheter ble vedtatt av Generalforsamlingen i 2007. Den kom som et resultat av økt oppmerksomhet rundt urfolk i FN-organene, blant annet gjennom FNs permanente forum for urfolkssaker (rådgivende organ for ECOSOC) som var opprettet i 2002 og gjennom FNs Menneskerettighetsråd.

Urfolks rettigheter

I lovtekstene om urfolks rettigheter presiseres det ofte at de generelle menneskerettighetene naturligvis gjelder for urfolk like mye som for alle andre. Bestemmelsene om urfolks rettigheter handler derfor om områder og utfordringer som særlig kan berøre urfolk og hvor de er spesielt utsatte.

Noen sentrale punkter er:

- **Ikke-diskriminering:** Urfolk har historisk opplevd ekstrem diskriminering, og mange er fortsatt utsatt for forskjellsbehandling, rasisme, og situasjoner hvor deres rettigheter ikke beskyttes like godt som andre innbygges.
- **Nødvendighet av særlige tiltak:** På bakgrunn av den diskriminering, marginalisering og systematiske vold urfolk veldig ofte har opplevd, påbys stater å ta særlige hensyn og treffe særlige tiltak som beskytter "enkelpersoner fra vedkommende folk og deres institusjoner, eiendom, arbeid, kultur og miljø" (ILO nr 169, art.4)
- **Selvbestemmelse:** Urfolk har rett til selvbestemmelse. "I kraft av denne rett bestemmer de fritt sin politiske stilling og fremmer fritt sin egen økonomiske, sosiale og kulturelle utvikling." (FNs erklæring om urfolks rettigheter, art.3). Dette vil i praksis si mulighet for noe politisk autonomi³⁴ og beslutningsmyndighet i saker som gjelder egen (ur)befolkning.
- **Medvirkning og deltakelse:** Urfolk skal alltid konsulteres i spørsmål som vil kunne påvirke dem. De har "rett til å fastsette og utforme prioriteringer og strategier med hensyn til hvordan deres rett til utvikling skal praktiseres" (FNs erklæring om urfolks rettigheter, art.23). De skal ha mulighet til å delta fritt i og få nødvendig informasjon om politiske og andre prosesser som

³⁴ Selvbestemmelse er en omstridt rettighet i internasjonal rett fordi mange stater frykter utbryterrepublikker. Som med en del andre kollektive rettigheter kan "selvbestemmelse" være vanskelig å konkretisere. Selvbestemmelse er nær beslektet med neste punkt: medvirkning og deltakelse.

angår dem. I mange tilfeller vil dette skje gjennom de representative institusjonene (slik som Sametinget) som er organer for politisk representasjon og medvirkning.

- **Kultur og identitet:** Urfolks kultur og identitet skiller seg vanligvis fra den dominerende folkegruppa i landene de bor i. Det kan handle om skikker og tradisjoner, normer, former for sosial organisering, kunnskap og praksis knyttet til bruk av naturressurser, m.m. Menneskerettighetene anerkjenner disse forskjellene, og stipulerer at urfolks kultur og identitet skal beskyttes og tas hensyn til når det gjøres tiltak som vil kunne påvirke dem. Rettighetene beskytter et spekter av identitetsmarkører: sosiale, kulturelle, religiøse og åndelige verdier; kulturelle skikker; medisinske skikker; spirituelle og religiøse tradisjoner, skikker og seremonier; historie, språk, muntlige overlevering og filosofier; skriftsystem og litteratur; lover og sedvaner; og en rekke andre konkretiseringer av det som kan sikre deres integritet som eget folk. Urfolk har rett til opplæring på eget språk, og er eksplisitt beskyttet mot tvangsassimilering.
- **Land og naturressurser:** FNs erklæring om urfolks rettigheter slår fast at "[u]rfolk har rett til de landområder, territorier og ressurser de tradisjonelt har eid eller befolket, eller som de på annen måte har brukt eller ervervet" (art. 26). Menneskerettighetene anerkjenner dermed tradisjonelle former for eierskap av land og ressurser (ofte kollektive). Til dette er knyttet retten til gjenoppbygging av eller erstatning for landområder som ble okkupert og tatt fra en urbefolkning. De beskytter også urbefolkningen mot tvangsflytting, utenom i ekstreme tilfeller.

Det samiske folk i Norge

Staten Norge ble etablert på territoriet til to folk – nordmenn og samer. I den statsdannelsen ble samene ikke regnet som likeverdige. Den samiske befolkningen har gjennom mange år opplevd å bli påtvunget en "fornorskning". Dette ga seg særlig utslag i skolen, hvor samisk språk var forbudt fra 1898 og fram til slutten av 1950-tallet. Tvangsassimileringen gikk ut over kulturelle, religiøse og sosiale skikker (se mer om kirkens rolle lenger nede). Den splittet også opp familier, med barn som ble tvangsendt på internatskoler.

Samene mistet landområder og ressurser de tidligere hadde hatt tilgang til. I Finnmark, for eksempel, måtte en fra 1902 ha gode norskkunnskaper for å kunne kjøpe jord. Fortsatt er tilgang til beiteområder for rein et omstridt tema i en del områder i Norge.

Samer i Norge har opplevd, og opplever fortsatt, rasisme, hets og vold.

Sametinget er det folkevalgte organet for samer i Norge. Det er et redskap for å sikre samenes rett til innflytelse over egen framtid, og for utvikling av eget språk, kultur og samfunnsliv.

Kirkens rolle

Den norske kirke var i mange år en forlengelse av staten i fornorskningstvingen, og var delaktig i det som nær var en utsletting av en hel kultur. I mange områder var gudstjeneste på samisk forbudt, og samiske religiøse (og ofte også kulturelle) tradisjoner ble stemplet som synd. Kirken var delaktig i den skam for det samiske som mange har vokst opp med. Samtidig bidro den læstadianske vekkelsen til å styrke samisk selvfølelse, og den representerte en motkultur til påvirkningen utenfra.

I 1997 ba Den norske kirke offisielt om tilgivelse for overgrepene mot samefolket. Fem år tidligere var Samisk Kirkeråd blitt opprettet, og det har siden starten hatt som mål å være et *samisk* kirkeråd, ikke et råd for Den norske kirke til samene.

Samisk Kirkeråd har tatt opp en rekke rettighetsspørsmål gjennom årene, både vedrørende den samiske befolkning og andre urfolk. I 2012 gav for eksempel Kirkemøtet i Den norske kirke sin tilslutning til et forslag fra Samisk Kirkeråd med en oppfordring til Statoil om å trekke seg ut av tjæresandprosjekter i Canada der urfolks levevilkår forringes.

Felleskirkelig arbeid for urfolks rettigheter foregår særlig gjennom Kirkenes Verdensråd (KV). KVs generalforsamling i 2006 bekreftet det økumeniske fellesskapets vilje til å arbeide for rettferdighet og rettigheter for urfolk. To hovedområder løftes særlig fram: talsmannsarbeid i relevante (rettighets)fora i FN, og teologiske samtaler mellom teologer fra urbefolkninger og som et bidrag til den store samtalen i KV.

Utfordringer for Den norske kirke:

- På hvilke måter er rettighetsperspektiv tatt vare på i forsoningsprosessene mellom kirken og den samiske befolkningen? Hva kan vi lære fra denne prosessen om relasjonen mellom rettigheter, rettferdighet og forsoning?
- På hvilke måter kan urfolks (og særlig samisk) spiritualitet, historie og kultur være en kilde i Den norske kirkes rettighetsengasjement?
- Hvilke forståelser av "eierskap" og forvaltning av natur finnes i urfolks verdier og filosofier, og hvordan kan Den norske kirke ta dette med i sitt arbeid for beskyttelse av mennesker og liv på jorda?
- Hva er kirkens svar på fortsatt skamfølelse, rasisme og andre utslag av manglende likeverd for Norges samiske befolkning?

13. Kastediskriminering

Kort fortalt: Den store utbredelsen kombinert med grusomheten som kastediskriminering innebærer gjør at det er grunn til å betegne det som et av de alvorligste menneskerettighetsproblemerkene verden i dag står overfor. I den norske kirke aktualiseres dette både av utfordringer fra kirker i India gjennom det økumeniske fellesskapet og av det økende norske næringslivssamarbeidet med berørte land, særlig India.

Siden begynnelsen av 2000-tallet har FN og det internasjonale samfunnet anerkjent kastediskriminering som et internasjonalt menneskerettighetsproblem, som foregår i ulike land i Sør-Asia, Øst-Asia, Midtøsten og Afrika. Kastediskriminering berører om lag 260 millioner mennesker og innebærer en rekke brudd på sivile, politiske, økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter, og ofte opptrer de ulike rettighetsbruddene sammen.

Kastesystemer innebærer en inndeling av mennesker i sosiale grupper (kaster), hvor et individs rettigheter og plikter bestemmes av hvilken kaste vedkommende er født inn i. Det er et hierarkisk

system hvor de på toppen har flest rettigheter og færrest plikter, mens de på bunnen av systemet har færrest rettigheter og flest plikter. Systemet opprettholdes av strenge sanksjoner mot mennesker som prøver å bryte med kastesystemet. Selve den hierarkiske samfunnsstrukturen i kastesystemene, som gir privilegier og begrensninger basert på fødsel, bryter med Verdenserklæringens artikkel 1 om alle menneskers medfødte likeverd og like rettigheter.

De som faller utenfor kastesystemet regnes som urene og «urørbare», og rammes av såkalte urørbarhetspraksiser. De blir ofte tvunget til å gjøre arbeid som regnes som urent, som for eksempel manuell rengjøring av tørtoalett og håndtering av døde dyr, slakteri og arbeid med skinn.³⁵ På norsk har vi vært vant til å kalle denne gruppen for kasteløse, men i India og noen andre land har denne gruppen selv valgt å kalle seg daliter. Dalit betyr undertrykt, og begrepet innebærer både en betegnelse på en urett som begås mot dem og en vilje til motstand.

I 2005 ga den daværende FNs menneskerettighetskommisjon to spesialrapportører i oppdrag å forberede en studie om kastediskriminering, som i FN-terminologien betegnes «discrimination based on work and descent»). Spesialrapportørens endelige rapport, som ble levert til FNs menneskerettighetsråd i mai 2009, inneholder et såkalt «soft law»³⁶ rammeverk for å avskaffe kastediskriminering, kalt *Principles and Guidelines for the Effective Elimination of Discrimination Based on Work and Descent*. Her identifiseres en rekke menneskerettigheter som er spesielt relevante fordi de ofte brytes i forbindelse med kastediskriminering. Fra det internasjonale sivilsamfunnsnettverket mot kastediskriminering arbeides det for at dette rammeverket skal bli tatt opp av Menneskerettighetsrådet og at medlemsland lager handlingsplaner på rammeverket.

Noen relevante menneskerettighetsbrudd:

Retten til fysisk sikkerhet og liv og retten til frihet fra vold

Kastediskriminering innebærer at en del mennesker henvises til arbeid som er direkte farlig, samtidig som voldshandlinger mot de mest sårbare gruppene ofte ikke etterforskes og straffes. En rapport fra FNs rasediskrimineringskonvensjon fra 2007 konkluderer for eksempel med at Indias lov fra 1989, «Scheduled Castes and Scheduled Tribes (Prevention of Atrocities) Act» ikke er implementert og at kriminalitet mot daliter i stor grad ikke etterforskes av politi eller rettsvesen.

Tros- og livssynsfrihet

Selv om kastediskriminering i India også foregår innenfor både buddhisme, kristendom og islam, har konvertering fra hinduisme til disse religionene vært en måte å unnsnippe kastediskrimineringen innenfor hinduismen. Dalitlederen Ambedkar, som ledet kampen for frigjøring og likebehandling for daliter på 1960-tallet, ledet for eksempel en masse-konvertering til buddhismen i 1956. I dag utgjør dalitene flertallet av de kristne i India. En del delstater i India har innført antikonverteringslover, noe som kan ses i sammenheng med en undertrykkelse av daliter. Spørsmålet om religionsfrihet er komplisert, fordi innskrenkningene i religionsfriheten også er en reaksjon på utenlandskfinansiert og til dels aggressiv evangelisering rettet mot fattige, som i seg selv kan være problematisk både i et trosfrihets- og etisk perspektiv. Det som ofte rapporteres som vold mot kristne i India kan gjerne ha sin rot i kastemotsetninger mer enn i religionskonflikt, men innebærer samtidig alvorlige brudd på trosfriheten.

³⁵ I India er det fortsatt 1,8 millioner som arbeider med "manual scavenging" tross at det er ulovlig. I Pakistan er det ofte kristne som jobber med vann og sanitær og som gjør dem stigmatisert og utsatt for økt diskriminering.

³⁶ Normgivende, ikke juridisk bindende

Retten til fritt valg av arbeid, og til gode arbeidsvilkår, frihet fra tvangsarbeid

Det tradisjonelle kastesystemet reserverer visse yrker for spesielle kaster. Dalitene tvinges ofte til å gjøre det arbeidet som regnes som urent, og som i mange tilfeller er både helsefarlig og nedverdiggende. FNs spesialrapportør for moderne former for slaveri viser til at der er klare forbindelser mellom kastediskriminering og ulike typer tvangsarbeid innenfor blant annet jordbruk, mursteinsproduksjon og gruwearbeid³⁷. Tvangsprostitusjon rammer også dalitkvinner hardt.

Retten til utdanning

Mens mange kasteberørte land mangler lovgivning som ivaretar kasteløses rett til utdanning, har India relativt gode kvoteringsordninger for daliter. Kvoteringen gjelder imidlertid kun offentlige skoler, og daliter som har konvertert til for eksempel kristendom, buddhisme eller islam kan ikke dra fordel av kvoteringen. Mange daliters skolegang blir også vanskeliggjort gjennom at de utsettes for diskriminering i skolen og ved utdanningsinstitusjoner, for eksempel gjennom urørbarhetspraksiser (for eksempel at man nektes adgang til skolens vann, eller gjennom segregering i klasserommet), eksklusjon, og fysisk mishandling. Samtidig er mange daliter forhindret å gå på skolen på grunn av fattigdom, lang avstand til skolene eller fordi de tvinges til å arbeide.

Retten til mat, klær og bolig og retten til vann og sanitær

Disse rettighetene brytes både fordi daliter generelt er fattigere enn gjennomsnittsbefolkningen, og på grunn av diskrimineringspraksiser som tvinger dem til å bo i adskilte områder, ofte med dårlige sanitære forhold. Diskriminering av daliter forekommer også i nødhjelpsarbeid, noe som ble dokumentert for eksempel etter tsunamien i 2004. Retten til vann brytes ofte ved at daliter nektes å bruke de samme vannkildene som andre fordi de regnes som urene. Daliter hindres også ofte å eie land.

Pliktbærerne

De berørte landenes myndigheter er de primære pliktbærerne som må stilles til ansvar for menneskerettighetsbrudd i forbindelse med kastediskriminering. Mens mangel på rettslig beskyttelse er et problem i en del land, er det i India snarere manglende implementering av Prevention of Atrocity Act og andre relevante lover. Derfor er det internasjonale arbeidet mot kastediskriminering i stor grad rettet inn mot å stille statene til ansvar, hovedsakelig gjennom FNs mekanismer som UPR-gjennomganger av land³⁸ og spesialrapportørens arbeid³⁹. Samtidig må *internasjonale næringslivsaktører* som opererer i berørte land være oppmerksomme på at de har en høy risiko for å bidra til kastediskriminering dersom de ikke er oppmerksomme på tematikken eller arbeider aktivt for å hindre medvirkning. *Myndighetene i land som har bistands- eller næringslivssamarbeid* med berørte land er også pliktbærere idet de står i fare for å bidra til menneskerettighetsbrudd gjennom sitt samarbeid med de aktuelle myndigheter.

Næringslivssamarbeid

En stor del av tematikken rundt kastediskriminering er knyttet til nærings- og arbeidsliv. Særlig det økende norske næringslivssamarbeidet med India, både fra private selskaper og myndighetenes side,

³⁷ A/HRC/12/21

³⁸ Universal Periodic Review

³⁹ Foruten spesialrapportørene for «discrimination based on work and descent» er blant andre spesialrapportørene menneskerettigheter og rasediskriminering aktuelle.

gjør at temaet får økende relevans også for Norge. Norske selskaper og norske myndigheter står her i fare for å bli både medansvarlig for og profitører fra en systematisk og svært omfattende undertrykking av en gruppe. Dette gir oss i Norge både et etisk ansvar og muligheter for å påvirke. I menneskerettslig forstand er det først og fremst den norske stat som kan holdes ansvarlig i den grad den bidrar til å legge til rette for virksomhet som innebærer rettighetsbrudd. Ifølge Ruggie-kommisjonens prinsipper⁴⁰ vil norske selskaper også ha et selvstendig ansvar for ikke selv å bidra til at menneskerettighetene brytes.

Religion og religionskritikk

Den største utbredelsen av kastediskriminering finner vi i Sør-Asia, og praksisen har her røtter i hinduistisk religion og tradisjon. Den sterke forbindelsen til hinduismen gjør at en kritikk av kastediskriminering nødvendigvis må inneholde elementer av religionskritikk. Men i disse landene har også de andre religionene til en viss grad adoptert og videreført både kastesystemene og diskriminerende praksiser. Dette tilsier at kastediskriminering er et kulturelt så vel som et religiøst fenomen. I Vest-Afrika er kastediskriminering knyttet til tradisjonelle religioner.

Dalitteologi er en type frigjøringsteologi med brodd både mot hinduismen og mot undertrykkelse innenfor kirkene, som søker å tolke evangeliet i lys av daliters erfaringer, og med en særlig vekt på myndiggjøring og praksis. Indiske kirker har blant annet gjennom Kirkenes Verdensråd og Det lutherske verdensforbund bedt sine søsterkirker om å bistå dem i kampen mot kastediskriminering.

Den norske kirke og kastediskriminering

Som en del av det norske sivilsamfunnet har Den norske kirke et etisk ansvar for å stille norske myndigheter til ansvar – både som medlem i FN, i deres bilaterale relasjoner med kasteberørte land, og i myndighetenes næringslivssamarbeid. Dette er spesielt relevant på grunn av norske myndighetenes strategi om å øke næringslivssamarbeidet med India.

Som en del av et globalt kirkelig fellesskap har Den norske kirke et ansvar for å støtte kirker og kristne som kjemper mot kastediskriminering, samt å kritisere når kastediskriminering skjer i kirkene. Det lutherske verdensforbund har definert kastediskriminering som et prioritert område i sin strategi for 2012-2017, og Kirkenes Verdensråd har også dette høyt på sin agenda. Det er naturlig at Den norske kirke deltar i dette arbeidet og benytter seg av den refleksjonen og nettverkene som utvikles i de økumeniske organisasjonene.

Norske misjonsorganisasjoner har betydelige erfaringer fra land og lokalsamfunn som er berørt av kastediskriminering, og Den norske kirke kan bidra med å formidle kontakt mellom disse og andre sivilsamfunnsaktører som arbeider opp mot FN og internasjonal politikk.

Gjennom eierskapet i Det norske menneskerettighetsfond støtter Den norske kirke lokale menneskerettighetsorganisasjoner som arbeider for daliters rettigheter i India og minoriteters rettigheter i Pakistan hvor også kastediskriminering er et utbredt problem.

⁴⁰ A/HRC/17/31: Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie. Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework

Mellomkirkelig råd for Den norske kirke er en av initiativtakerne til det nystartede Det norske Dalit Solidaritetsnettverk (NDSN, www.dalit.no) som i felleskap med andre norske aktører ønsker å løfte saken i Norge. NDNS arbeider for avskaffelsen av kastediskriminering og har som en viktig aktivitet å utfordre norske myndigheter, norske bedrifter og andre norske aktører som arbeider i kasteberørte land til å tilegne seg mer bevissthet rundt saken og sin rolle.

Utfordringer for Den norske kirke

- Hvordan kan den norske kirke bidra til en bevisstgjøring om kastebaserte maktstrukturer, internt og i sine økumeniske nettverk, ved bruk av dalitteologi og andre kritiske analyseverktøy?
- Er der muligheter for Dnk å delta i interreligiøse samtaler basert på menneskerettighetene om kastediskriminering, med hinduer, buddhister, muslimer, sikher og kristne?
- Hvordan kan Den norske kirke bidra til å hindre at norsk næringsliv, bistand og annen aktivitet i berørte land bidrar til kastediskriminering?
 - o I noen land vil all økonomisk og annen aktivitet som ikke spesifikt adresserer kaste, ha en stor risiko for å bidra til kastediskriminering. Hvordan kan Den norske kirke sammen med andre aktører utfordre norske selskaper som opererer i kasteberørte land?
 - o Hvor langt rekker informasjon og verktøy basert på frivillighet⁴¹?

14. **Kjønn og menneskerettigheter**

Kort fortalt: Den norske kirke, har, i likhet med de fleste andre tros- og livssynssamfunn i verden, en lang historie med undertrykking av kvinner i egne rekker. Historien om kvinnenes kamp for å ta del i presteembetet illustrerer kirkens historiske ansvar på dette området og hvilke endringer som har skjedd det siste hundreåret. I dag står kampen for kvinners rettigheter internasjonalt ikke minst rundt spørsmål om reproduktiv helse og rettigheter, som blant annet inkluderer retten til å velge ektefelle og retten til å beskytte seg mot seksuelt overførbare sykdommer.

Den personlige autonomi er et bærende prinsipp I FNs MR art 9 (1), likevel ble det nødvendig å opprette FNs kvinnekonvensjon i 1979 som en presisering av kvinners menneskerettigheter. Artikkel 1 forbyr «...enhver kjønnsmessig sonndring, utelukkelse eller innskrenkning som har som virkning eller formål å svekke eller utelukke anerkjennelsen, utnyttelsen eller utøvelsen av kvinners menneskerettigheter og grunnleggende friheter på det politiske, økonomiske, sosiale, kulturelle, sivile eller ethvert annet område, på grunnlag av likestilling mellom menn og kvinner og uten hensyn til ekteskapelig status». Konvensjonen godtar «midlertidige særtiltak» for å komme indirekte og strukturell diskriminering til livs (artikkel 4,1). Dette siste vil blant annet gjelde for religiøse organisasjoner hvor patriarkalske strukturer kan være en del av det religiøse verdensbildet.

⁴¹ Eksisterende verktøy er for eksempel [Ambedkar Principles](#) og [Dalit Discrimination Check](#)

Kvinneres rettigheter i kirken

Den britiske teologen Rosemary Radford Ruether fremhever at det er en konflikt mellom på den ene siden likhet mellom kvinner og menn og på den andre siden at kvinner i kristen sammenheng er ontologisk underordnet mannen. Religiøse tekster angir ofte relasjonen mellom kvinne og mann på en slik måte at kvinner er underordnet mannen. Dette skjer ofte rent språklig med preferanser for androsentrisk terminologi. Konsekvensen av religiøse påbud, med vedlikeholdelse av patriarkalsk organisering og androsentrisk formidling av religiøst budskap kan komme i konflikt med de rettigheter kvinner har etter menneskerettighetserklæringen.

Et viktig anliggende er å synliggjøre at kvinner har selvstendig trosfrihet og selvstendige personlige autonomi også innenfor religionene. Debatten om kvinnelige prester i Norge dreier seg om kvinners rett til å tale i kirken på den ene siden og kvinners adgang til statlige embetsstillinger.

Kvinner studerte teologi i tiden før de kunne bli ordinert til prester. Valborg Lerche tok sin embetseksamen i teologi i 1899, men hun tok ikke praktikum⁴². Hun hadde ikke noen egentlig adgang til å studere teologi fordi studiet var nært knyttet til yrkesutøvelse som prest i Den norske kirke og kvinner hadde ikke adgang til denne typen stillinger i staten. Kvinner fikk adgang til å søke seg til statens embetsstillinger først i 1912. Stortinget vedtok i 1938 at kvinner kunne inneha vigslede stillinger, med reservasjonsadgang for menighetene.⁴³ Reservasjonsretten ble opphevet i 1956 i forbindelse med at Norge skulle underskrive og ratifisere FNs konvensjon om kvinners politiske rettigheter.⁴⁴

Ved innføringen av den skandinaviske velferdspolitikken i det tyvende århundre blir kirkens oppfatning av menns og kvinners komplementære kjønnsroller problematisert av kirken selv og samfunnet forøvrig.⁴⁵ Innad i kirken ble statens regulering av flere samfunnsområder av noen kritisert som forfall og økende sekularisering.

Den norske kirke som statsreligion er unntatt fra Ligestillingsloven av 1978. Elisabeth Vigerust skriver i tidsskriftet *Retfærd* nr 82, 21 årgang 1998 at unntaket fra ligestillingsloven er i konflikt med arbeidsrettslige reguleringer fordi det ikke er lett å skille mellom saklige grunner for å diskriminere og når det er usaklig. På dette området er det skjedd mye, men i enkelte menigheter vil det fremdeles være diskusjoner om kvinnelige presters yrkesutøvelse.

Den første kvinnelige presten fikk Norge i 1961 da Ingrid Bjerkås ble ordinert. 52 år etter at Ingrid Bjerkås ble ordinert, har vi fire kvinnelige biskoper og mange kvinnelige prester. Motstanden mot kvinnelige prester er liten både blant folk flest og i menighetene. Men motstand finnes, og senest i 2002 opplevde den kvinnelige studentpresten i Trondheim at hun måtte vike for en overordnet mannlig prest som ikke aksepterte kvinnelige prester. Kirken har i mange år løst problemet med

⁴²Ellinor Brekke: *Kvinnelige Studenter 1882-1932* utgitt av Kvinnelige Akademikeres Landsforbund bok fra 1932, s. 107-113.

⁴³Elisabeth Vigerust: Likeverd, men ikke likerett. Om diskriminering ved tilsetninger i Den norske kirke, *Retfærd* nr 82, 21 årgang 1998

⁴⁴Jf Synnøve Hinnaland Stendal: «... under forvandlingens lov» En analyse av stortingsdebatten om kvinnelige prester i 1930-årene, Doktorsavhandling framlagd ved Teologiska fakulteten, Lunds universitet, 2003.

⁴⁵Jfr. Aud V. Tønnessen: "...et trygt og godt hjem for alle"? Kirkelederens kritikk av velferdsstaten etter 1945, Oslo 2000.

motstanden mot kvinnelige prester med muligheter for reservasjon mot arbeidsfellesskap. I dag er det "kvinneprestmotstanderne" som er i mindretall og som skal gis rom med begrunnelsen at Den norske kirke skal inkludere og leve med forskjeller.

Seksuell og reproduktiv helse og rettigheter

Seksuell og reproduktiv helse og rettigheter (SRHR) ble satt på den internasjonale agendaen på FNs befolkningskonferanse i Kairo I 1994. SRHR er et anliggende som gjelder både kvinners og menns seksuelle og reproduktive helse. SRHR dreier seg om rett til helsetjenester, seksualundervisning, kroppslig integritet og retten til å fritt velge partner uavhengig av seksuell orientering. FN begrunner i Tusenårserklæringen viktigheten av SRHR med at ivaretagelse av SRHR er en forutsetning for utvikling og bekjempelse av fattigdom. I denne erklæringen finner vi vektlagt åtte målsettinger hvorav tre omhandler helse særskilt: FN vil bidra til redusert barnedødelighet, redusere svangerskapsrelatert dødelighet og bekjempe hiv/aids, malaria og andre dødelige sykdommer.⁴⁶

FNs 4. verdenskonferanse om kvinner ble avholdt i 1995 i Beijing. På denne konferansen forpliktet deltakerstatene seg på at alle politikkområder skal reflektere kjønnsperspektiver. Dette innebærer en forpliktelse til å håndtere utfordringer omkring religiøst begrunnede kjønnshierarkier og -stereotyper på en slik måte at menns og kvinners levekår bedres.

Et av temaene på FNs konferanse i Beijing 1995 var reproduktiv autonomi og kvinners helse. I mange samfunn er kvinners helse politisert gjennom regulering av særlig seksuell og reproduktiv helse. Dette vil også være stater som i mange tilfeller er kritisk til moderne skolemedisin fordi den vil undergrave deres autoritet. I flere lav- og mellominntektsland er det et mangelfullt utbygget helsetilbud, noe som gjør at store deler av befolkningen ikke har tilgang til et godt medisinsk tilbud i forbindelse med eksempelvis smittsomme sykdommer, svangerskap, fødsel og barsel.

Et særlig viktig rettighetsområde for kvinner er retten til reproduktiv autonomi, herunder retten til selv å velge ektefelle på fritt grunnlag. Retten til å bruke prevensjon for å hindre uønskede svangerskap, samt muligheten til å beskytte seg mot seksuelt overførbare sykdommer som eksempelvis HIV/AIDS, blant annet gjennom tilgang til kondomer, er en viktig del av oppfyllelsen av reproduktive rettigheter.

Kvinnens reproduktive rettigheter er for tiden under sterkt press. Dette dreier seg blant annet om motstand mot seksualundervisning og tilgang til kondomer og annen prevensjon, fordi dette sees på som i strid med såkalte «familieverdier» og assosieres med umoralsk livsførsel. Det er samtidig godt dokumentert at stabile relasjoner og riktig bruk av prevensjonsmidler/kondomer vil forebygge smitte av sykdommer og fremme velferd for familier.

HIV og aids rammer alle lag av samfunn og er en sykdom som i særlig grad aksentuerer tabuer om seksualitet og død. HIV og aids er i tillegg særlig viktig å bekjempe fordi epidemien rammer mennesker i produktiv alder som har familie. I det sørlige og østlige Afrika er det i dag overveldende mange foreldreløse barn som følge av denne sykdommen. Å miste en forelder øker sannsynligheten for fattigdom, manglende skolegang, dårlig ernæring, større helseproblemer og økt dødelighet.

⁴⁶UN: Resolution adopted by the General Assembly, United Nations Millenium Declaration, 18 september 2000.

Tilgang til kondomer har vist seg å være svært viktig i forebyggelsen av hivsmitte. De siste tiårene er det utviklet antiretrovirale medisiner (ARV) som utsetter utvikling av Aids hos hivsmittede og gir redusert dødelighet. Tilgangen til disse livsforlengende medisinene har økt, men fortsatt har rundt halvparten av hivsmittede ikke denne tilgangen. Ivaretagelse av seksuelle og reproduktive rettigheter på dette området vil innebære ivaretagelse av barns behov omsorg og styrke barns rettigheter.

Et annet tema som berører kvinners helse er barselhjelp, som ofte er underlagt religiøse og kulturelle tradisjoner. I CEDAWs dokumenter vektlegges viktigheten av at kvinner har tilgang på barselhjelp for å unngå livstruende skader ved fødsler.

Et annet viktig område i konvensjonene er beskyttelse mot vold og overgrep. Kvinner utsettes i utstrakt grad for vold og overgrep fordi de er kvinner. Beijingkonferansens Platform for Action understreker at fysisk, seksuell og psykisk vold forekommer i samfunnet generelt, også arbeidsplassen, i utdanningsinstitusjoner og gjennom menneskehandel og tvungen prostitusjon. Vold begås ikke bare av individuelle menn, men kan også utøves av staten eller representanter for staten med sikte på å undertrykke kvinners politiske krav om rettigheter som vedrører dem. FNs kvinnekommité har gjentatte ganger kritisert Norge for mangelfull innsats når det kommer til å forebygge, etterforske og straffe vold mot kvinner.⁴⁷

Kjønnslemlestelse er en type vold mot kvinner som er et stort helseproblem særlig i en del afrikanske stater. Kvinnelig omskjæring er en kulturell praksis som blir praktisert av kristne, jøder og muslimer. Det er uttalt i CEDAWs dokumenter at forebyggende tiltak som forhindrer kjønnslemlestelse av jenter må stå sentralt i ivaretagelsen av kvinners rettigheter. I Norge fikk vi i 1995 en egen lov om forbud mot kvinnelig kjønnslemlestelse.

Medisinsk teknologi og kvinners helse

Et av tiltakene som nevnes i Beijingkonferansens Platform for action er eliminering av unødvendig og skadelig medisinsk behandling. Samtidig må stater forplikte seg til at kvinner får god og riktig informasjon samt tilbud om adekvat medisinsk behandling fra kompetent personale for sine sykdommer. Medisinsk teknologi aksentuerer kvinners helse på en uventet måte i vårt samfunn fordi den kan endre både kvinners kropp, kroppslige prosesser og deres relasjoner til andre mennesker.

I den vestlige verden er «plastikkirurgi» er form for kroppsmodifisering som særlig retter seg mot kvinner. I mange tilfeller vil skjønnhetsoperasjoner handle om enkeltmenneskers streben etter aksept i sosiokulturelle kontekster som gjør kvinner til objekter og handelsvare. Innenfor rammene av menneskerettighetene og kvinnekonsensjonen er det et uttalt mål at kvinners rettigheter også må dreie seg om den konkrete friheten til å leve uten påtvungne stereotyper.

Bioteknologien stiller opp mange nye utfordringer som rammer kvinner særskilt. Bioteknologien gjør det mulig å gjennomføre assistert befruktning, som er enten inseminasjon (innføring av sæd i kvinnen på annen måte enn ved samleie) eller befruktning av kvinnen utenfor kvinnens kropp. Assistert befruktning er i Norge regulert av bioteknologiloven som ikke tillater hverken eggdonasjon eller surrogati. Tilgang til assistert befruktning ved bruk av eggdonasjon eller surrogati må derfor skje i

⁴⁷ www.fokuskvinner.no/tema/vold, Faktahefte om vold mot kvinner

utlandet. Assistert befruktning er ikke en menneskerettighet i dag, men konsekvensene av bioteknologien stiller oss overfor etiske problemstillinger som er relatert til menneskerettighetene.

I tilfellet surrogati føder kvinner barn som ikke er deres biologiske barn. Det å føde barn er en helserisiko uansett hvor i verden man i verden man lever. I fattige land er svangerskap og barsel i tillegg forbundet med stor helserisiko. Det store flertallet av surrogatifødsler skjer i dag i kommersielle former. Svangerskap og barsel som handelsvare er en vanskelig etisk problemstilling fordi reproduksjon er forbundet med sosiale strukturer som ivaretar enkeltindividets interesser i gruppen. Barn som er kommet til verden gjennom surrogati vil ikke være barn av den kvinnen som har født det og barnet faller dermed ut av barneloven.⁴⁸ Dette er barn som heller ikke har automatisk rett på statsborgerskap fordi de mangler slektsrelasjonene som gir denne retten.

Utfordringer for Den norske kirke

- Bør kirken kreve av kirker og andre religiøse samfunn den samarbeider med at de også arbeider for likestilling mellom kjønn og at de vil åpne opp for kvinnelige prester og kvinnelige ledere?
- Hvilken rolle kan Den norske kirke spille i å forsvare seksuell og reprodutiv helse og rettigheter?
- Bioteknologien utfordrer barns rettigheter til å kjenne til sitt opphav
Barns menneskerettigheter skal ivareta helt grunnleggende menneskelige behov for grunnleggende omsorg og er omtalt i barnekonvensjonen. Barn er i en særlig utsatt situasjon når familierelasjonen er svak og det er strid om hvem som har rettslig krav og plikt til å gi det omsorg.

15. LHBT og menneskerettigheter

Kort fortalt: Spørsmålet om rettigheter og diskrimineringsvern for mennesker med ulik seksuell orientering og kjønnsidentitet (LHBT – lesbiske, homofile, bifile og transpersoner) er blitt aktualisert i de senere år, noe som henger sammen med den raske endringen i synet på homofili i vår tid og med økt oppmerksomhet omkring vold, overgrep og diskriminering på grunn av seksuell orientering og kjønnsidentitet. Dette er en utfordring også for det kirkelige engasjement for menneskerettigheter i vår tid, ikke minst på bakgrunn av den polariserte kirkelige debatten om homofili og om ekteskap mellom likekjønnede.

FNs engasjement

På engelsk brukes forkortelsen LGBT eller LGBTI (Lesbian, Gay, Bisexual, Trans, Intersex) eller SOGI (Sexual Orientation, Gender Identity), som er den vanlige betegnelsen i FN-dokumenter. Første gang spørsmålet om rettigheter for LHBT ble tatt opp i FN, var i desember 2008, da en nederlandsk/fransk uttalelse med støtte fra EU ble presentert for FN's generalforsamling. Hensikten var å få FN til å vedta

⁴⁸ Barneloven § 2 slår fast at "Som mor til barnet skal reknast den kvinna som har fødd barnet. Avtale om å føde eit barn for ei anna kvinne er ikkje bindande."

den som resolusjon, men den ble imøtegått av en uttalelse støttet av Den arabiske liga. Ingen av uttalelsene ble offisielt vedtatt av FNs generalforsamling, men begge er åpne for undertegning.⁴⁹ Utspillet førte til at tabuet omkring LHBT ble brutt, men det åpnet også for kraftig kritikk fra motstanderne. 66 land, deriblant Norge, undertegnet den opprinnelige erklæringen.⁵⁰ På den annen side ble moterklæringen støttet av 57 medlemsland, først og fremst fra Afrika og Asia. I mars 2011 ble en ny versjon av den opprinnelige erklæringen lagt fram på en sesjon i FNs menneskerettighetsråd, og den ble undertegnet av 85 medlemsland, alle EU-land og de fleste andre vestlige land.

I juni 2011 ba Sør-Afrika FNs menneskerettighetsråd lage en rapport om situasjonen for LHBT på verdensbasis. Resolusjonen ble vedtatt med 23 mot 19 stemmer (3 land var avholdende), og den ble betegnet som "historisk". I november 2011 ble rapporten overlevert, og den dokumenterte en rekke brudd på LHBT-rettigheter, som hatkriminalitet, kriminalisering av homoseksualitet og diskriminering.⁵¹ Rapporten inneholdt blant annet et sitat fra generalsekretærens tale på Menneskerettighetsdagen 2010:

As men and women of conscience, we reject discrimination in general, and in particular discrimination based on sexual orientation and gender identity. (...) Where there is a tension between cultural attitudes and universal human rights, rights must carry the day. Together, we seek the repeal of laws that criminalize homosexuality, that permit discrimination on the basis of sexual orientation or gender identity, that encourage violence.

Ifølge rapporten er homoseksuell atferd ulovlig i 76 land, hvorav i alle fall fem land fortsatt opererer med dødsstraff. Rapporten peker også på diskriminerende praksis i arbeidslivet, helsevesenet, utdanning, i familien og samfunnet generelt.

Rapporten fra november 2011 viser til internasjonale standarder og forpliktelser som kan anvendes på LHBT:

- Prinsipper om universalitet, likhet og ikke-diskriminering
- Statens forpliktelse til å beskytte retten til liv, frihet og sikkerhet uansett seksuell orientering eller kjønnsidentitet
- Plikten til å hindre tortur og annen grusom, inhuman eller nedverdiggende behandling
- Plikten til å beskytte retten til privatliv og forhindre vilkårlig arrestasjon
- Beskytte mot diskriminering pga. seksuell orientering eller kjønnsidentitet (med henvisning bl.a. til FNs MR-erklæring, art. 19-20).

Rapporten konkluderer med en rekke anbefalinger til FNs medlemsland, bla. om full etterforskning av alle saker om drap og andre alvorlige angrep på LHBT, om tiltak for å forhindre tortur, om forbud

⁴⁹ <http://www.un.org/News/Press/docs/2008/ga10801.doc.htm>

⁵⁰ <http://www.amnesty.org/es/library/asset/IOR40/024/2008/en/269de167-d107-11dd-984e-fdc7ffcd27a6/ior400242008en.pdf>

⁵¹ Discriminatory laws and practices and acts of violence against individuals based on their sexual orientation and gender identity. Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 17 Nov 2011
http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/19session/A.HRC.19.41_en.pdf

mot å returnere LHBT-flyktninger og asylsøkere til områder som kan være farlige for denne gruppen, om å avskaffe lover som diskriminerer homofile, om å sikre ytringsfrihet og andre friheter, om informasjon og kampanjer mot homofobi og transfobi og om å gjøre det lettere å skaffe identitetsdokumenter for transpersoner.

LHBT-arbeid i Norge

Regjeringens handlingsplan *Bedre livskvalitet for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner 2009–2012* ble offentliggjort 26. juni 2008.⁵² Handlingsplanens overordnede formål er å få slutt på diskrimineringen som lesbiske, homofile, bifile og transpersoner opplever i ulike livsfaser, sosiale sammenhenger og i arbeidslivet, og bidra til bedre levekår og livskvalitet for gruppene. I løpet av de senere år har også enkelte norske kommuner og fylkeskommuner utviklet egne handlingsplaner mot diskriminering av lhbt.⁵³

I Norge ble det i 2011 etablert et Nasjonalt kunnskapssenter for seksuell orientering og kjønnsidentitet (LHBT-senteret), knyttet til Bufdir.⁵⁴ Senteret, som foreløpig er etablert som et prosjekt, skal bidra til at lhbt-personer i ulike livsfaser opplever alle tjenester og arenaer som inkluderende, relevante og respekterende. Senteret skal være et kompetansesenter for kunnskap om seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk.

LHBT er en betegnelse som vil vise mangfoldet i seksualitets- og kjønnsidentitets-baserte kulturer, og brukes noen ganger for å referere til alle som ikke er heterofile eller lever i det kjønnsuttrykket de er født med. Et annet ord som brukes for å symbolisere mangfoldet, er *regnbuen*, det internasjonale symbolet for LHBT-organisasjoner.

Konsekvenser for Den norske kirke

Den norske kirke har gjennomgått en lang utviklingsprosess siden homoseksualitet offisielt ble satt på dagsorden for første gang gjennom Bispemøtets skarpe uttalelse i 1954 mot avkriminalisering av homoseksuelle handlinger. De fleste bidrag dreier seg om den teologisk-etiske forståelsen av homofili, men også menneskerettslige problemstillinger har vært drøftet.⁵⁵ Homofili nevnes også i Den norske kirkes offisielle presentasjon av MRU's ansvarsområde.⁵⁶

Likevel er det grunn til å følge nærmere de siste års utvikling på dette området i FN og de ulike menneskerettighetsorganisasjoner som Amnesty International og Human Rights Watch. Det foreligger i dag et omfattende materiale som dokumenterer menneskerettighetsbrudd på dette området. Særlig viktig er The Human Rights Campaign (HRC), en omfattende organisasjon i USA som både overvåker menneskerettighetssituasjonen for lhbt-personer og driver lobbyvirksomhet.

⁵² http://www.regjeringen.no/upload/BLD/Handlingsplaner/Hpl_lhbt_september_2008.pdf (2. utgave, sept. 2008).

⁵³ http://www.ilh.no/nor/homofil/politiske_dokumenter/kommunalt/

⁵⁴ <http://www.bufetat.no/bufdir/lhbt-senteret/Om-LHBT-senteret/>

⁵⁵ Jf. Gunnar Heiene, "Homofile og kirken", *Håp for verden. Kirken og menneskerettighetene*. Oslo: Kirkens Nødhjelp m.fl. 1998, s. 120-128.

⁵⁶ <http://www.kirken.no/?event=doLink&famID=6887>

Kirker verden over har respondert nokså ulikt på disse utfordringene, og det vil være viktig for Den norske kirke å bidra med en reflektert holdning til spørsmålet om menneskerettigheter for personer med ulik seksuell orientering og kjønnsidentitet, og til å protestere mot krenkelser av menneskerettighetene også på dette området. Et eksempel på en slik kirkelig markering er Norges Kristne Råds brev til Ugandas president 4. desember 2012, som protesterer mot et lovforslag som vil kriminalisere lhbt.⁵⁷

Utfordringer for Den norske kirke

- Hvordan kan Den norske kirke bidra til å øke kunnskapen om og forståelsen for LHBT både i Norge og internasjonalt?
- Hvordan kan Den norske kirke bidra til å rette et kritisk søkelys mot systematisk diskriminering av stigmatisering av LHBT?
- Hvordan kan kirken skjelve mellom en teologisk-etisk drøfting av seksualitet og samliv og et menneskerettslig engasjement mot diskriminering på grunnlag av seksuell orientering og kjønnsidentitet?
- Hvordan kan kirken bidra til å rette søkelyset mot behandlingen av asylsaker der kjønnsrelatert forfølgelse er et tema?

16. Funksjonshemmedes menneskerettigheter

Kort fortalt: Spørsmålet om menneskerettigheter for personer med nedsatt funksjonsevne har kommet på dagsorden for alvor i løpet av de siste 20-30 år. Gjennom FN har dette arbeidet resultert i en konvensjon som sikrer funksjonshemmedes rettigheter, og som det er viktig at også kirken og det diakonale arbeidet lar seg utfordre av, gjennom et aktivt engasjement for funksjonshemmedes menneskeverd og menneskerettigheter.

FNs arbeid med funksjonshemmedes rettigheter

Et grunnleggende prinsipp for FNs virksomhet har hele tiden vært likhet for alle, basert på alle menneskers verdighet og likeverd, og dermed også sosial rettferdighet. Dette inkluderer også funksjonshemmede, slik det uttrykkes i artikkel 25 i FNs menneskerettighetserklæring:

“Enhver har rett til en levestandard som er tilstrekkelig for hans og hans families helse og velvære, og som omfatter mat, klær, bolig og helseomsorg og nødvendige sosiale ytelser, og rett til trygghet i tilfelle av arbeidsløshet, sykdom, arbeidsuførhet [*disability*], enkestand, alderdom eller annen mangel på eksistensmuligheter som skyldes forhold han ikke er herre over.”

I løpet av 1970-årene kom funksjonshemmedes menneskerettigheter for alvor på dagsorden i FN, både gjennom Generalforsamlingens erklæring om “The Rights of Mentally Retarded Persons” 20. des. 1971 og om “The Rights of Disabled Persons”, 9. des. 1975.⁵⁸ Som en oppfølging ble 1981 erklært

⁵⁷ <http://www.norgeskristnerad.no/doc//NKR%20nyheter/Kaguta%20Yoweri%20Museveni.pdf>

⁵⁸ <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=121>

som det internasjonale året for funksjonshemmede. Året etter vedtok generalforsamlingen en handlingsplan, som igjen la grunnlaget for FNs tiår for funksjonshemmede 1983-1992. I 1993 vedtok generalforsamlingen "Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities". I den såkalte "Beijing-erklæringen" fra 2000 ba fem internasjonale NGO'er for funksjonshemmede alle regjeringer om å støtte arbeidet med en konvensjon, og året etter satte FNs generalforsamling ned en ad hoc-komité for å lage forslag til en konvensjon. 13. des. 2006 godkjente generalforsamlingen *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, og 3. mai 2008 trådte konvensjonen i kraft, etter å ha blitt ratifisert av 20 land. I februar 2012 hadde 153 medlemsland skrevet under og 110 ratifisert konvensjonen.

For å overvåke implementeringen av konvensjonen er det opprettet en uavhengig ekspertgruppe, *Committee on the Rights of Persons with Disabilities*, som mottar regelmessige rapporter fra de aktuelle stater. Tilleggsprotokollen til konvensjonen gir komitéen rett til å undersøke individuelle klager om brudd på konvensjonen.

Hovedinnholdet i konvensjonen⁵⁹

I følge *artikkel 1* har konvensjonen som formål å fremme, verne om og sikre mennesker med nedsatt funksjonsevne full og likeverdig rett til å nyte [full and equal enjoyment of] alle menneskerettigheter og grunnleggende friheter, og å fremme respekten for deres iboende verdighet. Artikkelen definerer mennesker med nedsatt funksjonsevne som mennesker som har langvarig fysisk, mental, intellektuell eller sensorisk funksjonsnedsettelse som i samspill med ulike barrierer kan hindre dem i å delta fullt ut og på en effektiv måte i samfunnet, på lik linje med andre.

I *artikkel 3* slår konvensjonen fast de generelle prinsippene som skal gjelde: respekt for menneskets iboende verdighet og individuelle autonomi, ikke-diskriminering, full deltakelse og inkludering i samfunnet, respekt for forskjeller og aksept av mennesker med nedsatt funksjonsevne som en del av det menneskelige mangfold og den menneskelige natur, like muligheter, tilgjengelighet, likestilling mellom menn og kvinner og respekt for utviklingsmulighetene til barn med nedsatt funksjonsevne og respekt for deres rett til å bevare sin identitet. De følgende artiklene (4-32) tar for seg en rekke ulike forpliktelser og rettigheter, og deretter følger artikler om rapportering (33-39) og ratifikasjon (40-50).

Aktuelle spørsmål

En aktuell utfordring er at Norge fortsatt ikke har ratifisert konvensjonen, selv om den ble undertegnet i mars 2007. Så lenge konvensjonen ikke er ratifisert, er Norge ikke forpliktet til å gjennomføre den. Den norske kirke bør derfor oppfordre norske myndigheter til snarest å ratifisere, både for å sikre personer med nedsatt funksjonsevne samme rettigheter som andre, og for å sende positive signaler om at Norge tar på alvor funksjonshemmedes kamp mot diskriminering.

I 2009 trådte den såkalte Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven (Lov om forbud mot diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne) i kraft.⁶⁰ Den innebærer at personer med nedsatt funksjonsevne

⁵⁹ <http://www.un.org/disabilities/default.asp?navid=14&pid=150>

⁶⁰ <http://www.lovdatab.no/all/nl-20080620-042.html>

nå ikke bare har diskrimineringsvern i arbeidslivet, men på alle samfunnsområder. Loven gir også personer med tilknytning til funksjonshemmede et diskrimineringsvern, som for eksempel kan ha betydning når foreldre ikke får jobb eller styreverv med begrunnelse i deres hjemmesituasjon. Men fortsatt ser vi stadig eksempler på rettighetsbrudd overfor mennesker med nedsatt funksjonsevne, på grunn av manglende økonomiske ressurser og prioritering. Også etter en forhåpentligvis snarlig ratifisering, når norsk lovverk er brakt i overensstemmelse med konvensjonen, er det viktig at kirken følger opp funksjonshemmedes rettighetssituasjon i praksis.

Kirken utfordres derfor til å forstå funksjonshemmedes situasjon ut fra et rettighetsperspektiv, og ikke bare som et spørsmål om helse eller sosiale forhold, slik det skjer når personer med nedsatt funksjonsnivå oppfattes primært som "pasienter" eller "omsorgstrengende". Et liv i verdighet og respekt inkluderer retten til utdanning, arbeid og fritid, men også retten til å kunne etablere og opprettholde vennskap, til et åndelig liv og til å kunne gi uttrykk for egne preferanser. Et viktig tema er boligsituasjonen for funksjonshemmede, der det er viktig å unngå både et tradisjonelt institusjonspreg og den isolasjon og ensomhet som mange opplever etter HVPU-reformen. Kirken bør dessuten bidra til å rette søkelyset på funksjonshemmedes familiesituasjon og inkludere dette området i sitt diakonale arbeid.

Kirken har også en internasjonal utfordring, ettersom situasjonen for mennesker med nedsatt funksjonsevne er svært ulik i de forskjellige land, ikke minst på grunn av stor økonomisk ulikhet. Forholdet mellom fattigdom og funksjonsnedsettelse er et viktig tema. DNK deltar allerede i det verdensomspennende økumeniske fellesskapet for funksjonshemmede (EDAN – Ecumenical Disability Advocates Network).

En grunnleggende utfordring er å gjennomtenke hvordan kirkens eget arbeid på en bedre måte kan inkludere mennesker med nedsatt funksjonsevne i gudstjenester og menighetsliv. Dette innebærer et aktivt arbeid for å fjerne både fysiske og psykologiske barrierer som kan hindre full deltakelse i kirkens liv, basert på en teologisk gjennomtenkning av hva menneskeverd og likeverd innebærer. Både mennesker med ulike fysiske og psykiske/mentale funksjonsnedsettelser må få anledning til å oppleve et godt tilbud om fellesskap i menigheten, også i tilknytning til spesielle tilbud som er tilpasset ulike grupper. Dette innebærer at det må utdannes og tilsettes flere kirkelige medarbeidere med spesiell kompetanse på dette feltet.

Utfordringer for Den norske kirke

- Hvordan kan Den norske kirke synliggjøre funksjonshemmedes menneskeverd og rettigheter gjennom sin egen ansettelsespraksis?
- Hvordan kan Den norske kirke opptre som forsvarer for funksjonshemmedes rettigheter i forhold til politiske myndigheter i spørsmål som gjelder tilbud om avlastning, bolig og andre støttetiltak for familier med funksjonshemmede barn og ungdom?
- Hvordan kan Den norske kirke utvikle et i kirkelig tilbud til fysisk og psykisk funksjonshemmede som både kan integrere disse gruppene i menighetens liv, samtidig som den enkelte funksjonshemmedes behov blir ivaretatt?
- Hvordan kan Den norske kirke utvikle en teologi om funksjonshemming som kan tjene som et godt grunnlag for dette arbeidet?

17. Barns rettigheter

Kort fortalt: Barns rettigheter er et tema som har fått økt oppmerksomhet de siste tiårene, særlig etter at FNs barnekonvensjon ble vedtatt i 1989. I dagens verden krenkes barns rettigheter på mange måter, særlig som en følge av fattigdom og mangel på ressurser. Vold, overgrep og seksuell utnyttelse og misbruk av barn er også en stor utfordring, og kampen for å verne om barns menneskeverd og rettigheter bør være et prioritert område for Den norske kirke.

Barns menneskerettigheter

Allerede i 1924 ble barns rettigheter tatt opp i *Genève-erklæringen om barns rettigheter*. Dokumentet var ikke juridisk bindende, men er betydningsfullt som det første dokument som tar opp barns velvære og rett til utvikling, hjelp og beskyttelse. Erklæringen må forstås på bakgrunn av de lidelser som barn ble påført under 1. verdenskrig. Etter 2. verdenskrig ble spørsmålet om barns menneskerettigheter implisitt behandlet i Artikkel 16 i *FNs menneskerettighetserklæring*, som handler om ekteskap og familie, som blant annet sier at familien er den naturlige og grunnleggende enhet i samfunnet og har krav på samfunnets og statens beskyttelse.

Familiens rettigheter og ansvar for barn gis dermed prioritet i erklæringen og i de senere FN-konvensjonene. I *Internasjonal konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter (ØSK)* handler artikkel 10.1 om vern og bistand til familien "særlig i forbindelse med dens stiftelse og mens den er ansvarlig for omsorgen for og utdanningen av barn som ikke forsørger seg selv". I art. 10.3 står følgende om barns og ungdoms rettigheter:

Særskilte tiltak bør treffes til vern og bistand for alle barn og all ungdom uten forskjellsbehandling på grunn av herkomst eller andre forhold. Barn og ungdom bør beskyttes mot økonomisk og sosial utnyttelse. Det bør være straffbart ved lov å anvende dem i arbeid som er skadelig for deres moral eller helse, som setter deres liv i fare, eller som sannsynligvis vil hemme deres normale utvikling. Statene bør også fastsette aldersgrenser og forby, og gjøre straffbart ved lov, å ansette barn under disse grensene i lønnet arbeid.

Også *Internasjonal konvensjon om sivile og politiske rettigheter (SP)* legger også vekt på familien som grunnleggende samfunnsenhet og på barns rettigheter, især når ekteskapet oppløses (artikkel 23).

I 1959 kom *FNs erklæring om barnets rettigheter*. Den bygger på Verdenserklæringen fra 1948, men er ikke juridisk bindende for medlemslandene, selv om mange av FNs særorganisasjoner, bl.a. UNESCO, arbeider for å virkeliggjøre intensjonene i erklæringen, som fremhever barns rett til sosial trygghet, til oppvekst i sunne forhold og til undervisning. I oppdragelsen skal det legges vekt på verdien av toleranse og medmenneskelighet.

Et ytterligere skritt i retning av å fastslå barns rettigheter kom gjennom *FNs konvensjon om barnets rettigheter*, som ble vedtatt i 1989 og ratifisert av Norge i 1991. Barnekonvensjonen detaljert inn på barns rettigheter på en rekke ulike områder. I innledningen blir det pekt på at Verdenserklæringen om MR "har fastslått at barn har rett til spesiell omsorg og hjelp" og at familien er den grunnleggende enheten i samfunnet. Derfor erkjenner konvensjonen "at barn bør vokse opp i et familiemiljø, i en atmosfære av glede, kjærlighet og forståelse for å sikre full og harmonisk utvikling

av deres personlighet". Gjennom konvensjonen forplikter partene seg til å respektere barnets rett til å bevare sin identitet (art.8), og til å sikre at et barn ikke blir skilt fra foreldrene mot deres vilje, unntatt når dette er nødvendig "av hensyn til barnets beste", for eksempel ved mishandling eller vanskjøtsel av barnet (art. 9). Konvensjonen understreker også barns rett til å bli hørt, til ytringsfrihet, tanke-, samvittighets-, religions- og organisasjonsfrihet. Artikkel 23 handler om rettigheter for barn som er psykisk eller fysisk utviklingshemmet, om retten til særlig omsorg ut fra deres særlige behov (se kap.16). Videre omtales barnets rett til helse- og levestandard, til utdanning, hvile og fritid og rett til beskyttelse mot økonomisk og seksuell utbytting og misbruk, mot tortur og annen grusom, umenneskelig og nedverdiggende behandling.

Norge er et av de få land i verden som har inkorporert Barnekonvensjonen i nasjonal lovgivning med rang foran annen lovgivning. I 2012 undertegnet ca. 35 land en tilleggsprotokoll til Barnekonvensjonen som gir barn i disse landene en klagerett om rettighetskrenkelser er påført. Norge har foreløpig ikke undertegnet denne tilleggsprotokollen, men dette spørsmålet ble tatt opp i Stortinget 29.11.2012, der representanter fra flere partier krevde norsk tilslutning til protokollen.

Krenkelser av barns rettigheter

Fattigdom er en hovedårsak til krenkelser av barns rettigheter. Hver dag dør flere titalls tusen barn av årsaker som er fattigdomsrelatert. Fattigdom er en tilstand der en mangler mange grunnleggende livsnødvendigheter. Fattigdom har derfor en økonomisk og materiell dimensjon, enten det er snakk om absolutt eller relativ fattigdom, men angår også evnen til å utnytte de ressurser en har tilgang til (se også kap. 9).

Men fattigdom påvirker også andre grunnleggende rettigheter og berører det enkelte barns verdighet og selvbilde. Fattigdom kan hindre utøvelsen av individuell frihet og være en trussel mot grunnleggende trygghet i livet, som tilgang til bolig, medisinsk hjelp og rettferdig behandling. Fattigdom undergraver også muligheten til personlig utvikling og vekst, og for barn innebærer dette et kraftig angrep på grunnleggende rettigheter og framtidsutsikter.

I mange land blir barns rettigheter undergravd gjennom omfattende barnearbeid, diskriminering, misbruk og seksuell utnyttelse, som kan defineres som utnyttelse av ubalansen i makt mellom en voksen person og en person under 18 år, enten formålet er egen nytelse eller profit.⁶¹

Barnets rettigheter i kristent perspektiv

Arbeidet for barns menneskerettigheter er et område som burde være selvinnsynende for alle kristne kirker. Det er grunn til å merke seg at en av de viktigste pådriverne for å inkludere familiens og barns rettigheter i FNs menneskerettighetserklæring var den kristne libanesiske filosof og politiker Charles Malik. Han lyktes ikke med å få inn en henvisning til "Skaperen" som utgangspunktet for familiens ukrenkelige rettigheter, men fikk gjennomslag for formuleringen om at familien er "den naturlige og grunnleggende enhet i samfunnet".

⁶¹ Se World Congress against Sexual Exploitation of Children and Adolescents, Brasil 2008 - <http://www.ecpat.net/worldcongressIII/overview2.php>

FN-dokumentene om barns rettigheter bygger dermed på en "integrert" forståelse av familien som ser familien som mer grunnleggende enn staten og betoner at familien også trenger beskyttelse mot statlige overgrep. I Norge ble denne problematikken aktualisert gjennom kampen mot de nazistiske myndighetene om foreldreretten under 2. verdenskrig.

I en moderne individualistisk tenkning har en slik integrert forståelse av barns rettigheter i rammen av familien blitt utfordret av en tenkning som fremhever de voksnes individuelle rettigheter både i forhold til samlivsformer og oppløsning av ekteskap eller samboerskap. Det er viktig for kirken å holde fram en tenkning om samliv og ekteskap som understreker respekten for barns rettigheter og behov, ikke bare foreldrenes egne rettigheter. Samtidig er det viktig å være klar over at mange barn lever i hjem preget av vold og overgrep. I slike tilfeller blir muligheten for skilsmisse en svært viktig rettighet, som også ivaretar barns rettigheter. Å finne en god balanse mellom barns rettigheter og voksnes rettigheter er et viktig perspektiv også i det arbeid Den norske kirke står overfor i den aktuelle debatten om samliv og samlivsordninger.⁶²

En annen utfordring for barns rettigheter er tilfeller der barn utsettes for vold i form av fysisk straff. Synet på straff er svært ulikt mellom kulturer og har i vårt samfunn endret seg relativt raskt. I enkelte trossamfunn brukes en delvis religiøs begrunnelse for bruk av fysisk straff. I grensetilfeller kan barns rettigheter oppfattes å stå i motstrid til religionsfriheten eller til hensynet til privatlivets fred.

Utfordringer for Den norske kirke

- Hvordan kan Den norske kirke identifisere overgrep mot barns rettigheter både i et globalt og et nasjonalt perspektiv og gi støtte til arbeidet for å motvirke årsaker til rettighetsbrudd, især fattigdom og dårlige oppvekstvilkår?
- Hvordan kan Den norske kirke arbeide for å forebygge at barn blir utsatt for vold og overgrep i eller utenfor hjemmet, både i Norge og internasjonalt? I dette spørsmålet handler det om å finne en god balanse mellom familiens rett til privatliv og barns rettigheter der det er mistanke om ulike former for overgrep eller omsorgssvikt.
- Hvordan kan Den norske kirke engasjere seg i kampen for asylbarns rettigheter på en måte som tydeliggjør forpliktelsen til å beskytte menneskeverdet for de aller svakeste?
- Hvordan kan Den norske kirke fremme hensynet til barns rettigheter i debatter om samliv og reproduksjon?
- Hvordan kan Den norske kirke utvikle en teologi som kan danne grunnlag for et sterkt engasjement for å sikre grunnleggende rettigheter for barn og ungdom?
- Hvordan kan dette arbeidet integreres i menighetens diakonale arbeid og i trosopplæringen?

⁶² Se utredningen *Sammen – Samliv og samlivsordninger i et kirkelig perspektiv*. Utredning fra et utvalg oppnevnt av Bispemøtet i Den norske kirke, 2013.

18. **Menneskerettigheter og liv-død-spørsmål**

Kort fortalt: I de senere år har spørsmålet om hva retten til innebærer, og om det også finnes menneskerettslige argumenter for å forsvare abort og eutanasi. Menneskerettighetene har i økende grad vært brukt for å hevde retten til abort, og mange har også tatt i bruk argumenter om selvbestemmelse for å forsvare eutanasi. Samtidig angår retten til liv også diskusjonen om dødsstraff, der mange land fortsatt har lovbestemmelser som tillater dødsstraff.

Liv/død-spørsmålene – etikk og menneskerettigheter

Noen av de viktigste og meste omdebatterte etiske spørsmålene i vår tid handler om spørsmål i grenselandet mellom liv og død. Abort og eutanasi er to av de viktigste temaene, som har skapt stor debatt i de fleste land de siste tiårene. I økende grad har disse spørsmålene også blitt sett i lys av den moderne menneskerettighetstenkningen. Noen ganger kan den etiske og den menneskerettslige tilnærmingen til disse spørsmålene trekke i samme retning; andre ganger kan menneskerettsargumenter peke i en annen retning enn tradisjonelle etiske argumenter. Det er derfor behov for en nærmere drøfting av hvordan spørsmål som abort og eutanasi kan behandles i et menneskerettsperspektiv. Også temaet dødsstraff hører hjemme her; det har en tydelig forankring i den moderne menneskerettighetsdiskursen.

Dødsstraff og retten til liv

Retten til liv er en grunnleggende og ufravikelig menneskerett. Artikkel 3 i FN's menneskerettighetserklæring slår fast at "enhver har rett til liv, frihet og personlig sikkerhet". I Europarådets konvensjon om beskyttelse av menneskerettighetene og de grunnleggende friheter har artikkel 2 overskriften "Retten til liv". Her slås det fast at retten for enhver til livet skal beskyttes ved lov. Unntaket er "fullbyrdelse av en dom avsagt av en domstol etter å være funnet skyldig i en forbrytelse som loven bestemmer denne straff for". Berøvelse av liv anses ikke å være i strid med denne artikkel når det har skjedd "for å forsvare en person mot ulovlig vold", "for å foreta en lovlig pågripelse eller for å hindre en person som holdes i lovlig forvaring i å flykte", eller for "å slå ned opptøyer eller opprør på lovlig måte".

Dette innebærer altså at fullbyrdelse av lovlig fattet dødsstraff ikke nødvendigvis krenker retten til liv. Det må forstås som et uttrykk for en realpolitisk vurdering. Men særlig innenfor Europa har arbeidet mot dødsstraffen ført til innskjerpelser, blant annet gjennom to tilleggsprotokoller til Europarådets konvensjon som tar sikte på å forby dødsstraff.⁶³ I hvilken grad dødsstraff er menneskerettsstridig er gjenstand for faglig debatt. Amnesty International arbeider for å avskaffe dødsstraff over alt på bakgrunn av et syn om at dødsstraff alltid er et menneskerettighetsbrudd.

Unntakene fra retten til liv har også sammenheng med statens maktmonopol og rett til å beskytte sine borgere mot voldsbruk, ved at et individs liv kan tas for å hindre at uskyldige menneskers liv går tapt, for eksempel i en gisselsituasjon.

⁶³ Se Njål Høstmælingen, *Hva er menneskerettigheter*, Oslo: Universitetsforlaget 2010, s.32f.

Retten til liv og abort

En diskusjon som kan være relevant for spørsmål om abort i et menneskerettsperspektiv er om det ufødte liv forstås som subjekt for retten til liv eller ikke. Det vanligste synet er at retten til liv gjelder fra og med fødselen, og at menneskerettighetserklæringen og Europakonvensjonen derfor ikke kan anvendes som argument mot abort. Et motsatt syn er i nyere tid hevdet av Rita Joseph, som mener at abort lå innenfor horisonten da FNs menneskerettighetserklæring ble utformet i 1948.⁶⁴ Hun hevder at ufødte barn også var inkludert i *Genève-erklæringen om barns rettigheter* fra 1924 (se kap. 17), og viser til fortalen til *Erklæringen om barnets rettigheter* fra 1959, der det står at barnet på grunn av sin fysiske og mentale umodenhet trenger et spesielt vern og omsorg, og juridisk beskyttelse både før og etter fødselen. Det henvises også til at slike spesielle tiltak er anerkjent i Verdenserklæringen om menneskerettigheter. Barneerklæringen fra 1959 er ikke juridisk bindende, men Joseph hevder altså at den reflekterer en vanlig oppfatning om beskyttelse for det ufødte liv på den tiden den ble skrevet.

I nyere tid har menneskerettighetene i økende grad blitt brukt av aborttilhengere for å hevde kvinnens rett til selvbestemt abort. Muligheten for å få utført legal og trygg abort er blitt forsvart ut fra et menneskerettighetsperspektiv. Især har mange vært opptatt av å kritisere irsk abortlovgivning for å nekte kvinner og unge jenter retten til et verdig liv, til selvbestemmelse og til å få utført abort i et samfunn som ikke tillater det. Konsekvensetiske vurderinger hører også med i en debatt om lovregulering av abort, idet forbud mot abort har vist seg å ikke redusere aborttallene.

Spørsmålet om abort kan ikke løses bare gjennom henvisninger til menneskerettighetene. Dypest sett er det et etisk spørsmål som reiser alvorlige dilemmaer – og der hensynet til vern om menneskelivet i alle dets faser, fra befruktningen av, må avveies i forhold til situasjonen for den gravide kvinnen og hennes familie. Denne etiske debatten må kirken være med på å holde levende, og da er det viktig å se de menneskerettslige sidene i en større sammenheng.

Eutanasi og menneskerettigheter

Det samme gjelder spørsmål om eutanasi eller aktiv dødshjelp. Også her kan det se ut som om menneskerettighetstekstene ikke kan gi noe fullgodt svar på utfordringene, selv om Europakonvensjonens strenge begrensninger når det gjelder unntak fra retten til liv neppe vil anerkjenne aktiv dødshjelp som et legitimt unntak. Det finnes i nyere tid eksempler på rettssaker der mennesker har gått til sak for å få rett til selvvalgt livsavslutning, og i enkelte land, særlig Nederland, har lovgivningen beveget seg i svært liberal retning. Men for Den norske kirke er eutanasi først og fremst et spørsmål som må vurderes i lys av kristen etikk og en kristen forståelse av menneskeverdet og livets ukrenkelighet.

Utfordringer for Den norske kirke

- Hvordan kan Den norske kirke bidra til en nyansert debatt om de vanskelige avveininger som ligger bak et ønske om abort – uten å gå på akkord med en forståelse av menneskelivets ukrenkelighet og respekten for det ufødte liv?

⁶⁴ Rita Joseph, *Human Rights and the Unborn Child*, s009.

- Hvordan kan Den norske kirke bidra til å styrke arbeidet for en god palliativ omsorg som et alternativ til ønsket om aktiv dødshjelp eller legeassistert selvmord?
- Hvordan kan Den norske kirke aktivt engasjere seg i kampen mot dødsstraff i internasjonal sammenheng, for å uttrykke den grunnleggende respekten for menneskelivet som kirken er forpliktet på gjennom sin tro og bekjennelse?

